

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η θεωρία της ηγεμονίας του Αντόνιο Γκράμσι και η σημασία της για το πολιτικό
υποκείμενο σήμερα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τσιγκάρης Ανδρέας

A.M.: 0316M027

Αθηνά, Σεπτέμβριος 2018

Τριμελής Επιτροπή

Αλέξανδρος Χρύσης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Βασιλική Καντζάρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Αλεξάνδρα Χαλκιά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright ©Ανδρέας Τσιγκάρης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4-9
Κεφάλαιο πρώτο	
Η φιλοσοφική προϊστορία της ηγεμονίας. Από το Μακιαβέλλι στο Μαρξ.....	10-20
Κεφάλαιο δεύτερο	
Η πολιτική γενεαλογία της ηγεμονίας. Από το ρωσικό μαρξισμό στο Γκράμσι...21-37	
Κεφάλαιο τρίτο	
Η έννοια της ηγεμονίας στον Αντόνιο Γκράμσι.....	38-53
Κεφάλαιο τέταρτο	
Η θεωρητική και πολιτική δυναμική της ηγεμονίας από την εποχή του Γκράμσι στη δική μας.....	54-64
Επίλογος-Συμπεράσματα	65-67
Βιβλιογραφία	68-70

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχουν περάσει 58 χρόνια από τότε που ο Σάρτρ, το 1960, στο ημιτελές έργο του *Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου*, προχώρησε στην εξής βαρυσήμαντη διατύπωση: «ο μαρξισμός αποτελεί την αζεπέραστη φιλοσοφία της εποχής μας» (αναφέρεται στο Μπαλιμπάρ 1984). Η δήλωση αυτή ενός στοχαστή, που δεν ήταν ακραιφνώς μαρξιστής ο ίδιος, θα έλεγε κανείς ότι πρέπει να θεωρηθεί απόδειξη της δυναμικής της μαρξιστικής θεωρίας. Η δήλωση αυτή του Σαρτρ, κατά τη γνώμη, μας πρέπει να ιδωθεί από την εξής οπτική γωνία: είναι απόρροια, αφενός, μιας κοινωνικής δυναμικής της εποχής του, που εξέφραζε την πεποίθηση της κοινωνίας, κάτω και από την επιρροή ιστορικών συγκυριών (έντονη δράση του εργατικού κινήματος, ύπαρξη χωρών που δρομολογούσαν μια διαφορετικού τύπου ανάπτυξη της κοινωνίας), ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός προς το καλύτερο είναι ένα ανοιχτό ενδεχόμενο. Η έννοια της κοινωνικής προόδου ήταν παρούσα στη συλλογική κοινωνική συνείδηση. Αφετέρου, πρέπει να αναζηθεί η πηγή της δήλωσης και στο εσωτερικό της ίδιας της μαρξιστικής θεωρίας. Η νωπή ακόμα μνήμη της Οκτωβριανής Επανάστασης με τη δυναμική που απελευθέρωσε, η ανάπτυξη του καπιταλισμού και η όξυνση των αντιφάσεων του φαίνονταν να επιβεβαιώνουν την ερμηνευτική ικανότητα της διαλεκτικής-υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο μαρξισμός γνώρισε ένα τέτοιο γόητρο ακόμα και σε στοχαστές που δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως μαρξιστές όπως ο Σαρτρ. Σε κάθε περίπτωση, ο μαρξισμός ήταν ένα πολιτικό και φιλοσοφικό γεγονός που κανείς δε μπορούσε να αγνοήσει, είτε όντας μαρξιστής, είτε συνδιαλεγόμενος μαζί του, είτε όντας τελείως αντίθετος προς αυτόν.

Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Μπαλιμπάρ, *«τουλάχιστον στην Γαλλία, όσοι αμφισβητούσαν την άποψη αυτή, φαίνονταν τότε σαν να αντενεργούν, σαν «αντιδραστικοί» στην κυριολεξία. Τα επιχειρήματα τους φαίνονταν καθαρά αμυντικά. Το σημαντικό πρόβλημα για μια ολόκληρη γενιά που είχε γνωρίσει ταυτόχρονα την πολιτική και τη φιλοσοφία βρισκόταν μόνο στο πως να νοείται ο μαρξισμός. Για την ακρίβεια το πρόβλημα ήταν αυτό της επιλογής ενός μαρξισμού ανάμεσα στις διαφορετικές παραδόσεις που επικαλούνταν το συγγραφέα του Κεφαλαίου»* (Μπαλιμπάρ 1984).

Σήμερα δεκαετίες μετά η κατάσταση δεν είναι ίδια. Ο μαρξισμός όχι μόνο δε δείχνει τη δυναμική και το γόητρο που απολάμβανε μέχρι τα μέσα περίπου του αιώνα, αλλά αντιθέτως φαίνεται να βρίσκεται σε μια βαθειά και παρατεταμένη «κρίση». Ο μαρξισμός βρέθηκε στη θέση του αμυνόμενου (οπ.π. : 1984). Κατά τη γνώμη μας, η κρίση του μαρξισμού δεν είναι ουσιαστική και δεν οφείλεται σε εγγενείς σε αυτόν αδυναμίες. Η ιστορική συγκυρία με την ήττα τόσο της διαδικασίας οικοδόμησης της κοινωνίας που οραματίστηκαν και προανήγγειλαν οι Μαρξ και Ένγκελς, με τις ανατροπές στις χώρες του σοσιαλισμού, όσο και του ευρωκομμουνιστικού εγχειρήματος στη δυτική Ευρώπη, που κατέληξε σε μια εκδοχή σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης του καπιταλισμού, δεν αναιρεί την επικαιρότητα της μαρξιστικής θεωρίας, αλλ' αντιθέτως κάνει πιο επιτακτική την ανάγκη άρσης του μαρξισμού σε

ένα σύγχρονο επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζουμε ότι πραγματική κρίση περνάει η ίδια η αστική φιλοσοφία με όλα τα ρεύματα της, απόρροια της όξυνσης όλων των αντιφάσεων του καπιταλισμού και κατ'επέκταση της γενικευμένης παρακμής του. Παρακμή που εκφράζεται και στον κυρίαρχο τρόπο του στοχάζεσθαι. Σε μια αρκετά διεισδυτική κατά τη γνώμη μας τοποθέτηση για την κατάσταση της αστικής φιλοσοφίας ο σημαντικός Ούγγρος μαρξιστής Andras Gedo περιγράφει:

«Φιλοσοφική συνείδηση της κρίσης και στις δύο όψεις της είναι μια ψευδής συνείδηση: αντιλαμβάνεται την κρίση της αστικής φιλοσοφίας σαν κρίση της φιλοσοφίας και σαν τη φιλοσοφία της κρίσης, μεταμορφώνει την κρίση του καπιταλισμού σε μοιραία κρίση του ανθρώπινου είναι. Μέσα στη φιλοσοφική συνείδηση της κρίσης, η παρακμή του αστικού κόσμου και του αστικού πνεύματος μυστικοποιείται. Αυτή η φιλοσοφία θεάται την ίδια τη δική της παρακμή μέσα στον καθρέφτη της παρακμής, αποδίδει την παρακμή στις συνέπειες του λόγου, της επιστήμης και της τεχνικής, στην τραγικότητα της γνώσης και του «είναι», και εξετάζει την κρίση σαν μια φυσική κατάσταση της φιλοσοφίας ή, τουλάχιστον, σαν αναπόφευκτη μοίρα της σκέψης στην εποχή μας. Εδώ, η παρακμή δεν αποτελεί μόνο αντικείμενο θρήνου αλλά – και μάλιστα κυρίως – και αντικείμενο απόλαυσης και εξωραϊσμού: ο παρακμιακός τρόπος σκέψης γοητεύεται από την τρομακτική του άβυσσο...» (Γκεντέ 1994:31-32)

Το ερώτημα όμως που παραμένει είναι με ποιο τρόπο μπορεί ο μαρξισμός να αρθεί σε ένα σύγχρονο επίπεδο κατανόησης της πραγματικότητας; Το ερώτημα αυτό μπορεί να διατυπωθεί και με έναν άλλο τρόπο. Ποιες είναι οι αδυναμίες και οι μονομέρειες που κατέστησαν το επίπεδο ανάπτυξης της μαρξιστικής θεωρίας αναντίστοιχο των απαιτήσεων της εποχής μας; Το ερώτημα είναι τεράστιο και προφανώς δεν ενδείκνυται για απλουστευτικές και μονοσήμαντες απαντήσεις. Προφανώς η παρούσα εργασία δε μπορεί και δε φιλοδοξεί να δώσει απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα. Αυτό όμως που επιδιώκει, είναι να κατευθύνει τον προβληματισμό στο εξής: ότι η ανάπτυξη της μαρξιστικής κοινωνικής θεωρίας μπορεί να έρθει μόνο μέσα από την ανάπτυξη της υλιστικής μεθοδολογίας διερεύνησης του κοινωνικού Είναι, της διαλεκτικής υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Με τον όρο «ανάπτυξη» εννοούμε όχι την μηχανιστική μεταφορά των βασικών επιστημονικών αναλυτικών κατηγοριών του ιστορικού υλισμού, όπως βάση-εποικοδόμημα, στο σήμερα. Αντιθέτως, κρατώντας το κεκτημένο της υλιστικής αντίληψης ότι ο καθοριστικός παράγοντας είναι η οικονομική βάση της κοινωνίας, χρειάζεται να περάσουμε στη συστηματική μελέτη της διαλεκτικής αλληλεπίδρασης όλων των σφαιρών της κοινωνικής ζωής, του εύρους επίδρασης της κάθε σφαίρας στην κοινωνική ανάπτυξη με καθοριστικό σε τελευταία ανάλυση το ρόλο της οικονομίας. Λόγω των συγκυριών της εποχής τους και των αναγκών της τότε τρέχουσας φιλοσοφικής και πολιτικής αντιπαράθεσης, όπως δηλώνει άλλωστε και ο ίδιος ο Ένγκελς (Μαρξ, Ένγκελς 1951[τ.2]:573-575), οι κλασικοί του μαρξισμού δεν κατόρθωσαν να περιγράψουν με ευκρίνεια αυτή τη διαλεκτική σχέση, μόνο τη σκιαγράφησαν και την ψηλάφησαν.

Το ερώτημα μπορεί να μοιάζει καθαρά θεωρητικό, όμως στη πραγματικότητα δεν είναι. Εφόσον ο μαρξισμός δε φιλοδοξεί, κατά την κλασική ρήση πλέον του Μαρξ,

μόνο να ερμηνεύσει τον κόσμο, αλλά και να τον μετασηματίσει, τα όποια επιστημονικά πορίσματα είναι άρρηκτα συνυφασμένα και με τη συγκεκριμένη πολιτική πράξη. Σήμερα, μεσούσης μιας πρωτοφανούς κρίσης της καπιταλιστικής κοινωνίας, με τρομακτικές συνέπειες για τη ζωή τόσο της εργατικής τάξης όσο και ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων, δεν έγινε κατορθωτό να συγκροτηθεί μια ριζοσπαστική, εναλλακτική, ρεαλιστική πρόταση διεξόδου που θα έθετε το ζήτημα άλλου δρόμου ανάπτυξης της κοινωνίας. Η αρνητική ιστορική συγκυρία για το παραδοσιακό επαναστατικό-εργατικό κίνημα έχει βαθιές ρίζες που δε μας αφορούν εδώ. Αυτό όμως, που έχει σημασία να επισημάνουμε, είναι ότι είναι αδύνατη οποιαδήποτε ανασυγκρότηση του χωρίς μια τέτοια ανάπτυξη της θεωρίας, που θα του επιτρέψει, αφενός να κατανοήσει πως και κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί να συντελεστεί σήμερα η ριζοσπαστικοποίηση και η πολιτικοποίηση των αγώνων της εργατικής τάξης, αφετέρου να φωτίσει το δρόμο για πιο αποτελεσματική παρέμβαση του στη κατεύθυνση το κοινωνικού μετασηματισμού.

Τούτων δοθέντων, δεν είναι τυχαίο που με την παρούσα εργασία καταπιανόμαστε με την εξέταση της έννοιας της ηγεμονίας, όπως αυτή εμφανίζεται στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας με επίκεντρο το έργο του Ιταλού μαρξιστή Αντόνιο Γκράμσι. Η μελέτη της γκραμισιανής σκέψης παίζει κομβικό, κατά τη γνώμη μας, ρόλο στη διαδικασία ανάπτυξης της μεθοδολογίας της διαλεκτικής-υλιστικής αντίληψης για την κοινωνία. Ο Αντόνιο Γκράμσι έχει τη μοναδική ιδιότητα να βρίσκεται στο μεταίχμιο δύο βασικών τάσεων στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας. Αφενός, επηρεάζεται σαφώς από τη σκέψη του Λένιν, πρωτοστατεί στην ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας και στη σύνδεση του με την Κομμουνιστική Διεθνή, επομένως βρίσκεται σε αυτό το ρεύμα που εκκινεί από το μπολσεβικισμό και έχει τη δική του ιστορική εξέλιξη ως λενινισμός, σοβιετικός μαρξισμός κ.ο.κ. Αφετέρου, ο Γκράμσι θέτει προβληματισμούς, που ξεπερνούν το οπτικό πεδίο της κλασικής λενινιστικής προβληματικής, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο που θα αξιοποιηθούν από ένα άλλο μαρξιστικό ρεύμα, αυτό του λεγόμενου δυτικού μαρξισμού, ο οποίος θα χρησιμοποιήσει το Γκράμσι, προκειμένου να αναιρέσει το λενινισμό και να θεμελιώσει μια άλλη στρατηγική μετάβασης στο σοσιαλισμό. Ο δυτικός μαρξισμός βεβαίως, έχει τη δική του ιστορική πορεία τόσο με τις δημιουργικές του στιγμές, όσο και με τις αναζητήσεις εκείνες που φεύγουν πέραν του στενού πυρήνα της μαρξιστικής μεθοδολογίας προς κάτι τελείως διαφορετικό.

Υπό αυτή την έννοια, οποιοδήποτε μαρξιστικό ερευνητικό πρόγραμμα που φιλοδοξεί να αρθεί πάνω από τις μονομέρειες τόσο του δυτικού, όσο και του σοβιετικού μαρξισμού, δεν μπορεί να αγνοήσει τη σκέψη του Γκράμσι, και δη την κεντρική για το θεωρητικό του οικοδόμημα έννοια της ηγεμονίας. Αυτή η διαπίστωση είναι από τους βασικούς λόγους επιλογής της θεματολογίας της παρούσας εργασίας.

Μέσα στο ογκώδες και πολυσχιδές έργο του, ο Γκράμσι, καταπιάνεται με την εξέταση μιας πληθώρας θεμάτων από την ιταλική ιστορία και την Ανάγερση έως και σύνθετα ζητήματα πολιτικής θεωρίας και πρακτικής του καιρού του. Όλος όμως ο συλλογισμός του μοιάζει να περιστρέφεται, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, γύρω από το

πρόβλημα της ηγεμονίας. Ακριβώς σε αυτή την έννοια της ηγεμονίας, που βρίσκεται στον πυρήνα των προβληματισμών του Γκράμσι, συναρθρώνονται κρίσιμα για τη μαρξιστική πολιτική θεωρία ερωτήματα. Μερικά από αυτά άπτονται θεμάτων όπως ο ρόλος της αστικής δημοκρατίας, ο ρόλος των διανοουμένων, ο ρόλος του κόμματος της εργατικής τάξης.

Μια μελέτη του καθενός από αυτά τα ερωτήματα ξεχωριστά, όσο συστηματική κι αναμφιβόλως χρήσιμη για την ανάπτυξη μιας μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας κι αν είναι, δε θα μπορέσει να καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα, εάν δεν προηγηθεί μια συστηματική μελέτη της μεθοδολογίας που στέκει στη βάση όλων αυτών. Με άλλα λόγια, της μεθοδολογίας μέσω της οποίας ο Γκράμσι προσεγγίζει την πραγματικότητα της αστικής κοινωνίας χρησιμοποιώντας ως αναλυτική κατηγορία την ηγεμονία. Μια τέτοια μελέτη, κατά τη γνώμη, μας πρέπει να έχει και το χαρακτήρα ξεκαθαρίσματος, καθώς, όπως σημειώνει ο σημαντικός μελετητής του Γκράμσι Peter Thomas, η έννοια έχει δεχθεί τις πιο διαφορετικές προσεγγίσεις και έχει προσλάβει αντιφατικά νοήματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μπορούν να κατηγοριοποιηθούν τέσσερις τουλάχιστον ερμηνείες της ηγεμονίας (Thomas 2018:66). Οι ερμηνείες αυτές ποικίλουν εκτεινόμενες από την παραδοσιακή ανάγνωση ως τρόπο απόσπασης συναίνεσης προς μια άρχουσα τάξη από άλλες υποτελείς τάξεις έως τη χρήση της έννοιας στη γλώσσα της γεωπολιτικής και των διεθνών σχέσεων (οπ.π:66-67). Επιλέον, είναι ανάγκη να σημειώσουμε στα παραπάνω ότι, ειδικά στην Ελλάδα, το έργο του Γκράμσι και καθυστέρησε να μεταφραστεί ώστε να γίνει αντικείμενο μελέτης (Αξελός 2012:19) και όταν αυτό έγινε γνωστό στη χώρα μας η αντιμετώπιση του ήταν ελλιπής και ιδεολογικά επικαθορισμένη (Χρύσης 2018:40).

Στη βάση λοιπόν των παραπάνω, η παρούσα εργασία έχει ως βασικό σκοπό τη μελέτη της έννοιας «ηγεμονία», όπως αναπτύσσεται μέσα στην κίνηση των ιδεών του μαρξισμού με αποκορύφωμα τη γκραμισιανή σκέψη. Πιο συγκεκριμένα, χωρίς να υποτιμούμε άλλες πλευρές, που άπτονται της έννοιας «ηγεμονία» όπως αυτές που περιγράφηκαν προηγουμένως (ο ρόλος των διανοουμένων, ο ρόλος του κόμματος κλπ.), εδώ μας αφορά κυρίως η μεθοδολογία που ακολουθεί ο Γκράμσι δομώντας την έννοια «ηγεμονία» και ποια η σχέση της με την πειθαρχία της υλιστικής διαλεκτικής αντίληψης της ιστορίας για την κοινωνία και τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Επομένως, δε θα μας απασχολήσουν εδώ οι πλευρές που αναφέραμε αλλά κυρίως ο τρόπος που αντιμετωπίζει ο Γκράμσι την κλασική για το μαρξισμό σχέση βάσης-εποικοδομήματος και κατ' επέκταση τη σχέση οικονομίας-πολιτικής, αντικειμενικού-υποκειμενικού παράγοντα στη διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού. Με αυτόν τρόπο επιδιώκουμε να καταδείξουμε ότι η ηγεμονία ως αναλυτική κατηγορία και η σχετική μεθοδολογία μπορεί να αποτελέσει όχημα ανάπτυξης και άρσης της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας σε ένα σύγχρονο επίπεδο.

Προς τούτο στις σελίδες που ακολουθούν επικεντρωνόμαστε σε τρία θεμελιώδη για την έρευνα μας ερωτήματα:

α) Ποια είναι η σχέση της έννοιας ηγεμονία, όπως αυτή προκύπτει στη σκέψη του Γκράμσι, με τον στενό επιστημολογικό πυρήνα της υλιστικής διαλεκτικής αντίληψης της ιστορίας, όπως την επεξεργάστηκαν οι Μαρξ-Ένγκελς; Βρίσκονται σε μια σχέση συνέχειας ή ασυνέχειας;

β) Εντέλει, και σε συνέχεια του προηγούμενου ερωτήματος, τι ορίζει ο Γκράμσι ως ηγεμονία και ποιο είναι το καινούριο στοιχείο που κομίζει στο σώμα της μαρξιστικής θεωρίας;

γ) Ποιες είναι τέλος οι πολιτικές προεκτάσεις της γκραμισιανής συλλογιστικής;

Για να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα επιλέγουμε να ακολουθήσουμε την εξής λογική πορεία στο συλλογισμό της εργασίας:

Αρχικά καταπιανόμαστε με την προϊστορία της ηγεμονίας. Στο πρώτο κεφάλαιο μας απασχολεί συνοπτικά ο τρόπος που τίθεται το γενικό φιλοσοφικό και μεθοδολογικό πλαίσιο από τους κλασσικούς του μαρξισμού για την ηγεμονία. Υποστηρίζουμε ότι ήδη από τις πρώτες επεξεργασίες τους για τον ιστορικό υλισμό αλλά και στα ώριμα έργα τους τόσο ο Μαρξ όσο και ο Ένγκελς, αν και οι ίδιοι δεν χρησιμοποίησαν τον όρο, προδιαγράφουν τον τρόπο που θα γίνει αντιληπτή η ηγεμονία από τους μετέπειτα μαρξιστές θεωρητικούς. Έτσι, η δυναμική της μεθοδολογίας του ιστορικού υλισμού αντιθέτως απότι ευρέως πιστεύεται, εμπεριέχει τη διαλεκτική κατανόηση της αλληλεπίδρασης βάσης και εποικοδομήματος και είναι πολλαπλά ασύμβατη με μια μηχανιστική οικονομιστική αντίληψη αυτής της σχέσης. Παρόλα αυτά, οι ανάγκες της τότε τρέχουσας φιλοσοφικής και πολιτικής αντιπαράθεσης τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, αλλά και το ίδιο το επίπεδο ανάπτυξης της μαρξιστικής θεωρίας, δεν επέτρεψαν μια συγκεκριμένη εξακρίβωση αυτής της σχέσης.

Εν συνεχεία, στο δεύτερο κεφάλαιο καταπιανόμαστε με τη γενέθλιο στιγμή της ηγεμονίας στο πλαίσιο του θεωρητικού σώματος του μαρξισμού. Εδώ εξετάζουμε πώς η ηγεμονία εισάγεται ως όρος από τους Ρώσους μαρξιστές και κυρίως τον Λένιν, προκειμένου να περιγράψει συγκεκριμένα καθήκοντα του ρωσικού εργατικού κινήματος. Κατά τη γνώμη μας, η κατανόηση της σκέψης του Λένιν γύρω από την ηγεμονία είναι κρίσιμης σημασίας. Οι πολιτικές αντιλήψεις του ρωσικού μαρξισμού έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης σε όλα τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κόμματα και κινήματα λόγω και της νικηφόρας έκβασης της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης. Άλλωστε και ο Γκράμσι από εκεί παραλαμβάνει την έννοια. Ζητούμενο αυτού του κεφαλαίου είναι να καταδείξει τη στενή σχέση της σκέψης του Λένιν με τη γκραμισιανή ανάλυση. Τόσο η ηγεμονία ως πολιτική τακτική, όπως χρησιμοποιείται ο όρος, όσο και οι αντιλήψεις του Λένιν για τον τρόπο που συγκροτείται η αστική εξουσία (αν και για την τελευταία ο Λένιν δεν χρησιμοποιεί τον όρο), προοικονομούν τις πολιτικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις του Αντόνιο Γκράμσι.

Με το τρίτο κεφάλαιο μπαίνουμε στην πραγμάτευση αυτής καθεαυτής της έννοιας «ηγεμονία», όπως την επεξεργάζεται ο Ιταλός μαρξιστής. Στον πυρήνα αυτού του

κεφαλαίου βρίσκεται ο εξής ισχυρισμός: η ηγεμονία, αφενός εδράζεται στέρεα στην υλιστική αντίληψη της ιστορίας και τη θέση για την πρωτοκαθεδρία των υλικών σχέσεων παραγωγής έναντι του εποικοδομήματος. Αφετέρου, αίρει την κατανόηση αυτής της σχέσης σε ένα νέο επίπεδο, επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο μια συγκεκριμένη ανάλυση του συνόλου του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού ως αντιφατικής ολότητας. Υπό αυτή την έννοια, η σκέψη του Γκράμσι και η μεθοδολογία του βρίσκονται σε μια άμεση συνέχεια με τον κλασικό μαρξισμό, ενώ ταυτοχρόνως τον εμπλουτίζουν δημιουργικά διευρύνοντας τον ορίζοντα της πολιτικής του θεωρίας. Με άλλα λόγια, εάν οι Μαρξ και Ένγκελς έθεσαν τα θεμέλια του ιστορικού υλισμού και προχώρησαν σε μια εμβριθή ανατομία της οικονομικής βάσης του καπιταλισμού, τότε ο Γκράμσι με τις επεξεργασίες του έρχεται να αναστοχασθεί την κοινωνία ως διαλεκτική ολότητα, κρατώντας το κερταμένο των αναλύσεων των κλασικών.

Τέλος, με το τελευταίο κεφάλαιο επιχειρούμε να εκτιμήσουμε συνοπτικά τις πολιτικές προεκτάσεις των γκραμσιανών αναλύσεων. Στην πρώτη ενότητα του κεφαλαίου, προχωρούμε σε μια σύντομη περιγραφή της πολιτικής στρατηγικής που επεξεργάζεται ο Γκράμσι συναρτήσσει των θέσεων του για την ηγεμονία. Σε αυτή την ενότητα μας απασχολούν οι έννοιες του πολέμου θέσεων και του πολέμου ελιγμών. Στη δεύτερη ενότητα προχωρούμε σε μια κριτική εξέταση βασικών αντιλήψεων του Γκράμσι γι αυτό το πολιτικό σχέδιο. Πράγματι, η προσέγγιση του Γκράμσι μπορεί να χαρακτηριστεί αντιφατική. Ακριβώς στο έδαφος αυτής της αντιφατικότητας κατέστη δυνατή και μια ρεφορμιστική προσέγγιση της σκέψης του, κατά τη γνώμη μας, αντίθετη προς αυτή που ο ίδιος ο Γκράμσι στόχευε. Σε κάθε περίπτωση, υποστηρίζουμε ότι ο Γκράμσι δεν παραιτήθηκε ποτέ από την μαρξιστική θέση για τη συντριβή του κράτους. Υπό αυτή την έννοια, και παρά τις αδυναμίες του, οι σκέψεις του όσον αφορά στον πόλεμο θέσεων και στον πόλεμο κινήσεων, μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως προσπάθεια διαλεκτικής κατανόησης των στόχων του επαναστατικού υποκειμένου συναρτήσσει των συνθηκών που δρα. Με άλλα λόγια, ο Γκράμσι γνωρίζει κατά βάθος ότι το επαναστατικό υποκείμενο δρα τόσο σε συνθήκες επαναστατικής ανόδου, όσο και σε συνθήκες υποχώρησης και ήττας, και ακριβώς γι αυτό το λόγο, πρέπει να έχει την ικανότητα να δρα με επαναστατικό τρόπο κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ ΣΤΟΝ ΜΑΡΞ

Κάθε απόπειρα εξέτασης των ιδεών ενός στοχαστή, όσο αναλυτική και διεισδυτική κι αν είναι, δε θα μπορούσε να καταδείξει την ιδιοτυπία αυτών των ιδεών, καθώς και με ποιο τρόπο συνεισφέρουν συνολικά στην ανθρώπινη σκέψη, εάν δε λάβει υπόψη τη γενικότερη πορεία ανάπτυξης της σκέψης που προηγήθηκε και τη σύγχρονη εποχή στην οποία οι ιδέες αυτές απευθύνονται. Από αυτή την άποψη, είναι χρήσιμο, προτού περάσουμε στην καθ'εαυτή πραγμάτευση των ζητημάτων που απασχολούν τη συγκεκριμένη εργασία, να σταθούμε, έστω αδρομερώς, στην πορεία αυτής της ανάπτυξης, που, διαμεσολαβημένη μέσα από σταθμούς, εκβάλλει στη σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι και τη γονιμοποιεί.

Αυτή η μεθοδολογική αρχή καθίσταται ιδιαίτερα κρίσιμη για έννοιες, όπως η ηγεμονία, που μας απασχολεί εν προκειμένω. Η μελέτη της πολιτικής σκέψης καταδεικνύει ότι οι απαρχές της ηγεμονίας προηγούνται χρονικά τόσο του μαρξισμού όσο και της φιλοσοφίας των νεότερων χρόνων γενικότερα. Η πρώτη χρήση του όρου μπορεί να ανιχνευτεί στα γραπτά του Ηροδότου, όπου χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ηγετική δύναμη στα πλαίσια ενός συνασπισμού πόλεων-κρατών (Anderson 2017: 13). Στη συνέχεια, ο Θουκυδίδης εμπλουτίζει το περιεχόμενο της έννοιας διακρίνοντας την *ήγεμονία* από την *ἀρχή*, με την πρώτη να αναφέρεται στην ηγεσία θεμελιωμένη στην ελεύθερη συναίνεση και τη δεύτερη στον καταναγκασμό (οπ.π. 2017: 14). Με τον τρόπο αυτό, η ηγεμονία συνδέεται με την προβληματική περί συναίνεσης σε αντιδιαστολή με τη βία, που θα την ακολουθήσει έως σήμερα. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο όρος αναφέρεται κατά βάση ακόμα σε διακρατικές πολιτικές σχέσεις.

Είναι σαφές ότι η λεπτομερής εξέταση της ιστορικής ανάπτυξης της έννοιας ξεπερνάει τα όρια και τους στόχους της εργασίας: ωστόσο, είναι αναγκαίο να σταθούμε σε δύο κομβικές στιγμές αυτού του γίνεσθαι, που επηρέασαν την γκραμσιανή σκέψη. Αφενός, στο έργο του Μακιαβέλλι, που πρώτος εισηγείται την έννοια της ηγεμονίας στη νεότερη πολιτική φιλοσοφία και, αφετέρου, στο έργο των Μαρξ και Ένγκελς, στο οποίο, σε εμβρυακή μορφή, διαφαίνεται η προβληματική της ηγεμονίας, όπως θα απασχολήσει το μαρξισμό ως το Γκράμσι.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τόσο στον Μακιαβέλλι, όσο και στον Μαρξ, η ηγεμονία δεν αναφέρεται μόνο (και μάλιστα όχι τόσο) σε πολιτικές σχέσεις κρατών, αλλά αντιθέτως η προσοχή στρέφεται στην εξακρίβωση σχέσεων συναίνεσης-βίας· γενικά πολιτικών σχέσεων μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων, και στην περίπτωση του Μαρξ συγκεκριμένα μεταξύ κοινωνικών τάξεων. Στην πορεία ανάπτυξης της κοινωνίας, ο ρόλος του υποκειμένου ως φορέα συνείδησης και αυτοσυνείδησης, εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο ως αναγκαία προϋπόθεση τόσο για την εδραίωση της όποιας εξουσίας, όσο και για την ανατροπή της. Σε αυτή τη βάση, στο πλάι της βίας, ως επιβολής δια της δύναμης της θέλησης μιας κοινωνικής τάξης απέναντι σε μια άλλη, ολοένα αναβαθμίζεται η σημασία της πειθούς, της απόσπασης

της συναίνεσης από τους υφιστάμενους την εκμετάλλευση. Από το μεσαίωνα και μετά, πλάι στο κνούτο του χωροδεσπότη εμφανίζεται, ως απαραίτητο συμπλήρωμα, το εκ του άμβωνος κήρυγμα, που καθαγιάζε αυτή την κατάσταση. Στην αυγή αυτής της εποχής, ο Μακιαβέλλι προσπαθεί να συλλάβει ένα πολιτικό σχέδιο που θα υπηρετεί τα καθήκοντα που θέτει η κίνηση του κοινωνικού γίνεσθαι. Αιώνες αργότερα, οι Μαρξ και Ένγκελς θα επιδιώξουν να καταστρώσουν ένα πολιτικό σχέδιο για το νέο κοινωνικό υποκείμενο της εργατικής τάξης εξετάζοντας το ζήτημα της συναίνεσης και της βίας υπό το φως μια νέας μεθοδολογίας.

I. Ο Μακιαβέλλι εμφανίζεται σε μια εποχή μετάβασης από τη φεουδαρχική προς την αστική κοινωνία. Αργά, αλλά σταθερά, το μεσαιωνικό οικοδόμημα υπονομεύεται από την ανάπτυξη νέων οικονομικών σχέσεων από τη μεριά των πόλεων (Ένγκελς 2016: 217-219). Ταυτοχρόνως, σε πολιτικό επίπεδο προβάλλει και η απαίτηση για μια πολιτική συγκρότηση, που θα εξυπηρετεί αυτή την ανάπτυξη. Την περίοδο αυτή διαμορφώνεται ένα μεταβατικό κράτος με ενισχυμένη κεντρική εξουσία υπό το θεσμό της απόλυτης μοναρχίας, που συμβάλλει στο ξεπέραςμα του φεουδαρχικού κατακερματισμού και διαμορφώνει τους όρους για μια ενιαία εθνική αγορά (Νούτσος 1983: 15-34). Σε διανοητικό επίπεδο, με την Αναγέννηση και τη διαμόρφωση ενός νέου τύπου ανθρώπου (που δεν είναι άσχετος με την εμφάνιση των νέων οικονομικών αστικών σχέσεων που αναφέραμε προηγουμένως), γίνεται δυνατή η διαμόρφωση ενός νέου τρόπου σκέψης, που δε βασίζεται πλέον στην πίστη, αλλά στο Λόγο (Κονδύλης 1984: 18-26). Ακριβώς αυτή τη γενική τάση της εποχής του εγκολπώνει στη σκέψη του ο Μακιαβέλλι, σε συνδυασμό με τις ειδικές συνθήκες της Ιταλίας, η οποία την περίοδο αυτή χαρακτηρίζεται ακόμη από κατακερματισμό και καθυστέρηση. (Πλάγγεσης 2009: 48).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Μακιαβέλλι θέτει ως στόχο την ένωση της Ιταλίας σε μια ενιαία εδαφική αρχή. Στόχος, που για την επίτευξή του απαιτεί ένα ρεαλιστικό σχέδιο πολιτικής δράσης, απαλλαγμένο από μια αφηρημένη δεοντολογική ή ουτοπική προσέγγιση και πολύ περισσότερο από ηθικούς κανόνες εκπορευόμενους από μια εκκλησιαστική αυθεντία (Νούτσος 1983: 98). Άλλωστε, όπως και ο ίδιος ομολογεί, σκοπός του δεν είναι να αναζητήσει μια φανταστική απεικόνιση των πραγμάτων, αλλά το πως τα πράγματα είναι ακριβώς στην πραγματικότητα (Μακιαβέλλι 1996: 98).

Με τον *Ηγεμόνα* του εισηγείται μια ρηξικέλευθη ανάλυση των πολιτικών συνθηκών, με την οποία διαρρηγνύει τη μεσαιωνική μοιρολατρεία και θέτει την πολιτική δραστηριότητα στη βάση του ρεαλισμού. Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης, ο Μακιαβέλλι επιχειρεί να οριοθετήσει τους κομβικούς παράγοντες, που επιδρούν στην πολιτική και καθορίζουν την έκβαση των γεγονότων. Έτσι, κάνει τη διάκριση μεταξύ αντικειμενικών συνθηκών, που εκτυλίσσονται ανεξαρτήτως κάποιου δρώντος υποκειμένου, και ενός πολιτικού υποκειμένου, που έχει την ικανότητα, εκτιμώντας αυτές τις συνθήκες, να παρεμβαίνει αξιοποιώντας τες προς όφελος του σκοπού του.

Τις δύο αυτές αλληλοαποκλειόμενες, αλλά και αλληλοδιαπλεκόμενες δυνάμεις, εκφράζει με τους όρους Fortuna (Τύχη) και Virtù (Αρετή- ικανότητα του πολιτικού υποκειμένου) (Μακιαβέλλι 1996: 141). Με αυτό τον τρόπο, ο Μακιαβέλλι εξυψώνει την πολιτική δραστηριότητα σε ένα αυτόνομο πεδίο δράσης, για το οποίο το υποκείμενο χρειάζεται γνώση. Αντιλαμβάνεται έτσι τη διαλεκτική σχέση υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων στο ιστορικό γίνεσθαι, όπου οι άνθρωποι διαμορφώνουν την ιστορία μέσα σε αντικειμενικές κάθε φορά συνθήκες ανεξάρτητες από τη θέληση τους.

Πέρα όμως από αυτή τη ρηξικέλευθη διάκριση Fortuna και Virtù, ιδιαίτερα κρίσιμο είναι το περιεχόμενο, που δίνει στην έννοια της Virtù. Ποια είναι αυτή η αρετή, (που πλέον νοηματοδοτείται τελείως διαφορετικά και σε διάκριση από τη θεολογική ηθική), που πρέπει να κατέχει ο Ηγεμόνας προκειμένου να παρέμβει στις συνθήκες και να εκπληρώσει το σκοπό του; Εδώ ο Μακιαβέλλι εισάγει την αντίληψή του για την ηγεμονία ως συνδυασμό βίας και συναίνεσης, ως εργαλείο τόσο για την κατάκτηση της εξουσίας, όσο και για τη διατήρησή της.

Όπως επισημάναμε και προηγουμένως, ο Μακιαβέλλι στρέφει την προσοχή του στην ανάδυση ενός πολιτικού υποκειμένου, που θα φέρει εις πέρας τα καθήκοντα που επιβάλλει η ιστορική στιγμή. Στη βάση του ρεαλισμού, που είναι αναγκαίος για την επίτευξη του σκοπού, επιχειρεί να διακρίνει τους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η εξουσία του παλαιού καθεστώτος. Κρίσιμο συμπέρασμα, στο οποίο οδηγείται, είναι και το γεγονός ότι αυτή η εξουσία δεν εδραιώνεται στη βάση μόνο της κατασταλτικής βίας, αλλά αξιοποιεί μία ηθική και πνευματική πειθώ. Ακριβώς λόγω του ηθικού καθαγιασμού του συστήματος εξουσίας της καθεστηκυίας πολιτικής τάξης, (κυρίως μέσω της καθολικής εκκλησίας), αναστέλλονταν η όποια διάθεση αντίστασης των νέων κοινωνικών δυνάμεων, αποσπώντας συναίνεση.

Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, για τον Μακιαβέλλι, κάθε προσπάθεια αλλαγής εξουσίας μέσω μιας ειρηνικής ήπιας μεταρρύθμισης θα έπεφτε στο κενό χωρίς τη χρήση βίας, λόγω της παγιωμένης ιδεολογίας της παλιάς τάξης πραγμάτων και φυσικά της δυνατότητας της τελευταίας να ασκήσει κατασταλτική πυγμή. Η ίδια η ιστορία της Φλωρεντινής δημοκρατίας και η τύχη του καθεστώτος, που προσπάθησε να επιβάλλει ο Σαβοναρόλα, φαίνεται να δικαιώνουν τη σκέψη αυτή του Μακιαβέλλι. Τα ίδια τα λόγια του δεν αφήνουν περιθώρια για τη χρήση της ένοπλης βίας: *«Αυτή είναι η αιτία που όλοι οι οπλισμένοι προφήτες νίκησαν και οι άοπλοι καταστράφηκαν»* (οπ.π:41) Αυτός ακριβώς ο ωμός ρεαλισμός και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτόν είναι που βρίσκονται στο στόχαστρο των επικριτών του Μακιαβέλλι. Εάν η βία είναι βασικός πυλώνας άσκησης εξουσίας, τότε η χρήση της είναι επιβεβλημένη και από τις νέες κοινωνικές δυνάμεις, που διεκδικούν τη δική τους εξουσία. Εύστοχα ο Αλτουσέρ παρατηρεί: *«... βλέπουμε , πολύ πριν οι ιδεολόγοι του αστισμού να σκεπάσουν την πραγματικότητα με τις ιστορίες τους , έναν άνθρωπο που είναι ικανός όχι να ζει, όχι να υπομένει, αλλά να στοχάζεται την βία του τοκετού του κράτους .»* (Αλτουσέρ 1992:54) Ο ίδιος ο Μακιαβέλλι είναι ρητός για αυτή του την πεποίθηση. Η βία είναι αναπόφευκτα εκείνη η δύναμη, που εντέλει θα επιβάλει μία νέα τάξη

πραγμάτων «*Δίκαιος είναι πράγματι ο πόλεμος για όποιον δεν μπορεί να κάνει αλλιώς και ευλογημένα τα όπλα όταν δεν έμεινε καμιά ελπίδα παρά στα όπλα.*» (Μακιαβέλλι 1996:136).

Η κατάκτηση της εξουσίας, όμως, είναι μία πολιτική πράξη, που πρέπει οπωσδήποτε να συμπληρωθεί και από μία δεύτερη. Τη διατήρησή της. Και εδώ η σκέψη του Μακιαβέλλι περιστρέφεται γύρω από τη διαλεκτική σχέση συναίνεσης και βίας, αυτή τη φορά όμως εντός του νέου καθεστώτος που προέκυψε. Έχοντας βαθιά επίγνωση της κοινωνίας του καιρού του, θεωρεί ότι οι λαϊκές μάζες θα συνεχίσουν να βρίσκονται ακόμη κάτω από την πνευματική ηγεμονία της παλιάς εξουσίας, που είχαν συνηθίσει, ενώ ταυτόχρονα οι δυνάμεις του παλιού καθεστώτος θα συνεχίσουν να υπονομεύουν την εξουσία του νέου Ηγεμόνα (Berlin 2003:145). Για αυτόν ακριβώς το λόγο, η νέα εξουσία πρέπει να μεταχειριστεί εκ νέου ένα κράμα συναίνεσης και βίας, προκειμένου να εδραιωθεί. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει, υπάρχουν δύο τρόποι επιβολής, αφενός με τη χρήση των νόμων, αφετέρου με τη δύναμη της βίας και, παρότι η τελευταία προσιδιάζει στα ζώα, ο νέος Ηγεμόνας δεν πρέπει να διστάσει να την χρησιμοποιήσει, αφού ο πρώτος τρόπος δεν είναι πάντα αποτελεσματικός. Συμπυκνώνει τις αρετές του νέου ηγεμόνα με μία αποκαλυπτική για τη σκέψη του παρομοίωση: «*Ένας ηγεμόνας θα καταστραφεί αν είναι πάντα αγαθός. Πρέπει να είναι πανούργος σαν αλεπού και άγριος σαν λιοντάρι.*» (Μακιαβέλλι 1996:109)

Με την παραπάνω παρομοίωση, όμως, ο Μακιαβέλλι επισημαίνει την αναγκαιότητα ο νέος Ηγεμόνας να είναι ικανός όχι μόνο να επιβάλλεται δια της βίας, αλλά αυτή η βία να εντάσσεται στην προσπάθεια απόσπασης μιας νέας συναίνεσης. Το «μέρος» του Ηγεμόνα που λειτουργεί σαν αλεπού, ακριβώς αυτό το στόχο επιδιώκει. Σε διάκριση όμως από την παλιά εξουσία των αρχόντων, η νέα εξουσία επιδιώκει να οικοδομήσει τη συναίνεση πάνω σε ένα πλαίσιο συμμαχίας με της λαϊκές μάζες. Είναι κρίσιμη η προσέλευση των μαζών σε μία ενεργητική υποστήριξη του Ηγεμόνα, καθώς χωρίς αυτή, για τον Μακιαβέλλι, η θέση του είναι επισφαλής. Άλλωστε και η ίδια η εξουσία του Ηγεμόνα δεν καθορίζεται ούτε επικυρώνεται από κάποια βασιλική, ευγενική καταγωγή ούτε από κάποιον «άνωθεν» καθαγιασμό του· κι αυτό ακριβώς είναι που καθιστά αναγκαία την αναζήτηση συμμάχων μέσα στις τάξεις των λαϊκών μαζών, σε διαφορετική περίπτωση οι παλιοί άρχοντες θα ανέτρεπαν ευκολότερα την εξουσία του.

Συμπερασματικά, μπορούμε να εστιάσουμε στα εξής σημεία της σκέψης του Μακιαβέλλι περί ηγεμονίας: Σε μια περίοδο μετάβασης από τη φεουδαρχική κοινωνία στην πρώιμη αστική, ο Μακιαβέλλι αντιλαμβάνεται την αναγκαιότητα συστηματικής μελέτης της πολιτικής ως διακριτού πεδίου, προκειμένου να αντλήσει συμπεράσματα για ένα αποτελεσματικό πολιτικό σχέδιο, που θα εξυπηρετούσε την ιστορική αναγκαιότητα της εποχής του. Μια τέτοια μελέτη επικεντρώνεται στο ζήτημα της πολιτικής εξουσίας, στο πώς αυτή κατακτιέται και στο πώς διατηρείται. Μέσα από αυτή ακριβώς τη μελέτη κατέληξε στο κρίσιμο συμπέρασμα ότι η ηγεμονία βασίζεται σε μια λεπτή ισορροπία απόσπασης συναίνεσης και άσκησης κατασταλτικής βίας, δύο συνιστώσες, όπου η μια τροφοδοτεί την άλλη, οχυρώνοντας την κρατική εξουσία

με προεξάρχον το στοιχείο της βίας. Με αυτό τον τρόπο, ο Μακιαβέλλι εισηγείται σε σπερματική μορφή μια προβληματική, η οποία, σε άλλο επίπεδο και τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών, θα απασχολήσει και το μαρξισμό σε μια άλλη μεταβατική εποχή, όπως θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε στα επόμενα κεφάλαια. Γι αυτό ακριβώς, και ο Γκράμσι «συνομιλεί» απευθείας με τον Μακιαβέλλι, προκειμένου να αντλήσει συμπεράσματα προσεγγίζοντάς τον από τη σκοπιά της υπόθεσης της εργατικής τάξης, που αντιμετωπίζει κι αυτή με τη σειρά της ανάλογα ζητήματα με αυτά του ανερχόμενου αστικού κόσμου του 15^{ου}-16^{ου} αιώνα, των χρόνων δηλαδή του Μακιαβέλλι, όταν η αστική τάξη αρχίζει να αντιλαμβάνεται τις ιδιαίτερες πολιτικές της προοπτικές.

II. Εάν ο Μακιαβέλλι στην εποχή του είναι προάγγελος του αστικού κόσμου, το 19ο αιώνα αυτός ακριβώς ο κόσμος έρχεται σε ανάλογη θέση προς εκείνη που βρέθηκε η φεουδαρχία την οποία αντικατέστησε. Οι Μαρξ και Ένγκελς εμφανίζονται στο προσκήνιο σε μία εποχή, όπου η ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, η ανάπτυξη της επιστήμης και η εμφάνιση του προλεταριάτου, ως αυτοτελούς κοινωνικής δύναμης, έθεσαν νέα κρίσιμα ερωτήματα που ζητούσαν απάντηση. Τα ζητήματα του κράτους, της πολιτικής εξουσίας, του πώς μία κοινωνική τάξη γίνεται κυρίαρχη, επανέρχονται στο επίκεντρο της σκέψης τους στην προσπάθειά τους να φωτίσουν το δρόμο, που πρέπει να διανύσει η εργατική τάξη, προκειμένου να εκπληρώσει τους ιστορικούς της στόχους. Σε αυτό το πλαίσιο, οι θεμελιωτές του μαρξισμού δεν αναφέρονται ευθέως στην έννοια της ηγεμονίας, προκειμένου να περιγράψουν πολιτικές σχέσεις μεταξύ τάξεων, αλλά, μέσα από την ανάπτυξη της διαλεκτικής υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, θέτουν τους όρους προσέγγισης της ηγεμονίας στη μετέπειτα ανάπτυξη του μαρξισμού, τόσο εντός της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, όσο και στη σκέψη του Γκράμσι. Στη μαρξική της, θα λέγαμε, στιγμή, η ηγεμονία συνδέεται με δύο αλληλοεξαρτώμενα περιεχόμενα. Αφενός, αναφέρεται σε μία διαδικασία, κατά την οποία μία ανερχόμενη στο ιστορικό προσκήνιο κοινωνική τάξη προβάλλει τα ιδιαίτερα συμφέροντα της σαν συμφέροντα όλης της κοινωνίας. Συγκροτώντας, ειδικότερα, συμμαχίες με άλλες κοινωνικές δυνάμεις καθίσταται ηγετική δύναμη. Αφετέρου, αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο μία κοινωνική τάξη καταφέρνει να επιβάλει την εξουσία της τόσο με τη βία, όσο και με την απόσπαση συναίνεσης.

Οι απαρχές της παραπάνω προβληματικής στη σκέψη του Μαρξ μπορούν να εντοπιστούν, σε εμβρυακή μορφή, ήδη από την εισαγωγή του στην *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου*. Το κείμενο αυτό, γραμμένο σε μία μεταβατική περίοδο διαμόρφωσης της σκέψης του Μαρξ, στην πορεία του από τον επαναστατικό δημοκρατισμό προς τον κομμουνισμό και από τον εγγελιανό ιδεαλισμό προς τον υλισμό, θέτει ως κριτήριο για την ανάδειξη μιας τάξης ως ηγετικής δύναμης την αναγκαιότητα να προβάλλει τα ειδικά ταξικά της συμφέροντα ως γενικά, προκειμένου να τα προωθήσει με αποτελεσματικό τρόπο. Στο σημείο αυτό, ο Μαρξ εισάγει μία κρίσιμη διάκριση μεταξύ των μερικών συμφερόντων, που παρουσιάζονται σαν καθολικά και τον πραγματικά καθολικών συμφερόντων (των συμφερόντων δηλαδή

μιας τάξης που συμπίπτουν με την εξυπηρέτηση συνολικά των συμφερόντων της κοινωνίας). Ακριβώς στο ταξικό υποκείμενο ο Μαρξ του προλεταριάτου θα αναγνωρίσει την τάξη εκείνη, που η προοπτική της καθολικής κοινωνικής ελευθερίας ταυτίζεται με τη μερική δική της ελευθερία. Όπως συγκεκριμένα αναφέρει και ο ίδιος:

«Πού λοιπόν βρίσκεται η δυνατότητα της γερμανικής χειραφέτησης; Απάντηση: στη διαμόρφωση μιας τάξης με ριζικές αλυσίδες, μιας τάξης της κοινωνίας των ιδιωτών που να μην είναι τάξη της κοινωνίας των ιδιωτών ενός κοινωνικού στρώματος που να είναι η διάλυση όλων των στρωμάτων, μιας σφαίρας που να έχει χαρακτήρα καθολικότητας εξ' αιτίας της καθολικότητας των παθών της, που να μη διεκδικεί το επιμέρους δικαίωμα, γιατί έχει υποστεί όχι μια επιμέρους αδικία αλλά την αδικία καθ' εαυτή, που να μην μπορεί πια να επαίρεται για έναν ιστορικό τίτλο, αλλά μόνο για έναν τίτλο ανθρώπινο, που να μη βρίσκεται σε αποκλειστική αντίθεση με τις συνέπειες, αλλά σε συστηματική αντίθεση με τις προϋποθέσεις του γερμανικού πολιτικού καθεστώτος, μιας σφαίρας τέλος που να μην μπορεί να χειραφετηθεί χωρίς να χειραφετηθεί απ' όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας και χωρίς μ' αυτόν τον τρόπο να χειραφετήσει όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας, που να είναι, με μια λέξη, η ολική απώλεια του ανθρώπου και, άρα, να μην μπορεί να επανακτήσει τον εαυτό της χωρίς μια ολική επανάκτηση του ανθρώπου. Η διάλυση αυτής της κοινωνίας, πραγματωμένη σε μια επιμέρους τάξη, είναι το προλεταριάτο» (Μαρξ 1978:29-30)

Με τη συγκεκριμένη τοποθέτηση, δίνεται πράγματι το στίγμα μιας μαρξικής σύλληψης της ηγεμονίας. Η *Εισαγωγή*, παρότι γραμμένη σε μία, ακόμη, αφηρημένη φιλοσοφική γλώσσα, στρέφει την προσοχή στη μελέτη της ταξικής δομής, ως αντικειμενικού και πρωταρχικού στοιχείου της συγκρότησης της κοινωνίας. Το αν τα συμφέροντα μιας τάξης είναι μερικά ή καθολικά δεν καθορίζεται από το πώς παρουσιάζονται από αυτή την τάξη, αλλά αντιθέτως από τη συγκεκριμένη θέση που κατέχουν μέσα στην κοινωνία των ιδιωτών.

Ο συλλογισμός αυτός θα εμπλουτιστεί στις σελίδες της *Γερμανικής Ιδεολογίας* το 1846. Στη *Γερμανική Ιδεολογία*, με εκτενή τρόπο, ο Μαρξ και ο Ένγκελς θα αναπτύξουν τα βασικά συμπεράσματα της καινούργιας αντίληψης, που από κοινού επεξεργάστηκαν για την κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό, με πιο ευκρινή τρόπο είναι δυνατό να ανιχνεύσουμε την αντίληψή τους για τη διαδικασία ανάδειξης μιας κοινωνικής τάξης σε ηγεμονική δύναμη και της επιβολής των συμφερόντων της ως καθολικών. Η σύλληψη του γίνεσθαι αυτής της διαδικασίας από τους θεμελιωτές του μαρξισμού βασίζεται στη συνολική φιλοσοφική κατανόηση του κοινωνικού γίνεσθαι και στην αξιοποίηση συγκεκριμένων οντολογικών και γνωσιολογικών συμπερασμάτων. Για να εντοπίσουμε λοιπόν τη θέση του Μαρξ και του Ένγκελς για το εν λόγω ζήτημα, χρειάζεται να εξετάσουμε συνολικά τη θεώρησή τους για τη σχέση υλικών σχέσεων και ιδεατής έκφρασης αυτών των σχέσεων. Είναι, βεβαίως, γνωστό ότι στο πλαίσιο του ιστορικού υλισμού, που λεπτομερώς αναπτύσσουν στο εν λόγω κείμενο οι Μαρξ και Ένγκελς, οι υλικές σχέσεις παραγωγής είναι το καθοριστικό στοιχείο από το οποίο εξάγονται και στο οποίο, σε τελευταία ανάλυση,

ανάγονται οι υπόλοιπες σφαίρες της κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτή η μεθοδολογική αρχή διαπερνάει σαν κόκκινη κλωστή το σύνολο της πραγμάτευσής τους. Είναι ευνόητο ότι το ζήτημα είναι τεράστιο και δεν μπορεί να γίνει πραγμάτευση του εδώ· ωστόσο, έχει σημασία να σταθούμε στη σύνδεση της δυναμικής των ταξικών σχέσεων με τις ιδέες, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο οι τελευταίες διαπλέκονται με την ταξική συγκρότηση της κοινωνίας. Εδώ ο Μαρξ εισάγει την αντίληψη του περί κυρίαρχης ιδεολογίας. Χαρακτηριστικά γράφει:

«Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες. Με άλλα λόγια η τάξη, που είναι κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα της υλικής παραγωγής, διαθέτει ταυτόχρονα τα μέσα της πνευματικής παραγωγής, έτσι ώστε, μιλώντας γενικά, οι ιδέες αυτών που δεν έχουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής υποτάσσονται σ' αυτά» (Μαρξ, Ένγκελς 1997:94)

Με την παραπάνω, πυκνή σε νοήματα διατύπωση, καταδεικνύεται η οργανική σχέση της κυριαρχίας μιας τάξης προς την κυριαρχία των ιδεών, με τις οποίες αυτή η τάξη εκφράζει και συγκεκριμένα τεκμηριώνει την κυριαρχία της. Το ειδικό ταξικό συμφέρον μιας τάξης εκφρασμένο σε ιδέες τείνει να προσλάβει καθολική ισχύ. Είναι σαφές ότι σύμφωνα με το Μαρξ, αυτός ο χαρακτήρας της καθολικότητας αποδεικνύεται εντέλει ψευδής στο βαθμό που αποκρύπτεται η μερικότητα ενός ταξικού συμφέροντος. Όπως σημειώνουν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, *«κάθε καινούργια τάξη που μπαίνει στη θέση μιας άλλης που κυριαρχούσε πριν από αυτήν, είναι υποχρεωμένη, απλώς για να πραγματοποιήσει το σκοπό της, να παρουσιάζει το συμφέρον της σαν κοινό συμφέρον όλων των μελών της κοινωνίας ή για να το εκφράσουμε σε ιδεατή: μορφή πρέπει να δώσει στις ιδέες της τη μορφή καθολικότητας, και να τις παρουσιάζει σαν τις μονές λογικές και καθολικά έγκυρες. Η τάξη που κάνει μια επανάσταση εμφανίζεται ευθύς εξαρχής, έστω και μόνο επειδή αντιτίθεται σε μία τάξη, όχι σε μία τάξη, αλλά σαν εκπρόσωπος όλης της κοινωνίας» (ο.π:95)*

Περιγράφεται εν προκειμένω, μία δυναμική διαδικασία στην ανάπτυξη της ταξικής πάλης, κατά την οποία η προσέγγιση της καθολικότητας μεταβάλλεται σε συνάρτηση με το ταξικό υποκείμενο-φορέα των ιδεών. Πιο συγκεκριμένα. Στο βαθμό που μία τάξη είναι επαναστατική, φορέας προόδου και αντικειμενικά ανώτερων σχέσεων στην υλική παραγωγή, πράγματι, τα ιδιαίτερα συμφέροντα της και η εκπεφρασμένη ιδεολογία της συμπίπτουν με τη συνολική τάση ανάπτυξης της κοινωνίας και εκφράζουν (παρότι μπορεί να μην ταυτίζονται απόλυτα) και τις επιδιώξεις άλλων υποτελών τάξεων σε σχέση προς τις οποίες η επαναστατική τάξη ηγεμονεύει. Σε αυτή την περίπτωση, η καθολικότητα έχει πραγματικό περιεχόμενο και αντικατοπτρίζει τη βαθύτερη κοινωνική κίνηση.

Στη δυναμική όμως ανάπτυξη του κοινωνικού γίνεσθαι η διαδικασία αντιστρέφεται. Στο βαθμό που μία τάξη εδραιώνεται ως κυρίαρχη και οι υλικές σχέσεις, που αυτή φέρει, υπονομεύονται από τη διαρκή κοινωνική ανάπτυξη και στο βαθμό που μία νέα υποτελής τάξη αναδύεται ως επαναστατική και φορέας νέων ανώτερων σχέσεων, τότε

το ειδικό ταξικό της συμφέρον παύει να αντικατοπτρίζει καθολικές ανάγκες της κοινωνίας. Σε αυτή την περίπτωση η ιδεολογία της, που είναι κυρίαρχη, κάτω από την ψευδή καθολικότητά της παραμορφώνει την ουσία της κοινωνίας ως βαθιά διχασμένης σε αντίθετα συμφέροντα και έτσι συμβάλλει στην άμβλυνση της ταξικής πάλης. Ειδικότερα, και με την εδραίωση της αστικής τάξης στην εξουσία, την ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατίας και την όξυνση των αντιφάσεων της, καθώς και με την εμφάνιση της εργατικής τάξης στο ιστορικό προσκήνιο, η αστική ιδεολογία όχι μόνο δεν εκφράζει πραγματικά την κοινωνία στο σύνολό της, αλλά παράγει μορφές ψευδούς κοινωνική συνείδησης. Έτσι κάτω από τις διακηρύξεις περί δημοκρατίας και γενικευμένης πολιτικής ισονομίας που στα όρια της φεουδαρχίας είχαν συγκεκριμένο χαρακτήρα, πλέον αποτελούν αφηρημένες διατυπώσεις, κάτω από τις οποίες υποκρύπτονται καταστάσεις κοινωνικής ανελευθερίας και κοινωνικών ανισοτήτων.

Η μαρξική αυτή ανάλυση της ιδεολογίας είναι κρίσιμη για τη μετέπειτα ανάπτυξη της έννοιας της ηγεμονίας. Διαπιστώνεται η δυνατότητα αλλά και η αναγκαιότητα η ανερχόμενη επαναστατική κοινωνική τάξη, να διαμορφώσει κοινωνικές συμμαχίες στην πάλη της για την ανατροπή, πλευρά που θα απασχολήσει ιδιαίτερα τη ρωσική σοσιαλδημοκρατία, αλλά και τη σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι. Διαπιστώνεται επίσης ο ιδιαίτερος ρόλος της ιδεολογίας στην απόσπαση συναίνεσης από μία κυρίαρχη τάξη, πλευρά που θα συνδεθεί κυρίως με την προβληματική περί ηγεμονίας του Αντόνιο Γκράμσι.

Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, έχει ιδιαίτερη σημασία να σταθούμε σε αυτή τη δεύτερη πλευρά της ιδεολογίας ως ψευδούς συνείδησης, ως παράγοντα απόσπασης συναίνεσης και υπαγωγής της εργατικής τάξης στην εξουσία της κυρίαρχης αστικής τάξης. Από την πλευρά του Μαρξ είναι σαφές, ότι οι λόγοι επικράτησης της κυρίαρχης ιδεολογίας και οι παράγοντες που συντελούν στην απόσπαση της συναίνεσης, πρέπει κατ' αρχήν να εντοπιστούν στην ίδια τη διάρθρωση της οικονομίας. Από αυτή την άποψη, η απόσπαση συναίνεσης δεν οφείλεται πρωτίστως στην υπεροπλία των αστικών μηχανισμών και της προπαγάνδας τους, ούτε βέβαια στο χαμηλό, μορφωτικό επίπεδο του προλεταριάτου,¹ αλλά σε βαθύτερα δομικά αίτια.

Τα επόμενα χρόνια με τη μελέτη της πολιτικής οικονομίας, την επεξεργασία της κρίσιμης έννοιας του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και την ποιοτική αναβάθμιση με αυτόν τον τρόπο της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, οι θεμελιωτές του μαρξισμού κατόρθωσαν να συγκεκριμενοποιήσουν περαιτέρω τα πορίσματα της *Γερμανικής Ιδεολογίας*. Έτσι κατέστη δυνατό να αναλυθεί η φύση συνολικά του κοινωνικού Είναι και να καταδειχθούν οι τάσεις της ανάπτυξης της κοινωνίας μέσω της διαδοχής των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών. Σύμφωνα με τη μαρξική ανάλυση, ο ιστορικός χαρακτήρας του κάθε σχηματισμού έγκειται στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που σε διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταβάλλουν τη

¹ Στη Γερμανική Ιδεολογία ο Μαρξ αναφέρεται και στη δυνατότητα που έχει η άρχουσα τάξη, λόγω του καταμερισμού εργασίας να διαθέτει διανοούμενους και μηχανισμούς διάδοσης ιδεών. Ωστόσο, και η δυνατότητα αυτή εξαρτάται αυθέως από τον ίδιο τον υλικό τρόπο παραγωγής που το επιτρέπει. (Μαρξ 1997:95)

σχέση των ανθρώπων στη διαδικασία της παραγωγής, τόσο μεταξύ τους, όσο και με τα μέσα παραγωγής. Ο τρόπος που λειτουργεί ο μηχανισμός μετάβασης από τον ένα σχηματισμό στον άλλο καθώς και συμπυκνωμένη σε λίγες γραμμές η ουσία της καινούργιας αντίληψης για την κοινωνία δε θα μπορούσε να αποδοθεί καλύτερα παρά με τα λόγια του ίδιου του Μαρξ:

«Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις, καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών τους παραγωγικών δυνάμεων. Η ολότητα των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά, αντίστροφα το κοινωνικό τους είναι που καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξής τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή, πράγμα που αποτελεί μόνο τη νομική έκφραση γι' αυτό, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στις οποίες κινούνται μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αυτές οι σχέσεις μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε επέρχεται μια εποχή κοινωνικής επανάστασης.» (Μαρξ 2010:19)

Μέσα από το απόσπασμα του Προλόγου της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, που μόλις παραθέσαμε, υποστηρίζεται ότι οι μορφές της κοινωνικής συνείδησης προκύπτουν με αναγκαστικό τρόπο από τον ίδιο τον τρόπο παραγωγής, ως αντανάκλαση του και αφορούν μάλιστα το σύνολο της κοινωνίας. Τούτων δοθέντων, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στη σκέψη του Μαρξ η απόσπαση συναίνεσης αποτελεί την πτυχή εκείνη της ταξικής εκμετάλλευσης, που συναρτάται οργανικά με την ίδια τη φύση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι πολιτικές, ηθικές αντιλήψεις και το σύνολο των μορφών της κοινωνικής συνείδησης δεν είναι τεχνητά κατασκευάσματα για τα οποία αρκεί μια διαφωτιστική δουλειά προκειμένου να ξεπεραστούν. Αντιθέτως, αποτελούν αντανάκλαση του ίδιου του κοινωνικού Είναι και ως εκ τούτου δε μπορούν παρά να τον δικαιώνουν. Και στο *Κεφάλαιο*, εξάλλου, ο Μαρξ θα επανέλθει στο ζήτημα αναλύοντας πως ο τρόπος συγκρότησης του υλικού τρόπου παραγωγής αντανάκλαται στο επίπεδο της συνείδησης συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή του θεωρούμενος σαν φυσικός μέσα από τη φαινομενικότητα του, εμποδίζοντας τη διάγνωση της ουσίας του (Μαρξ 1978:92-93).

Φυσικά η κυριαρχία της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης δεν είναι μια κατάσταση που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ή τριγμούς. Ο νόμος της διαλεκτικής αλληλεπίδρασης σχέσεων παραγωγής και παραγωγικών δυνάμεων, ως καθολικός νόμος ανάπτυξης των κοινωνιών, δε μπορεί παρά να έχει ισχύ και στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η λειτουργία όμως του νόμου δε μπορεί να είναι μια αυτόματη διαδικασία. Η εκδίπλωση του νόμου πραγματώνεται ακριβώς μέσα από την υποκειμενική δραστηριότητα των ανθρώπων. Η ίδια η ταξική πάλη είναι η εκδίπλωση

του νόμου. Η όποια συναίνεση αποσπάται από την εκάστοτε ταξική εξουσία δε μπορεί παρά να προσκρούει σε ένα αντικειμενικό όριο, την ανεξάρτητη από τη θέληση της όξυνση των θεμελιωδών αντιφάσεων. Η αντιφατική οικονομική εξέλιξη, αργά η γρήγορα, βρίσκει την αντανάκλασή της στη σύνειδηση υποκειμένων, κοινωνικών τάξεων. Στο βαθμό που οι άνθρωποι συλλαμβάνουν νοητικά τα προβλήματα που θέτει αντικειμενικά η εποχή από τις ίδιες της τις αντιφάσεις, κατ' αντίστοιχο τρόπο δραστηριοποιούνται και για την επίλυση του προβλήματος. Αυτό ακριβώς είναι και το έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύσσεται και η ίδια η ταξική πάλη. Από τη διαισθητική αντίληψη της εκμετάλλευσης και τους οικονομικούς αγώνες της εργατικής τάξης ως την επιστημονική ανάδειξη των αντιφάσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας και την αντίστοιχη πολιτική και ιδεολογική πάλη για την ανατροπή της. Σε αυτή τη βάση παρουσιάζονται και οι επαναστατικές ιδέες, η *κριτική* στην παλιά ιδεολογία.

Σε αυτή τη βάση γίνεται αντιληπτή και η μορφή πολιτεύματος με την οποία συγκροτείται το αστικό. Το ζήτημα του κράτους και της βίας του, σε σχέση με την ικανότητά του να αποσπά συναίνεση, είναι κυρίαρχο τόσο στον Μαρξ, όσο και στη όλη ανάπτυξη του μαρξισμού. Ειδικά το ζήτημα της δημοκρατίας και της γενικής πολιτικής ισονομίας καθιστά τις ταξικές σχέσεις πολύ πιο εκλεπτυσμένες και δυσδιάκριτες. Το κομβικό αυτό ζήτημα καθώς και η θέση των Μαρξ και Ένγκελς θα μας απασχολήσει εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο καθώς σε αυτό διασταυρώνεται τόσο η σκέψη του Γκράμσι για τις αναπτυγμένες αστικές κοινωνίες όσο και οι θεωρήσεις του για τον τρόπο μετάβασης στο σοσιαλισμό.

Συνοψίζοντας, η θεώρηση των θεμελιωτών του μαρξισμού για τον τρόπο συγκρότησης της κοινωνίας, παρότι δεν εμπεριέχει ευθέως τον όρο ηγεμονία, ωστόσο, προοικονομεί το περιεχόμενο, που θα προσδώσουν σε αυτή την έννοια μετέπειτα οι στοχαστές του μαρξισμού πολιτογραφώντας την ως πολιτική κατηγορία στον εννοιολογικό «εξοπλισμό» του μαρξισμού.

Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η ανάδειξη μιας τάξης σε ηγετική δύναμη μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι, έχει να κάνει με την ικανότητά της, να προβάλλει το συμφέρον της ως καθολικό για όλη την κοινωνία και να συγκροτεί ανάλογες κοινωνικές συμμαχίες. Από την άλλη μεριά, όταν η τάξη καθίσταται κυρίαρχη αυτές οι ιδέες κυριαρχούν και εξασφαλίζουν την κυριαρχία της αποκρύπτοντας τα πραγματικά αντιτιθέμενα συμφέροντα. Οι όροι αυτής της κυριαρχίας, σε τελευταία ανάλυση, εντοπίζονται στη βάση της οικονομίας. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της μαρξικής ανάλυσης, σε κάθε κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό αντιστοιχούν ορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Η συνείδηση αυτή παράγεται ακριβώς στη βάση μιας συγκεκριμένης οικονομικής δομής και για αυτό το λόγο δε μπορεί παρά να εκφράζει εντέλει αυτή τη δομή. Έτσι κυρίαρχη ιδεολογία στο πλαίσιο του εποικοδομήματος είναι και η ιδεολογία της κυρίαρχης οικονομικά τάξης, που είναι και ο κυρίαρχος φόρεας των σχέσεων παραγωγής της οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο γίνεται δυνατή και η συναίνεση στην κυριαρχία της, αφού ο τρόπος, με τον οποίο το σύνολο της

κοινωνίας αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, δε μπορεί να ξεπερνά την υλική του ύπαρξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ. ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟ ΣΤΟ ΓΚΡΑΜΣΙ

Για τους στόχους αυτής της εργασίας, έχει σημασία να καταπιαστούμε με τη σκέψη που παράγεται στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα. Αφενός, διότι εκεί γεννιέται η έννοια «ηγεμονία» ως πολιτικός όρος που προσδιορίζει συγκεκριμένη πολιτική τακτική (από εκεί άλλωστε την παραλαμβάνει και ο Αντονιο Γκράμσι). Αφετέρου, διότι στη σκέψη του Λένιν αναφύεται μια σειρά αντιλήψεων, που, παρότι δεν εντάσσονται στη Ρωσία κάτω από την προβληματική της ηγεμονίας (αυτή πάντα χρησιμοποιείται όπως θα δούμε στα πλαίσια της πολιτικής τακτικής), ωστόσο, στην τροποποίηση που θα επιφέρει στην έννοια η σκέψη του Γκράμσι, θα ενταχθούν και αυτές οργανικά πλέον σε μια πιο γενικευμένη και συνεκτική αντίληψη περί ηγεμονίας.

I. Εάν με το Μαρξ στα μέσα του 19^{ου} αιώνα τίθεται το γενικό φιλοσοφικό και μεθοδολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η ανάπτυξη της σκέψης των μαρξιστών περί ηγεμονίας, τότε στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ηγεμονία θα μπει οριστικά στο θεωρητικό σώμα του μαρξισμού, ως πολιτική έννοια στα πλαίσια των συζητήσεων εντός της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας.

Για να γίνει κατανοητός ο τρόπος που χρησιμοποιείται η έννοια της ηγεμονίας από τους Ρώσους μαρξιστές, χρειάζεται, έστω και ακροθιγώς, να σταθούμε στις ιστορικά διαμορφωμένες συνθήκες στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα. Κρίνουμε απαραίτητη αυτή τη σύντομη ιστορική παρέκβαση, καθώς η έννοια της ηγεμονίας, αφενός συνδέεται στενά με τα πολιτικά καθήκοντα που έθετε μπροστά στη σοσιαλδημοκρατία η ρωσική κοινωνική πραγματικότητα, αφετέρου η κατανόηση αυτής της πραγματικότητας θα διευκρινίσει τις διαφορές μεταξύ της καθυστερημένης κοινωνικά και πολιτικά Ανατολής σε σχέση με την αναπτυγμένη αστική κοινωνία της Δύσης, διαφορά που θα απασχολήσει και το Γκράμσι στη δική του επεξεργασία της έννοιας «ηγεμονία».

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Ρωσία συμπυκνώνει ένα ιδιαίτερο σύμπλεγμα αντιφάσεων. Όπως επισημαίνεται: *«Παρά το γεγονός ότι η δουλοπαροικία είχε καταργηθεί ήδη από το 1861, εξακολουθούσε και παρέμενε μια χώρα, όπου κατάλοιπα φεουδαρχικών σχέσεων συνέχιζαν να κυριαρχούν στη ρωσική αγροτική παραγωγή. Μεγάλα τμήματα αγροτών νοίκιαζαν τη γη από μεγάλους γαιοκτήμονες, υποχρεώνονταν σε αγγαρείες ή να παραδίδουν τη μισή τους σοδειά. Μέχρι το 1903 εφαρμόζονταν οι σωματικές ποινές στους αγρότες για τη μη καταβολή φόρων ή ενοικίων. Ταυτόχρονα η ρωσική αυτοκρατορία καταπίεζε μια σειρά εθνότητες, κυρίως στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, οι οποίες βρίσκονταν σε πολύ καθυστερημένες κοινωνικές σχέσεις, στη φεουδαρχία, ακόμα και στο σύστημα των γενών»* (Παπασταύρου 2011).

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο όμως, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στη Ρωσία κάνει την εμφάνισή της μια ισχυρή καπιταλιστική ανάπτυξη στηριζόμενη σε μια σχετικά ισχυρή καπιταλιστική βιομηχανία ως αποτέλεσμα των άμεσων ξένων επενδύσεων γαλλικών και αγγλικών μονοπωλίων. Εν τούτοις, στο εποικοδόμημα

συνέχιζαν να κυριαρχούν στοιχεία του παλιού απολυταρχικού κράτους με επικεφαλής τον τσάρο Νικόλαο Ρομανόφ, που πολιτικά εξέφραζε σημαντικά τμήματα γαιοκτημόνων, αλλά και αριστοκρατών που ήταν ενταγμένοι στον κρατικό μηχανισμό και το στρατό (οπ.π. 2011). Παράλληλα όμως με αυτή την καπιταλιστική ανάπτυξη και εξαιτίας αυτής, αναφύεται στο προσκήνιο η σύγκρουση αστικής τάξης και προλεταριάτου. Ενός προλεταριάτου μάλιστα, το οποίο ήδη κάνει, μέσα από την πάλη του, σταθερά βήματα προς την πολιτική του ωρίμαση μέσα από τη συγκρότηση και του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος Ρωσίας (ΣΔΕΚΡ)

Έτσι διαμορφώνεται μια ιδιαίτερη κατάσταση, φέρνοντας τη Ρωσία στο «*μεταίχμιο δύο εποχών*» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λένιν. Από τη μια, το φεουδαρχικό πολιτικό εποικοδόμημα του τσαρισμού και τα φεουδαρχικά κατάλοιπα βρίσκονται σε αντίθεση με τα συμφέροντα της αστικής τάξης και την περαιτέρω ανάπτυξη του καπιταλισμού, κάνοντας επιτακτική την ανάγκη ενός ριζικού αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού. Από την άλλη, στο πλαίσιο του αναπτυσσόμενου ρωσικού καπιταλισμού, που έχει κιόλας φτάσει στο μονοπωλιακό του στάδιο, κάνει την εμφάνισή της μια νέα αντίθεση μεταξύ της ανερχόμενης εργατικής τάξης και των αστών, που ζητάει την επίλυση της. Μια αντίθεση, η οποία σηματοδοτεί μια νέα «*εποχή*», αυτή των προλεταριακών σοσιαλιστικών επαναστάσεων, που ήδη στη Δυτική Ευρώπη έχει αρχίσει να ωριμάζει από το 1871 και την Παρισινή Κομμούνια.

Έχουμε λοιπόν μια ιδιαιτέρως περιπλεγμένη κατάσταση, μέσα στην οποία η παλιά αντίφαση μεταξύ καπιταλισμού και φεουδαρχίας πάλιωσε προτού προλάβει να ολοκληρωθεί η επίλυση της, ενώ η νέα αντίφαση δε μπορεί να επιλυθεί χωρίς να λάβει υπόψη της τα μη ολοκληρωμένα διακυβεύματα της παλιάς. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κάνει την εμφάνιση της εντός της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας η έννοια της ηγεμονίας με στόχο να προσδιορίσει την προοπτική και τη δράση της εργατικής τάξης και της σοσιαλδημοκρατίας μέσα σε αυτή τη ρευστή πραγματικότητα.

Η πρώτη χρήση της έννοιας αποδίδεται στον Πάβελ Άξελροντ, ο οποίος σε επιστολή του προς το Στρούβε το 1900, την χρησιμοποιεί, προκειμένου να περιγράψει τα συγκεκριμένα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στον τσαρισμό και να τα οριοθετήσει από τη γενικότερη δημοκρατική αντιπολίτευση αστικών πολιτικών κύκλων και διανοουμένων (Anderson 2017:27). «*Ισχυρίζομαι ότι δυνάμει της ιστορικής θέσης του προλεταριάτου μας, η ρωσική σοσιαλδημοκρατία μπορεί να κερδίσει την ηγεμονία στην πάλη κατά του απολυταρχισμού*» (αναφέρεται στο Anderson οπ.π:27). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Πλεχάνοφ επισημαίνει: «*Το κόμμα μας πρέπει να πάρει την πρωτοβουλία στη μάχη κατά του απολυταρχισμού, να κερδίσει για τη ρωσική σοσιαλδημοκρατία –την εμπροσθοφυλακή της ρωσικής εργατικής τάξης- την πολιτική ηγεμονία στην πάλη κατά του τσαρισμού*» (αναφέρεται στο Anderson οπ.π:27).

Είναι γεγονός ότι όλοι οι μαρξιστές στη Ρωσία συμφωνούσαν ότι, δεδομένης της κοινωνικής και οικονομικής καθυστέρησης της χώρας, το περιεχόμενο της επερχόμενης επανάστασης δε θα μπορούσε παρά να έχει αστικοδημοκρατικό

χαρακτήρα (ο.π.:28). Το ζήτημα που έμπαινε με οξύτητα στη σχετική διαπάλη αφορούσε στο ποια κοινωνική τάξη ήταν εκείνη που θα ηγούνταν αυτής της επανάστασης. Ως εκ τούτου, η έννοια «ηγεμονία» αναδύεται, προκειμένου να περιγράψει ακριβώς αυτή την ανάληψη ηγεσίας. Με τη διάσπαση της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας στη μενσεβίκικη και τη μπολσεβίκικη πτέρυγα εμφανίστηκε και η ουσιαστική διάσπαση των ομάδων και στο ζήτημα της ηγεμονίας. Ουσιαστικά το κόμμα των μενσεβίκων υποστήριζε ότι η ηγεμονία πρέπει λόγω του αστικοδημοκρατικού χαρακτήρα της επανάστασης να εκχωρηθεί στην αστική τάξη. Οι μενσεβίκοι απέρριπταν, κατά συνέπεια, κάθε ανεξάρτητη επαναστατική δράση της εργατικής τάξης. Τάσσονταν ενάντια στην ηγεμονία του προλεταριάτου και αρνούσαν τον επαναστατικό ρόλο της αγροτιάς στις συνθήκες της Ρωσίας, επιδιώκοντας κατ' επέκταση τη συμμαχία με την φιλελεύθερη αστική τάξη.

Αντιθέτως, το κόμμα των μπολσεβίκων και ο Λένιν υποστήριζαν ότι, παρόλο που ο χαρακτήρας της επανάστασης είναι αστικοδημοκρατικός, η αστική τάξη βρίσκεται σε τέτοια κοινωνική θέση από την ανάπτυξη του καπιταλισμού, που δε μπορεί να εκπληρώσει το καθήκον της με συνέπεια και μέχρι τέλους, προτιμώντας να μοιραστεί την εξουσία με την αριστοκρατία, παρά να ριψοκινδυνεύσει από την άνοδο της πάλης της εργατικής τάξης. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Λένιν υποστήριζε ότι η ηγεμονία πρέπει να κατακτηθεί από την εργατική τάξη. Η ηγεμονία δεν ήταν τυχαίος όρος για τη δράση του προλεταριάτου, γιατί η επιτυχία του εξαρτιόταν από το αν θα κατόρθωνε να αποσπάσει τη συναίνεση και να ενώσει όλα τα καταπιεσμένα τμήματα του πληθυσμού σε συμμαχία υπό τη καθοδήγηση του (ο.π.:28).

Επειδή ακριβώς το κόμμα των μπολσεβίκων υπό την καθοδήγηση του Λένιν ήταν το κόμμα που κατάφερε την πρώτη νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση, η συγκεκριμένη ιστορική πορεία και οι επεξεργασίες που αφορούσαν τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετώπιζε το μαρξιστικό ρεύμα στη Ρωσία, από τη συγκρότησή του μέχρι τη διαμόρφωση της στρατηγικής της σοσιαλιστικής επανάστασης το 1917, άσκησαν επίσης σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της στρατηγικής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος τις επόμενες δεκαετίες συμπεριλαμβανομένων και των επεξεργασιών του Γκράμσι. Έχει λοιπόν μια ιδιαίτερη σημασία να εστιάσουμε στην εξέλιξη της σκέψης του Λένιν γύρω από το ζήτημα της ηγεμονίας νοούμενης ως συμμαχίας κοινωνικών τάξεων και δυνάμεων σε συνδυασμό με τη χάραξη τακτικής και στρατηγικής.

II. Στις παραμονές του 1905 ο Λένιν έγραφε: *«από προλεταριακή άποψη, η ηγεμονία στον πόλεμο ανήκει σε εκείνον που παλεύει πιο δραστήρια απ' όλους, που επωφελείται από κάθε ευκαιρία για να καταφέρει ένα χτύπημα στον εχθρό, που τα λόγια του δεν έρχονται σε διάσταση με τα έργα του, που γι αυτό είναι ο ιδεολογικός ηγέτης της δημοκρατίας ο οποίος κριτικάρει κάθε μεσοβέζικη στάση»* (Λένιν 1986[τ.9]:187). Με την επανάσταση του 1905 η παράπανω διατύπωση θα συγκροτηθεί σε συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο. Ένα σχέδιο, που θα προσπαθήσει να δώσει απάντηση σε δύο προβληματικές. Αφενός, να απαντήσει στο ερώτημα περί του χαρακτήρα της νέας εξουσίας που θα προκύψει με το πέρας της δημοκρατικής επανάστασης και αφετέρου,

να προσδιορίσει τους στόχους της εργατικής τάξης για το πέρασμα σε μια νέα φάση της κοινωνικής κίνησης, αυτή της σοσιαλιστικής επανάστασης και της εξουσίας της εργατικής τάξης (Anderson 2017:30)

Καίρια η Christine Buci-Glucksmann εντοπίζει τα εξής εννοιολογικά στοιχεία στην ηγεμονία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Λένιν:

«α) Μια ταξική διεύθυνση. Εξυπακούεται δηλαδή ότι η εργατική τάξη τοποθετείται και συγκροτείται ως αυτόνομη και ανεξάρτητη πολιτική δύναμη: απ' αυτό προκύπτει η ανάγκη ενός πρωτοποριακού κόμματος.

β) Μια ταξική διεύθυνση που ασκείται στο πλαίσιο μιας πολιτικής συμμαχιών. Αυτή η τελευταία δε μπορεί να στηρίζεται μόνο σε απλά συγκυριακά συμφέροντα, αλλά σε μακροπρόθεσμα κοινά συμφέροντα. Είναι, επομένως, φανερό ότι είναι ανάγκη να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τις «κινητήριες δυνάμεις» της επανάστασης, τη μαζική λαϊκή της βάση.

γ) Η ηγεμονία κατακτιέται μέσα στην πάλη. Ξεκόβοντας από κάθε νομιναλιστικό, ταξινομικό τρόπο σκέψης, ο Λένιν ορίζει τις τάξεις μέσα στην πάλη των τάξεων. Πάλη πολιτική, αλλά και ιδεολογική: το προλεταριάτο ως ιδεολογικός αρχηγός της δημοκρατίας δεν πρέπει να χωρίζει τη θεωρία (τα λόγια) από την πρακτική (τις πράξεις)» (Γκλυκσμαν 1984:224)

Αυτή η ταξική διεύθυνση, που αναφέρει η Buci-Glucksmann, έχει συγκεκριμένη στόχευση. Η ηγεμονία, όπως ορίζεται από το Λένιν, αφορά στην ανάγκη το εργατικό κίνημα και η πολιτική συνειδητή του έκφραση να μπαίνουν επικεφαλής σε κάθε κίνημα είτε πρόκειται για κίνημα για την κατάκτηση δημοκρατικών ελευθεριών, είτε πρόκειται για κίνημα με στόχο την κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη, προκειμένου να προσδώσουν σε αυτό το κίνημα σταθερότητα στην πολιτική του κατεύθυνση, προκειμένου και, σε άμεση συνάρτηση με το προηγούμενο, να προσδώσουν συνειδητότητα στο κίνημα, αδρανοποιώντας τις όποιες ταλαντεύσεις και συμβιβαστικές τάσεις εμφιλοχωρούν στους κόλπους του κινήματος. Ως προς αυτή τη διάσταση του «Ηγεμόνα» αναφέρει:

«Ο μαρξισμός μας διδάσκει ότι όσο υπάρχει καπιταλισμός, οι μικροαστικές μάζες θα υποφέρουν αναπόφευκτα από τα αντιδημοκρατικά προνόμια [...] θα υποφέρουν από την οικονομική καταπίεση. Γι αυτό όσο, θα υπάρχει καπιταλισμός, μόνιμο καθήκον του «ηγεμόνα» είναι να εξηγή την πηγή αυτών των προνομίων και αυτής της καταπίεσης, να αποκαλύπτει τις ταξικές τους ρίζες, να δίνει το πατάδειγμα της πάλης εναντίον τους [...] Κάθε αγώνας κάθε μικροαστικής τάξης ενάντια σε κάθε λογής προνόμια φέρει πάντοτε τα ίχνη της μικροαστικής στενότητας, της συμβιβαστικότητας, και ο αγώνας ενάντια στις ιδιότητες αυτές είναι έργο ακριβώς του «ηγεμόνα» [...] Η ιδέα αυτή της ηγεμονίας αποτελεί ακριβώς μια από τις βασικές θέσεις του μαρξισμού» (Λένιν 1986[τ.20]:135-136)

Η έννοια της ηγεμονίας της εργατικής τάξης, ως αναγνωρισμένης αρχής του συνόλου των καταπιεσμένων από τον τσαρισμό στην πάλη για την δημοκρατία, βρίσκει την έκφρασή της και σε συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο, που προσδιορίζει τόσο την βάση πάνω στην οποία είναι δυνατή η συγκρότηση της, όσο και το πολιτικό καθεστώς διαμέσου του οποίου θα πραγματοποιηθεί μετεπαναστατικά. Στη σκέψη του Λένιν το καθεστώς που θα προέκυπτε από αυτή την ιδιόμορφη αστική επανάσταση, όπου ηγεμονική θα ήταν η εργατική τάξη, θέτοντας υπό την καθοδήγησή της ως σύμμαχο την αγροτιά, είναι αυτό της *«επαναστατικής-δημοκρατικής δικτατορίας του προλεταριάτου και της αγροτιάς»*. Ένα πολιτικό καθεστώς στο οποίο η εξουσία θα ασκούνταν δια της βίας επι των γαιοκτημόνων και των αστών, ενώ η εξουσία δια της συναίνεσης, η ηγεμονία θα ρύθμιζε τις σχέσεις της εργατικής τάξης με τις συμμαχικές τάξεις και πρωτίστως με τους αγρότες (Anderson 2017:31).

Κατά τη ρωσική επανάσταση του 1905, που αποτέλεσε και τη γενική δοκιμή της θεωρίας και της πράξης των ρώσων μαρξιστών, ο Λένιν συμπύκνωσε την πολιτική του μπολσεβίκικου κόμματος στην μπροσούρα του *«Δύο τακτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη Δημοκρατική Επανάσταση»*. Η πρωτοτυπία της σύλληψης του Λένιν έγκειται στο ότι δεν προσεγγίζει τα κοινωνικά τεκταινόμενα με αφηρημένα σχήματα, αλλά, αντιθέτως, προσπαθεί, με δημιουργικό τρόπο, να διακρίνει το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει η εργατική τάξη στις συγκεκριμένες συνθήκες της Ρωσίας. Έτσι προέκυψε το φαινομενικά οξύμωρο σχήμα μέσα από την αντίληψή του περί ηγεμονίας, όπου το κοινωνικό περιεχόμενο της επανάστασης βρίσκεται σε αναντιστοιχία με το ταξικό πρόσημο του κοινωνικού υποκειμένου που την διεκπεραιώνει.

Ποιος ο χαρακτήρας όμως της *“δημοκρατικής δικτατορίας του προλεταριάτου και της αγροτιάς”*; Το ζήτημα αυτό, καθώς και όλη η εξέλιξη της στρατηγικής του μπολσεβίκικου κόμματος από το 1905 έως το 1917 και την Οκτωβριανή Επανάσταση, πυροδότησε μια τεράστια συζήτηση εντός του κομμουνιστικού κινήματος σχετικά με τη στρατηγική προσέγγισης του σοσιαλισμού. Η συζήτηση αυτή ξεφεύγει από τα όρια και τους στόχους αυτής της εργασίας και θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας άλλης. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, ωστόσο, είναι, το πώς προσδιορίζεται η ηγεμονία μέσα στη δυναμική των ταξικών σχέσεων εντός του ρευστού κοινωνικού γίγνεσθαι.

Η νέα αυτή εξουσία, όπως θα προκύψει από μια αστικο-δημοκρατική επανάσταση, έχει στη σκέψη του Λένιν ένα χαρακτήρα προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης εργατών και αγροτών με στόχο να προωθήσει μέχρι τέλους το αστικοδημοκρατικό πρόγραμμα αλλά και να καταστείλει τις προσπάθειες παλινόρθωσης του παλαιού καθεστώτος (Λένιν 1986[τ.10]:233) . Η πάλη ενάντια στον τσαρισμό και η εκπλήρωση των αστικοδημοκρατικών αιτημάτων δηλαδή η δήμευση της γης των ευγενών και η αναδιανομή της, το οκτάωρο, το γενικό εκλογικό δικαίωμα κ.α. είναι ο κοινός τόπος πάνω στον οποίο μπορεί να συγκροτηθεί η συμμαχία αγροτών και εργατών. Η ηγεμονία της εργατικής τάξης κατακτάται, στο βαθμό που μπορεί να προωθήσει τα παραπάνω αιτήματα, ούτως ώστε να αποσπάσει τη συναίνεση των

αγροτικών μαζών στην ηγεσία της. Όμως ακριβώς αυτά τα αιτήματα δεν είναι αιτήματα με προλεταριακό, σοσιαλιστικό χαρακτήρα. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Λένιν, η εξουσία αυτή «*δε θα μπορέσει να θίξει [...] τις βάσεις του καπιταλισμού. Στην καλύτερη περίπτωση θα μπορέσει να κάνει ριζικό αναδασμό της ιδιοκτησίας της γης προς όφελος της αγροτιάς, εφαρμόσει ένα συνεπή και πλήρη εκδημοκρατισμό, φτάνοντας ως την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, να ξεριζώσει όλα τα ασιατικά, υποδουλωτικά γνωρίσματα όχι μόνο από τη ζωή του χωριού, μα και από τη ζωή του εργοστασίου, να βάλει τις βάσεις για μια σοβαρή καλύτερευση της θέσης των εργατών και για το ανέβασμα του βιοτικού επιπέδου, και τέλος αλλά όχι τελευταίο σε σημασία να μεταφέρει την επαναστατική πυρκαγιά στην Ευρώπη.*» (Λένιν 1986[τ.11]:44-45) Και για να μην υπάρχει παρεξήγηση επιμένει: «*Η δημοκρατική επανάσταση δεν θα βγει από τα πλαίσια των αστικών κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων*» (οπ.π:45). Προλεταριακός όμως στόχος στην πλήρη ανάπτυξη του είναι το πέρασμα στο σοσιαλισμό, που προϋποθέτει την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας γενικά, συμπεριλαμβανομένης και της μικρής αγροτικής εμπορευματικής παραγωγής συγκεκριμένα, την οποία επιθυμούν οι αγρότες. Είναι σαφές ότι στον πρώτο αυτό σταθμό της επαναστατικής διαδικασίας τόσο η συμμαχία, όσο και η ηγεμονία εξασφαλίζονται όχι μόνο από την ταυτότητα συμφερόντων εργατικής τάξης και αγροτικών μαζών, αλλά και από τον αναγκαίο συμβιβασμό της εργατικής τάξης μπροστά στη διαφορά των συμφερόντων. Μια διαφορά που, προς το παρόν, αποσιωπάται λόγω των εξόχως ιδιαίτερων συνθηκών της ρωσικής πραγματικότητας, αλλά δεν παύει να υφίσταται.

Έχει αξία να αναφέρουμε ότι η σκέψη του Λένιν δεν περιορίζεται στα πλαίσια ενός αστικού μετασχηματισμού, αλλά αναζητεί εκείνο το δρόμο που θα οδηγήσει στο δεύτερο σταθμό της επαναστατικής διαδικασίας, αυτό της σοσιαλιστικής επανάστασης. Είναι σαφές ότι, με την αλλαγή αυτή στη διαδικασία ανάπτυξης του γίνεσθαι της επανάστασης, τροποποιείται και η έννοια της ηγεμονίας (Γκλυκσμάν 1984:224). Ήδη από τις “*Δύο τακτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη Δημοκρατική Επανάσταση*” προσπαθεί να συνδέσει τους δύο αναγκαίους κόμβους, τα δύο αναγκαία περάσματα. Χαρακτηριστικά γράφει:

«Η επανάσταση μας είναι παλλαϊκή-λέει η σοσιαλδημοκρατία στο προλεταριάτο. Γι αυτό εσύ, σαν η πιο πρωτοπόρα και η μοναδική ως το τέλος επαναστατική τάξη, πρέπει να τείνεις [...] να παίζεις ηγετικό ρόλο [...] να επιδιώκεις να πλατύνεις τα πλαίσια και το περιεχόμενο της ταξικής σου πάλης ως το σημείο που τα πλαίσια αυτά να περιλαμβάνουν όχι μόνο τα καθήκοντα της τωρινής, της δημοκρατικής παλλαϊκής ρωσικής επανάστασης, αλλά και τα καθήκοντα της μελλοντικής σοσιαλιστικής επανάστασης [...] Η ικανοποίηση των διεκδικήσεων της σύγχρονης αγροτιάς, η ολοκληρωτική συντριβή της αντίδρασης, η κατάκτηση της λαοκρατικής δημοκρατίας θα είναι το ολοκληρωτικό τέρμα της επαναστατικότητας της αστικής τάξης, ακόμα και της μικροαστικής τάξης. Θα είναι η αρχή του πραγματικού αγώνα του προλεταριάτου για το σοσιαλισμό» (Λένιν 1986[τ.11]:112-113,122)

Η απόσπαση λοιπόν συναίνεσης και η ηγεμονία έχουν σχετικό χαρακτήρα, που προδιορίζεται από τα συγκεκριμένα πλαίσια και όρια, που θέτει κάθε φορά η κοινωνική κίνηση. Μια κοινωνική κίνηση που με τη σειρά της προσδιορίζεται από την αντιφατικότητα των ταξικών συμφερόντων. Εάν η απόσπαση της συναίνεσης της αγροτιάς από την εργατική τάξη σε μια δεδομένη στιγμή έχει χαρακτήρα αναγκαιότητας για την προώθηση της επανάστασης, τότε η ίδια κοινωνική κίνηση σε ένα άλλο επίπεδο ανάπτυξης της επαναστατικής διαδικασίας καθιστά αναγκαιότητα τη βίαιη διάρρηξη της συναίνεσης και τη συγκρότηση μια νέας, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Βεβαίως η ρωσική επανάσταση του 1905-1907 ηττήθηκε. Η πείρα, όμως, που άφησε ως παρακαταθήκη στο εργατικό κίνημα και στα πολιτικά κόμματα, ήταν τέτοια που αρκετά χρόνια αργότερα ο Λένιν θα παραδεκτεί ότι *«χωρίς τη γενική δοκιμή του 1905 θα ήταν αδύνατη η νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917»* (Λένιν 1986[τ.41]:9). Με τη νέα άνοδο του επαναστατικού κινήματος το 1917 τα ζητήματα που απασχόλησαν το ρωσικό κίνημα θα επανέλθουν στην επιφάνεια με μεγαλύτερη οξύτητα.

Η αιφνίδια ανατροπή του τσαρισμού το Φεβρουάριο του 1917 διαμορφώνει μια ιδιότυπη κατάσταση που χαρακτηρίστηκε “δυαδική εξουσία”. Από τη μια πλευρά, η αστική τάξη είχε καταλάβει την εξουσία και είχε συγκροτηθεί πολιτικά γύρω από την προσωρινή κυβέρνηση· από την άλλη, είχε προκύψει ως δεύτερη εξουσία ο θεσμός των σοβιέτ. Οι δύο δυνάμεις βρίσκονταν σε μια κατάσταση ασταθούς ισορροπίας. Μέσα σε αυτή τη νέα συνθήκη ο Λένιν διαμορφώνει μια νέα αντίληψη για τη στρατηγική των μπολσεβίκων που εντέλει θα οδηγήσει και στην Οκτωβριανή Επανάσταση. Στο σύντομο κείμενο του *“Οι θέσεις του Απρίλη”*, (που κατά κάποιο τρόπο συνιστά και το νέο προγραμματικό ντοκουμέντο του κόμματος), ο Λένιν εισηγείται στο φως των νέων εξελίξεων ότι η αστική δημοκρατική επανάσταση έχει εξαντλήσει τη δυναμική της. Η ίδια η πραγματικότητα δείχνει, ότι ως ένα βαθμό αυτή έχει με πρωτότυπο τρόπο πραγματοποιηθεί μέσω του θεσμού των σοβιέτ των εργατών και στρατιωτών ενώ την κυβερνητική εξουσία την ασκεί η αστική τάξη. Γι αυτό το λόγο, στόχος του προλεταριακού κινήματος δεν είναι άλλος από αυτόν της σοσιαλιστικής επανάστασης και της συγκρότησης του δικού του προλεταριακού κράτους, που θα βασίζεται στους νέους θεσμούς εργατικής δημοκρατίας, τα σοβιέτ, και όχι σε αστικά όργανα όπως το κοινοβούλιο.

Υπό αυτή την έννοια, η ηγεμονία χάνει πια τη μέχρι τότε σημασία της, αφού η εργατική τάξη δεν έχει λόγο πλέον να ηγηθεί ενός συνασπισμού δυνάμεων στη βάση ενός σκοπού που δεν είναι ολότελα δικό της και, ούτως ή άλλως, έχει ήδη ξεπεραστεί. Όπως επισημαίνει μάλιστα ο Anderson, ο όρος παύει να εμφανίζεται με την εγκαθίδρυση του νέου κράτους. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Το αναδυόμενο σοβιετικό κράτος δεν το όριζε η ηγεμονία, αλλά η δικτατορία του προλεταριάτου, όπως την είχε περιγράψει ο Μαρξ. Μετά την εγκαθίδρυση του νέου κράτους, ο παραδοσιακός όρος παύει να εμφανίζεται στα γραπτά του Λένιν»* (Anderson 2017:34).

Πράγματι ο παραδοσιακός όρος «ηγεμονία», που είχε καθιερωθεί ως προσδιοριστικός μιας τακτικής κατά την αστικοδημοκρατική επανάσταση, χάνει πλέον τη χρησιμότητα του. Από αυτό, όμως, είναι λάθος να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τις νέες σχέσεις των κοινωνικών τάξεων τις προδιορίζει στο πλαίσιο της εργατικής εξουσίας μόνον ο καταναγκασμός. Μια πιο προσεκτική εξέταση του ζητήματος θα αποκαλύψει ότι δεν αίρεται η ανάγκη συναίνεσης εν γένει, αλλά τροποποιείται το περιεχόμενο και η λειτουργία της. Η νέα εξουσία επιδιώκει μια νέα συναίνεση δια της πειθούς αλλά αυτή τη φορά όχι με την αγροτιά γενικά, αλλά με συγκεκριμένα τμήματα της. Από τον Απρίλιο του 1917 τέθηκε ως ζήτημα πλέον, η προσέγγιση του αγροτικού στοιχείου όχι ως ενός ενιαίου αδιαφοροποίητου όλου αλλά ως μάζας, που στο εσωτερικό της χαρακτηρίζεται από βαθειά ταξική διαστρωμάτωση (Λένιν 2012:55). Η έκβαση της επανάστασης κρίνεται σύμφωνα με το νέο πρόγραμμα του μπολσεβίκικου κόμματος από το *«αν θα κατορθώσει το προλεταριάτο της πόλης να πάρει μαζί του το προλεταριάτο της υπαίθρου και να συνενώσει μ' αυτό τη μάζα των μισοπρολεταρίων του χωριού»* (Λένιν 1986[τ.31]:426) Έτσι, παρότι δεν χρησιμοποιείται ως έννοια, υπόρρητα το αίτημα για μια εργατική τάξη, ηγεμονική δύναμη στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων, παραμένει και για τη φάση της σοσιαλιστικής επανάστασης και για τη συγκρότηση του προλεταριακού κράτους.

Εάν το διακύβευμα του 1905 ήταν γενικά η ενότητα του λαού και η ηγεμονία των εργατών πάνω στην αγροτιά στη βάση του κοινού συμφέροντος ενάντια στον τσαρισμό, τον Απρίλη του 1917 το διακύβευμα ήταν η αντίθεση ανάμεσα στην εργατική τάξη και τα φτωχά αγροτικά στρώματα, από τη μια, και εκείνα τα μικροαστικά και αστικά στοιχεία της πόλης και του χωριού, από την άλλη, που δε μπορούσαν να προχωρήσουν πέρα από το αστικοδημοκρατικό στάδιο της επανάστασης. Τη σχέση της εργατικής τάξης και των φτωχών αγροτικών στρωμάτων δεν μπορεί παρά να την προσδιορίζει μια σχέση συναίνεσης των δεύτερων προς την πρώτη.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εξής διαπίστωση: Στην περίπτωση του 1905 η σύγκλιση των συμμάχων γίνεται στη βάση των υπαρκτών υλικών τους συμφερόντων. Οι αγρότες στο σύνολο τους είχαν άμεσο συμφέρον από τη δήμευση και το μοίρασμα της γης, πράγμα που θα έδινε ώθηση στην αγροτική εμπορευματική παραγωγή. Το πρόγραμμα, ωστόσο, των Μπολσεβίκων τον Απρίλη του 1917 προτάσσει την ενθικοποίηση της γης και το πέρασμα της στην κεντρική εργατική κρατική εξουσία (Λένιν 2012:55). Η συναίνεση εδώ έγκειται στην ικανότητα της εργατικής τάξης να πείσει τη φτωχή αγροτιά ότι το μικρό αγροτικό νοικοκυριό σε συνθήκες εμπορευματικής παραγωγής δεν είναι σε θέση να απαλλάξει την ανθρωπότητα από την εξαθλίωση. Πρόκειται δηλαδή για μια σύγκλιση συμφερόντων στη βάση όχι της τρέχουσας υπαρκτής τους θέσης, αλλά από τη σκοπιά της αντικειμενικής μελλοντικής τους εξέλιξης μέσα στην εμπορευματική παραγωγή.

Η νίκη της επανάστασης και η εδραίωση της νέας εξουσίας δεν επαλήθευσε τις προσδοκίες του μπολσεβίκικου κόμματος και του Λένιν. Για μια σειρά λόγων, το ζήτημα της συμμαχίας της εργατικής τάξης και των αγροτών και άρα η σχέση

ηγεμονίας μεταξύ τους, πέρασε κατά τα πρώτα χρόνια της σοσιαλιστικής οικοδόμησης μέσα από κρίσιμες καμπές κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου από συμβιβασμούς κατά τη διάρκεια της λεγόμενης νέας οικονομικής πολιτικής και εντέλει από σκληρή σύγκρουση κατά τη διάρκεια της κολεκτιβοποίησης τη δεκαετία του 1930. Η εξέταση αυτής της σχέσης απαιτεί μια ξεχωριστή μελέτη.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο τρόπος που έγινε αντιληπτή η έννοια της ηγεμονίας από το ρωσικό μαρξισμό είχε βαθύ αντίκτυπο στο διεθνές επαναστατικό κίνημα και τα νεοϊδρυθέντα κομμουνιστικά κόμματα. Παρότι ο όρος μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση παύει να χρησιμοποιείται εντός του νεαρού εργατικού κράτους, εν τούτοις δεν απονεκρώνεται. Με την ίδρυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ο όρος διεθνοποιείται ως παραίνεση στα κομμουνιστικά κόμματα για τη χάραξη της δικής τους τακτικής και στρατηγικής. Και προφανώς: εάν στη Ρωσία η ηγεμονία προσδιορίζει τον ηγετικό ρόλο της εργατικής τάξης στα πλαίσια μιας αστικοδημοκρατικής επανάστασης, τότε αναγκαστικά το περιεχόμενο της πρέπει να τροποποιηθεί στην ανάλυση των δυτικών κοινωνιών. Εδώ οι αστικές τάξεις έχουν ήδη από καιρό κάνει τις επαναστάσεις τους και κυβερνούν καπιταλιστικά κράτη που έχουν προκύψει από αυτές.

Αυτήν ακριβώς τη διαφορά εντοπίζουμε στο επίκεντρο της σκέψης του Λένιν τα μετά την επανάσταση χρόνια, αλλά και σε αυτά της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Στο δεύτερο συνέδριό της, όπως και στα επόμενα μέχρι το 1922, επικεντρώνεται στην επεξεργασία των βάσεων μιας ρεαλιστικής επαναστατικής στρατηγικής για τα Κομμουνιστικά Κόμματα. Την ίδια περίοδο, το 1920, ο Λένιν παρεμβαίνει στο διάλογο του διεθνούς κινήματος θέτοντας ζητήματα που μας συνδέουν ευθέως με την ηγεμονία όπως την επεξεργάστηκε ο Γκράμσι. Στο έργο του *«Ο Αριστερισμός: Παιδική αρρώστια του κομμουνισμού»* εκτίθενται αντιλήψεις του Λένιν ιδιαίτερα σχετικές με τις συνθήκες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού στη Δυτική Ευρώπη. Ποιά είναι η διαφορά της Ρωσίας από τη Δύση; Ποιό στοιχείο της Οκτωβριανής Επανάστασης έχει καθολική ισχύ και ποιό αποτελεί ειδική ρωσική περίπτωση; Ποιά πρέπει να είναι η στάση ενός επαναστατικού κόμματος απέναντι στον κοινοβουλευτισμό; Στο πλαίσιο αυτών των συζητήσεων διαμορφώθηκε και η τακτική του λεγόμενου Ενιαίου Μετώπου από την Κομμουνιστική Διεθνή. Μια τακτική, που αποσκοπούσε στην άσκηση ηγεμονίας από την εργατική τάξη προς το σύνολο της μη προλεταριακής εργαζόμενης μάζας ως μέσο συγκέντρωσης δυνάμεων για την επικείμενη επανάσταση (Άντερσον 1985:18). Η τακτική αυτή καθόρισε την παραγωγή πολιτικής των κομμουνιστικών κομμάτων καθ'όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Μέσα στην ατμόσφαιρα αυτών των συζητήσεων ανδρώνεται ως θεωρητικός και ο Γκράμσι. *«Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της στιγμής που περνάμε ως προς την ανάπτυξη του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος είναι το γεγονός ότι στην τεράστια πλειοψηφία των καπιταλιστικών χωρών δεν έχει τελειώσει -και πολύ συχνά ούτε και έχει αρχίσει συστηματικά- η προετοιμασία του προλεταριάτου για την επιβολή της δικτατορίας του. Απ' αυτό δεν βγαίνει πως η προλεταριακή επανάσταση είναι αδύνατη στο πιο κοντινό μέλλον. Είναι πέρα για πέρα δυνατή γιατί όλη η οικονομική*

και πολιτική κατάσταση είναι εξαιρετικά πλούσια σε εύφλεκτες ύλες και αφορμές για την ανάφλεξη τους [...] Απ' όσα λέχθηκαν βγαίνει το συμπέρασμα πως το καθήκον της στιγμής για τα Κομμουνιστικά Κόμματα σήμερα δεν είναι να επιταχύνουν την επανάσταση αλλά να εντείνουν την προετοιμασία του προλεταριάτου» (Λένιν 1986[τ.41]:188).

Η διαφορά των συνθηκών της Ρωσίας σε σχέση με τη Δύση τονίστηκε αρκετές φορές από τον Λένιν. Συγκεκριμένα αναφέρει: «*Η όλη δυσκολία της Ρωσικής Επανάστασης βρίσκεται στο ότι ήταν πολύ πιο εύκολο για τη ρωσική επαναστατική εργατική τάξη να ξεκινήσει (την επανάσταση) απ' ό,τι για τις εργατικές τάξεις της Δυτικής Ευρώπης, αλλά για μας είναι πολύ πιο δύσκολο να συνεχίσουμε. Είναι πολύ πιο δύσκολο να ξεκινήσει μια επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη, επειδή εκεί το επαναστατικό προλεταριάτο αντιμετωπίζεται από την ανώτερη σκέψη που έρχεται με την κουλτούρα, ενώ η εργατική τάξη είναι σε μια κατάσταση πολιτισμικής δουλείας*» (αναφέρεται στο Eagleton 1994:55). Ακριβώς σε αυτή τη διατύπωση ανευρίσκονται οι απαρχές μιας αντίληψης που αναζητά μια ιδιαίτερα προσεκτική και ευέλικτη τακτική για τις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού και την εδραιωμένη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Την αντίληψή του για το κοινοβούλιο στη γενική της μορφή ο Λένιν την είχε διατυπώσει νωρίτερα στο έργο του «*Κράτος και Επανάσταση*», οριοθετώντας την τόσο από την αναρχική όσο και από την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική αντίληψη. Στις συνθήκες όμως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, την συγκεκριμενοποιεί παρουσιάζοντας μια στρατηγική για τη Δύση, στρατηγική την οποία προσπαθεί να την κατανοήσει διαλεκτικά και κάθε φορά προσδιορισμένη σε συγκεκριμένες συνθήκες, χωρίς να αναιρεί τις γενικές νομοτέλειες της κοινωνικής ανάπτυξης.

Στο σημείο αυτό καθίσταται πλέον σαφές ότι η σκέψη του Γκράμσι δεν γεννήθηκε εν κενώ, αλλά έρχεται ως συνέχεια μιας μακράς θεωρητικής συζήτησης στο πλαίσιο του μαρξισμού, που με τη σειρά της εδράζεται σε υπαρκτά προβλήματα και αντιφάσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο το νεαρό κομμουνιστικό κίνημα στα πρώτα βήματά του.

Στις γραμμές που προηγήθηκαν επιχειρήσαμε μια προσέγγιση της έννοιας της ηγεμονίας, μέσα στη σκέψη του ρωσικού μαρξισμού και ιδιαίτερα του Λένιν, περισσότερο περιγραφική, προσπαθώντας να την χαρτογραφήσουμε μέσα στο πολιτικό περιβάλλον που γεννήθηκε, μέσα από τα ερωτήματα στα οποία κλήθηκε να δώσει τρόπον τινά απάντηση, για τους Ρώσους μαρξιστές. Αυτή η διάσταση της ανάλυσης μας (ανάλυση που μέχρι στιγμής ακολουθούν οι σημαντικότεροι μελετητές του Γκράμσι) (Γκλυκσμάν 1984:219-243, Άντερσον 1985:17-21, Anderson 2017:27-34), όσο χρήσιμη κι αν είναι για την εισαγωγή στην προβληματική της έννοιας, άλλο τόσο θα αστοχεί ως προς το πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας, εάν δε συμπληρωθεί από μια αναγκαία ανάλυση της μεθοδολογίας, που υποφώσκει στη σκέψη του Λένιν και των άλλων μαρξιστών που την επεξεργάστηκαν. Μεθοδολογία, που δεν εκτίθεται πολλές φορές ανοικτά, αποκαθαυμένη από την ιδιαίτερη «ύλη» του

υπο πραγμάτευση θέματος, ωστόσο, είναι παρούσα και χρειάζεται να την ανιχνεύσουμε, καθώς έχει κομβική σημασία για την ανατομία της σκέψης και του Γκράμσι.

Ο Λένιν αντιμετωπίζει την ηγεμονία όχι ως μια βουλησιαρχική κατασκευή των κοινωνικών υποκειμένων που εμπλέκονται στη διαδικασία της πολιτικής πάλης. Το ποια κοινωνική δύναμη, ποια κοινωνική τάξη μπορεί να διεκδικήσει για τον εαυτό της την ιδιότητα του ηγέτη, στην πάλη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό δεν καθορίζεται πρωτίστως από τη θέληση της τάξης. Αντιθέτως, η πηγή της «ηγεμονικότητας» πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια την αντικειμενική πραγματικότητα του κοινωνικού γίνεσθαι, που για τον Λένιν είναι ανεξάρτητη από το πώς τα κοινωνικά υποκείμενα την προσλαμβάνουν. Με άλλα λόγια, ο Λένιν προσπαθεί να θεμελιώσει την ηγεμονία στο πεδίο της οικονομίας. Για να μιλήσουμε με κλασσικούς μαρξιστικούς όρους, αναζητεί την υλική της διάσταση μέσα στις σχέσεις παραγωγής, συνολικά στον τρόπο συγκρότησης της παραγωγής. Αυτή την υλική διάσταση της ηγεμονίας υποτιμούν κατά τη γνώμη μας σπουδαίοι μελετητές όπως ο Anderson και η Buci-Glucksmann στην αναζήτηση της λενινιστικής επιρροής στη σκέψη του Γκράμσι.

Και όμως, συχνά ο Λένιν αναφέρεται στην οικονομική βάση της ηγεμονίας. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, στα πλαίσια μιας αντιπαράθεσης ενδεικτικής για τη σκέψη του, « η δύναμη του προλεταριάτου σε οποιαδήποτε καπιταλιστική χώρα είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη απ'ότι το ποσοστό του προλεταριάτου στο σύνολο του πληθυσμού. Αυτό συμβαίνει, γιατί το προλεταριάτο κυριαρχεί οικονομικά στα κέντρα και στα νευραλγικά σημεία ολόκληρου του οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού και γιατί το προλεταριάτο, οικονομικά και πολιτικά εκφράζει τα πραγματικά συμφέροντα της τεράστιας πλειοψηφίας των εργαζομένων στον καπιταλισμό» (Λένιν 1986[τ.40]:23)

Με αυτή την τοποθέτηση ο Λένιν επανέρχεται στη μεθοδολογία των Μάρξ και Ένγκελς, όπως την περιγράψαμε στο πρώτο κεφάλαιο, περί καθολικότητας της εργατικής τάξης. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη μια τάξη καθίσταται ηγεμονική δύναμη στο μέτρο και στο βαθμό, που η εξυπηρέτηση των ειδικών υλικών συμφερόντων της είναι ταυτοχρόνως και εξυπηρέτηση των συνολικότερων συμφερόντων της κοινωνίας. Σκεπτόμενος μέσα από τις έννοιες και τις κατηγορίες της υλιστικής διαλεκτικής και της πολιτικής οικονομίας του μαρξισμού, ο Λένιν προσπαθεί να προσδιορίσει την τάξη εκείνη, που συναρτήσει των σχέσεων παραγωγής σε μια δοσμένη βαθμίδα της αντιφατικής τους ανάπτυξης, μπορεί να παίξει τον ρόλο του ηγεμόνα στη διαδικασία της κοινωνικής κίνησης. Η ηγεμονία ως τακτική έρχεται να συμπυκνώσει σε συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο αυτή τη βασική μαρξιστική παραδοχή. Όπως, και πάλι ο ίδιος, επισημαίνει:

«Δεν μπορούμε να ξέρουμε με ποια ταχύτητα θα αναπτυχθούν τα διάφορα ιστορικά κινήματα μιας δοσμένης εποχής, σε τι βαθμό θα επιτύχουν. Μπορούμε όμως να ξέρουμε - και ξέρουμε - ποια τάξη βρίσκεται στο κέντρο της μιας ή της άλλης εποχής, όταν

καθορίσουμε το κύριο περιεχόμενό της, την κύρια κατεύθυνση της αποστολής της, τις κύριες ιδιομορφίες των ιστορικών συνθηκών της δοσμένης εποχής κτλ. Μόνο πάνω σ' αυτή τη βάση [...] μπορούμε να καθορίσουμε σωστά την τακτική μας και μόνο η γνώση των βασικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων μιας δοσμένης εποχής μπορεί να αποτελέσει τη βάση για να κατανοηθούν οι πιο λεπτομερειακές ιδιομορφίες της μιας ή της άλλης χώρας» (Λένιν 1986[τ.26]:142)

Το 1905 ηγεμόνας στην πάλη κατά του τσαρισμού δε θα μπορούσε να είναι η αστική τάξη κατά τον Λένιν. Παρότι το αστικοδημοκρατικό πρόγραμμα σε επίπεδο πολιτικού εποικοδομήματος δεν είχε υλοποιηθεί, (ένα πρόγραμμα που στη Δύση κατεξοχήν το έφεραν εις πέρα οι αστικές τάξεις), λόγω των ιδιομορφιών ανάπτυξης της ρωσικής κοινωνίας, η ανάπτυξη του καπιταλισμού έφερνε τα υλικά συμφέροντα της ρωσικής αστικής τάξης σε θέση συμβιβασμού με το Παλαιό Καθεστώς. Από την άλλη, η ίδια ανάπτυξη του καπιταλισμού έφερνε την εργατική τάξη σε τέτοια θέση, που τα υλικά της συμφέροντα ως τάξης, ταυτίζονταν με τα συνολικά συμφέροντα όλων των καταπιεσμένων από τον τσαρισμό στρωμάτων. Γι αυτό, ακριβώς, μπορεί δυνάμει να παίζει το ρόλο του ηγεμόνα συμπαρασύροντας στην πάλη και καθοδηγώντας όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές δυνάμεις. Με αυτή την έννοια, η κατάκτηση της ηγεμονίας για τον Λένιν είναι όρος για την αυτοσυνείδηση της τάξης ως τάξης, αφού δια μέσου αυτής δύναται να κατανοήσει τον εαυτό της μέσα στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. (Anderson 2017:32)

Συμπερασματικά, για τον Λένιν, η ηγεμονία έχει σε τελική ανάλυση, οικονομική-δομική θεμελίωση. Η ίδια η θέση μιας τάξης στη διαδικασία της παραγωγής, αλλά και τα υλικά συμφέροντα που προκύπτουν από αυτή, προσδιορίζουν την ικανότητά της να παίζει το ρόλο του ηγεμόνα εντός ενός συνασπισμού ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων, που συνενώνει κάτω από την καθοδήγηση της.

III. Μέχρι εδώ μας απασχόλησε η ηγεμονία ως πολιτική λειτουργία και αναλυτική κατηγορία που αντανακλά τις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων στη δυναμική της κοινωνικής εξέλιξης και της ταξικής πάλης. Από τη σκοπιά του πολιτικού σχεδίου η ηγεμονία αναφέρεται καταρχήν στην πολιτική συμμαχιών της εργατικής τάξης με αυτήν ως ηγέτιδα δύναμη, τόσο στη διαδικασία της αστικοδημοκρατικής επανάστασης, όσο και υπό μια άλλη μορφή κατά τη διαδικασία της σοσιαλιστικής επανάστασης. Από τη ρωσική εμπειρία η ηγεμονία μεταφέρεται μέσω της Κομμουνιστικής Διεθνούς στη Δυτική Ευρώπη ως τακτική για τη συγκέντρωση δυνάμεων για τη σοσιαλιστική επανάσταση, από όπου την παραλαμβάνει και ο Γκράμσι.

Στον Γκράμσι, ωστόσο, η έννοια «ηγεμονία» διευρύνεται ως προς το περιεχόμενο της, εκτεινόμενη, όπως θα δούμε και στη συνέχεια στο «στρατόπεδο» της άρχουσας τάξης, όπου καλύπτει πλέον έναν ευρύ τρόπο συγκρότησης και άσκησης της εξουσίας της, περιλαμβάνοντας τόσο την απόσπαση συναίνεσης, όσο και τον καταναγκασμό (οπ.π:34-35). Σε αυτό ακριβώς το ζήτημα, κρίσιμη αποδεικνύεται η αντίληψη του Λένιν για την ιδεολογία και τον τρόπο που εμπεδώνει μια άρχουσα τάξη την εξουσία

της αποσπώντας συναίνεση. Άλλωστε και ο ίδιος ο Γκράμσι υποστήριζε ότι πρώτος ο Λένιν, ξεπερνώντας μια δογματική οικονομίστικη αντίληψη, κατάφερε να οικοδομήσει τη θεωρία της ηγεμονίας ως συμπληρωματικής της θεωρίας για το κράτος-δύναμη (αναφέρεται στο Γκλυκσμάν 1984:36).

Σε όλο το έργο του *Τι να κάνουμε*, στο οποίο ο Λένιν πραγματεύεται κατεξοχήν τα ζητήματα του κόμματος (αλλά και σε άλλες διατυπώσεις, με όλους τους λεπτούς τρόπους που η θεωρητική και φιλοσοφική γλώσσα του επιτρέπει), υιοθετεί μια οπτική διαλεκτικής αλληλεπίδρασης μεταξύ οικονομικής αναγκαιότητας και συνειδητής ανθρώπινης δράσης. Πιο συγκεκριμένα. Χωρίς να παραγνωρίζει τον αναγκαίο χαρακτήρα της ανάπτυξης της κοινωνίας μέσα από τη διαδοχή των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών, ταυτοχρόνως κατανοεί ότι αυτή η αντικειμενική αναγκαιότητα δε δρα ως τυφλή δύναμη. Αντιθέτως, ο τρόπος πραγμάτωσης-εκδήλωσης της αναγκαιότητας δεν είναι άλλος από τη συνειδητή υποκειμενική δραστηριότητα των ανθρώπων, και των κοινωνικών τάξεων μέσω της ταξικής πάλης με όρους σχετικής αυτοτέλειας. Η προβληματική αυτή, κατά τη γνώμη μας, συνδέεται ευθέως με το τρόπο που αντιμετωπίζει τη σχέση βάσης-εποικοδομήματος ο Μαρξ στον *Πρόλογο της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*. Ακριβώς λόγω αυτής της έμφασης που δίνει στο ρόλο των κοινωνικών υποκειμένων ως φορέων συνείδησης και αυτοσυνειδησίας, τον ενδιαφέρει να κατανοήσει κάτω από ποιες προϋποθέσεις η εργατική τάξη και τα υπόλοιπα λαϊκά στρώματα, πρώτον, πείθονται από την εξουσία της αστικής τάξης και συναινούν σε αυτή και, δεύτερον, κάτω από ποιες προϋποθέσεις επέρχεται η αμφισβήτηση, η διάρρηξη της συναίνεσης και εντέλει η άνοδος της επαναστατικής τους διάθεσης.

Ταυτοχρόνως, και σε αρκετά σημεία των αναλύσεων του, ο Λένιν αναφέρεται όχι μόνο στην κατασταλτική ισχύ του κράτους για την καθυπόταξη των υποτελών τάξεων αλλά και στις ίδιες τις ιδέες που επιδρούν στις μάζες και δημιουργούν ένα κλίμα δικαίωσης των υπαρχουσών συνθηκών ανάμεσα στις γραμμές τους. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Όλες οι τάξεις που καταπιέζονται έχουν ανάγκη, για να περιφρουρήσουν την κυριαρχία τους, από δύο κοινωνικά λειτουργήματα: Από το λειτουργήμα του δήμιου και από το λειτουργήμα του παπά. Ο δήμιος πρέπει να καταπνίγει τη διαμαρτυρία και την αγανάκτηση των καταπιεσμένων. Ο παπάς πρέπει να παρηγορεί τους καταπιεζόμενους, να τους περιγράφει τις προοπτικές (αυτό είναι πολύ βολικό να γίνεται όταν δεν προσφέρεται καμία εγγύηση ότι οι προοπτικές αυτές είναι «πραγματοποιήσιμες»...)μετριάσμού των συμφερόντων και των θυσιών με τη διατήρηση της ταξικής κυριαρχίας, κι έτσι να τους συμφιλιώνει με αυτή την κυριαρχία...» (Λένιν 1994:42)

Όπως επισημάνθηκε ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι Μαρξ και Ένγκελς μέσα από την υλιστική αντίληψη της ιστορίας κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο ίδιος ο οικονομικός τρόπος συγκρότησης της παραγωγής είναι, σε τελευταία ανάλυση, η πηγή στην οποία πρέπει να αναζητηθεί το μυστικό της κυριαρχίας της μιας ή της

άλλης ιδεολογικής αντίληψης. Ακριβώς γι αυτό το λόγο κυρίαρχες ιδέες είναι οι ιδέες της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης, της τάξης που είναι φορέας των εκάστοτε σχέσεων παραγωγής. Ο Λένιν ουσιαστικά συνεχίζει την παραπάνω μαρξική μεθοδολογική προσέγγιση των κλασσικών και την επεκτείνει και στα ζητήματα της πολιτικής πάλης του προλεταριάτου. Η θεωρία του για το κόμμα της εργατικής τάξης αποτελεί παράδειγμα της εφαρμογής αυτής της αντίληψης. Χαρακτηριστικά στο έργο του *Τι να κάνουμε* αναφέρει:

«Μια και δε μπορεί να γίνει λόγος για ανεξάρτητη ιδεολογία, επεξεργασμένη από τις ίδιες τις εργατικές μάζες στην πορεία του κινήματος τους, το ζήτημα μπαίνει μόνον έτσι: είτε αστική, είτε σοσιαλιστική ιδεολογία. Μέσος όρος δεν υπάρχει (γιατί η ανθρωπότητα δεν έχει επεξεργαστεί καμιά «τρίτη» ιδεολογία και γενικά, σε μια κοινωνία που σπαράζεται από ταξικές αντιθέσεις, δε μπορεί να υπάρξει ποτέ εξωταξική ή υπερταξική ιδεολογία). Για το λόγο αυτό κάθε μείωση του ρόλου της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, κάθε απομάκρυνση απ'αυτή σημαίνει ταυτόχρονα και δυνάμωμα της αστικής ιδεολογίας» (Λένιν 1986[τ.6]:39-40)

Η παραπάνω διατύπωση παρουσιάζει ενδιαφέρον από την άποψη της δικής μας θεματικής. Καταρχάς, ο Λένιν, όπως και οι Μαρξ και Ένγκελς, εξαρτά την ιδεολογία από την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας και εντέλει από τη συγκρότηση του ίδιου του τρόπου παραγωγής. Με άλλα λόγια, η ιδεολογία, αναλόγως του ταξικού της προσανατολισμού, εκφράζει και συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα. Επιπροσθέτως, η ιδεολογία αντιμετωπίζεται ως ο κατεξοχήν παράγοντας απόσπασης συναίνεσης στα συμφέροντα που εξυπηρετεί. Διαφορετικά δεν έχει νόημα η επιτακτική διλημματική μορφή που παίρνει η διατύπωση του Λένιν. Η διάδοση και η εδραίωση της μιας διαρρηγνύει τη συναίνεση που αποσπά η άλλη και αντιστρόφως.

Ο τρόπος που προσεγγίζει ο Λένιν την ταξική πάλη του προλεταριάτου, είναι ενδεικτικός της παραπάνω αντίληψης. Καταρχήν, δέχεται τη δομικά προσδιορισμένη κυριαρχία της αστικής ιδεολογίας στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και κατ' επεκταση δέχεται την ευρεία απόσπαση συναίνεσης από την αστική τάξη για την πολιτική θωράκιση της. Η εδραίωση αυτής της ιδεολογίας της αστικής τάξης είναι ακριβώς εκείνος ο παράγοντας, που επιτρέπει την απόσπαση της συναίνεσης και εξασφαλίζει αυτό που ο Γκράμσι αργότερα θα ονομάσει ηγεμονία της αστικής τάξης. Η συναίνεση αυτή και κατ'επέκταση, η ηγεμονία της αστικής τάξης, ωστόσο, δε μπορούν να αποτρέψουν την αντιφατικότητα του τρόπου παραγωγής και τα αντικρουόμενα ταξικά συμφέροντα. Η απόσπαση συναίνεσης και η κατάκτηση ηγεμονίας για το Λένιν, όπως και για τον Μαρξ, έχουν αντικειμενικό όριο που ανευρίσκεται μέσα στις ίδιες τις αντιφάσεις του τρόπου παραγωγής.

Στη βάση αυτή, ξεσπούν και οι αυθόρμητοι αγώνες της εργατικής τάξης ως ενστικτώδης αντίδραση στην αδικία, με κυρίως οικονομικά αιτήματα. Για τον Λένιν, οι αγώνες αυτοί, όση σημασία κι αν έχουν για την ωρίμαση της εργατικής τάξης, δεν είναι ικανοί να αρθούν πάνω από το επίπεδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο λόγος είναι ότι εκδηλώνονται στο έδαφος μιας εμπειρικής διάγνωσης μιας

διαφοράς εντός των ορίων του καπιταλισμού, ο οποίος και εκλαμβάνεται σαν φυσικό φαινόμενο. Έτσι, σε αυτό το στάδιο της πάλης η αστική ιδεολογία και άρα και η ηγεμονία στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας δεν μπορεί να διαρραγεί· αντιθέτως, μπορεί να οδηγήσει στην περαιτέρω εδραίωση της (οπ.π:40-41).

Για το Λένιν, απαραίτητο συμπλήρωμα αυτού του εμβρυακού σταδίου της ταξικής πάλης είναι η επιστημονική συνείδηση των αντιφάσεων του καπιταλισμού και κατ' επέκταση η συνειδητή πολιτική, αλλά πλέον και ιδεολογική πάλη για την ανατροπή του. Λέει χαρακτηριστικά:

«Η συνείδηση αυτή μπορούσε να έρθει σε αυτούς μόνο απέξω. Η ιστορία όλων των χωρών δείχνει ότι η εργατική τάξη αποκλειστικά με τις δικές της δυνάμεις δεν είναι σε θέση να αναπτύξει παρά μόνο μια τρεϊντιγιουνιστική συνείδηση, δηλαδή την πεποίθηση ότι είναι ανάγκη να ενωθεί σε σωματεία, να κάνει αγώνα ενάντια στα αφεντικά, να παλεύει για ν' αποσπάσει από την κυβέρνηση τον άλφα ή τον βήτα απαραίτητο νόμο για τους εργάτες κλπ. Η διδασκαλία, όμως, του σοσιαλισμού αναπτύχθηκε από τις φιλοσοφικές, ιστορικές και οικονομικές θεωρίες που τις επεξεργάστηκαν οι μορφωμένοι αντιπρόσωποι των εύπορων τάξεων, η διανόηση. Οι θεμελιωτές του σύγχρονου επιστημονικού σοσιαλισμού, ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ανήκαν και οι ίδιοι, ως προς την κοινωνική τους θέση, στην αστική διανόηση.» (οπ.π:30-31)

Στη σκέψη του Λένιν, ο ρόλος των «αποστατών» αστών διανοουμένων ως παιδαγωγών και φορέων της εργατικής ταξικής συνειδητοποίησης και, κατά προέκταση, της αμφισβήτησης της ίδιας της αστικής εξουσίας συνεχίζεται από την αυτόνομη εργατική πολιτική οργάνωση, το κόμμα-παιδαγωγό. Αυτό όμως που μας αφορά εδώ και έχει σημασία να κρατήσουμε είναι η μέθοδος που υποκρύπτεται στην ανάλυση του Λένιν, γιατί θα την αξιοποιήσουμε και στην ανατομία της σκέψης του Γκράμσι. Στη σκέψη του αξιοποιεί την υλιστική διαλεκτική γνωσιοθεωρία, για να περιγράψει τη διαλεκτική διαδικασία εσωτερίκευσης και κατανόησης των διαδικασιών της πραγματικότητας από τα υποκείμενα. Η εμπειρία μπορεί να σταθεί μόνο στο επίπεδο του φαινομένου. Μόνον η θεωρητική-επιστημονική γνώση και συνείδηση μπορούν να αρθούν πέρα από αυτό, να κατανοήσουν την αντιφατική κίνηση της ουσίας και κατ' επέκταση να ωθήσουν το υποκείμενο προς μια δραστηριότητα για την επίλυση της. Υπό αυτήν άλλωστε την έννοια, διατυπώνεται η κομβικής παιδαγωγικής και πολιτικής σημασίας θέση του Λένιν: *«Χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει και επαναστατικό κίνημα - το ρόλο του πρωτοπόρου αγωνιστή μπορεί να τον εκπληρώσει μόνο ένα κόμμα που καθοδηγείται από πρωτοπόρα θεωρία» (οπ.π:24-25)*

Στον παραπάνω στοχασμό γίνεται φανερό ότι στο πλαίσιο της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής η κυριαρχία της αστικής ιδεολογίας είναι καταρχήν εδραιωμένη. Αφενός, γιατί, με βάση τη συλλογιστική της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, η ιδεατή πρόσληψη της πραγματικότητας δεν μπορεί να ξεπερνάει τα όρια που θέτει αντικειμενικά η εμπειρική πραγματικότητα στην πλειονότητα των ανθρώπων· αφετέρου, η ίδια η πραγματικότητα δίνει στην αστική

τάξη την υλική ισχύ να επιβάλλει τη δική της άποψη. Υπό αυτές τις συνθήκες, για το Λένιν, μόνο μια πολιτική-παιδαγωγική πρωτοπορία μπορεί να αρθεί στο επίπεδο της θεωρητικής διάγνωσης των θεμελιωδών αντιφάσεων και να μεταλαμπαδεύσει στην ευρύτερη κοινωνία την αναγκαιότητα μετασχηματισμού της κοινωνίας.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτή η φιλοσοφική τοποθέτηση του ζητήματος του κόμματος-ηγέμονα από τον Λένιν και οι προεκτάσεις της στο πεδίο της πολιτικής και της αγωγής, φαινομενικά βρίσκονται σε αντίφαση με το αίτημα για κατάκτηση ηγεμονίας από πλευράς της εργατική τάξης στο σύνολο των υποτελών κοινωνικών δυνάμεων, όπως την περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα. Πολύ περισσότερο φαίνεται να βρίσκεται σε αντίφαση με την κατάκτηση της πλειοψηφίας και της ίδιας της εργατικής τάξης από την επαναστατική πολιτική της πρωτοπορία εντός του καπιταλιστικού σχηματισμού. Στην πραγματικότητα, όμως, για τη σκέψη του Λένιν η κατάκτηση της πλειοψηφίας του πληθυσμού και η κατάκτηση της ηγεμονίας μέσα σε ένα ανερχόμενο μπλοκ κοινωνικών δυνάμεων προσδιορίζονται ως μια σύνθετη διαδικασία που λαμβάνει χώρα όχι σε ένα στατικό, αφηρημένο και εξωιστορικό περιβάλλον, αλλά σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό περιβάλλον. Συνεπώς, σε κάθε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, λαμβάνουν διαφορετικό περιεχόμενο όντας έννοιες σχετικές και όχι απόλυτες. Μέσα σε αυτή τη ρευστή κατάσταση, ο Λένιν αντιλαμβάνεται ως όρο για την κατάκτηση της ηγεμονίας μια ιδιαίτερη σύμπλεξη αντικειμενικών και υποκειμενικών προϋποθέσεων. Γι' αυτό, ενώ θεωρούσε αντικειμενικά επίκαιρη την προλεταριακή επανάσταση σε όλη τη διάρκεια της εποχής της αντίφασης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, έκρινε ότι ήταν εφικτή μόνο σε ορισμένες περιόδους, όπου η ζωή της καπιταλιστικής κοινωνίας κλονίζονταν από σημαντική όξυνση όλων των αντιφάσεων της ως αποτέλεσμα της οικονομικής κίνησης. Μέσα σε τέτοιες τις συνθήκες, καθοριστικός παράγοντας ήταν η δραστήρια παρέμβαση του συνειδητού πολιτικού υποκειμένου της εργατικής τάξης, του επαναστατικού κόμματος-παιδαγωγού και οργανωτή του κινήματος, στο ιστορικό γίνεσθαι (Λένιν 1986[τ.26]:220).

Σε όλο το προηγούμενο διάστημα το επαναστατικό κόμμα εργάζεται προς μια κατεύθυνση διαπαιδαγώγησης και οργάνωσης του υποκειμενικού παράγοντα της εργατικής τάξης και των υπολοίπων λαϊκών στρωμάτων. Με άλλα λόγια, ο Λένιν θεωρούσε ότι το επαναστατικό εργατικό κόμμα ήταν αναγκαίο να κατακτήσει την πολιτική τέχνη, ώστε να πείσει τους εκμεταλλεζόμενους να ακολουθήσουν το δρόμο της ταξικής απελευθέρωσής τους. Τόνιζε μάλιστα ότι, ειδικότερα στις περιόδους καπιταλιστικής ανάπτυξης, οπότε η συναίνεση στην αστική εξουσία και άρα η αστική ηγεμονία επικρατεί, το εργατικό κόμμα κρίνεται από το αν κατορθώνει να προετοιμάζει το «μεγάλο στρατό των εκμεταλλεζόμενων» για την επόμενη επαναστατική κρίση δεδομένου ότι η εξαγγελία της επανάστασης, δίχως τη δυνατότητα επιρροής στην εργατική τάξη, είναι ιστορικά χωρίς αντίκρουσμα. Πρόκειται για μια αργή προσπάθεια παιδαγωγικής χροιάς που αποσκοπεί στην αντιπαράθεση με την αστική ιδεολογία και την ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης.

Θα λέγαμε ότι σε αυτή την ειρηνική περίοδο, που η αστική συναίνεση και ηγεμονία αντικειμενικά κυριαρχούν, η ανάδειξη της εργατικής τάξης σε ηγεμονική δύναμη και η κατάκτηση της πλειοψηφίας του πληθυσμού από το κόμμα της, μάλλον ως δυναμική τάση που ποτέ δεν παγιώνεται πρέπει κατά τη γνώμη μας να γίνει αντιληπτή· όχι στατικά, αλλά δυναμικά. Στα κείμενα του μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, ο Λένιν πραγματεύεται το ζήτημα της πλειοψηφίας και καταλήγει στον εξής χαρακτηριστικό συλλογισμό: Πρώτα η εργατική τάξη κατακτά δια της βίας και ένοπλα την κρατική εξουσία και, στη συνέχεια μπορεί να αποσπάσει τη συναίνεση από τα υπόλοιπα τμήματα του πληθυσμού. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«Το προλεταριάτο δεν μπορεί να νικήσει, αν δεν κατακτήσει με το μέρος του την πλειοψηφία του πληθυσμού. Αλλά να περιορίζεις ή να εξαρτάς την κατάκτηση αυτή από την απόκτηση της πλειοψηφίας των ψήφων στις εκλογές μέσα σε συνθήκες της αστικής τάξης σημαίνει αθεράπευτη βλακεία ή καθαρή εξαπάτηση των εργατών. Το προλεταριάτο, για να κατακτήσει την πλειοψηφία του πληθυσμού με το μέρος του, πρέπει, πρώτο, να ανατρέψει την αστική τάξη και να πάρει την κρατική εξουσία στα χέρια του. Πρέπει, δεύτερο, να εγκαθιδρύσει τη Σοβιετική εξουσία, κάνοντας θρύψαλα τον παλιό κρατικό μηχανισμό, υποσκάπτοντας έτσι, με μιας την κυριαρχία, το κύρος, την επιρροή της αστικής τάξης και των μικροαστών συμφιλιωτιστών μέσα στις μη προλεταριακές εργαζόμενες μάζες. Πρέπει, τρίτο, να εξαλείψει την επιρροή της αστικής τάξης και των μικροαστών συμφιλιωτιστών στην πλειοψηφία των μη προλεταριακών εργαζόμενων μαζών, ικανοποιώντας επαναστατικά τις οικονομικές τους ανάγκες σε βάρος των εκμεταλλευτών» (Λένιν 1986[τ.40]:14)

Το παραπάνω απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό για τη μεθοδολογία της σκέψης του Λένιν πάνω στο ζήτημα της ηγεμονίας νοούμενης τόσο ως ταξικής συμμαχίας κοινωνικών δυνάμεων με ηγετική δύναμη την εργατική τάξη, όσο και ως εξουσίας δια μέσω της απόσπασης συναίνεσης όπως θα την επεξεργαστεί ο Γκράμσι, θέμα που ευθύς αμέσως θα πραγματευθούμε στο επόμενο κεφάλαιο αυτή της εργασίας, στο επίκεντρο του οποίου θα βρεθεί ακριβώς η γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας με δεδομένο πλέον το ιστορικό φορτίο της, όπως ήδη προσδιορίστηκε από την ανάλυση που προηγήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ

Μια πρώτη τοποθέτηση γενικής χροιάς μας επιτρέπει, παρά τον κίνδυνο της σχηματοποίησης και της υπεραπλούστευσης, να ορίσουμε την έννοια της ηγεμονίας στο Γκράμσι ως εξής : ο τρόπος που συγκροτούνται, διαμέσου συναίνεσης, σταθερές μορφές εξουσίας οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης (Anderson 2017:35). Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, ο Γκράμσι τροποποιώντας το αρχικό νόημα του όρου ηγεμονία στο πλαίσιο του ρωσικού μαρξισμού, μεταφέρει την ηγεμονία στο στρατόπεδο των αρχουσών τάξεων, (εν προκειμένω της αστικής τάξης), ως αναλυτική κατηγορία που περιγράφει τη δυνατότητα μιας άρχουσας τάξης να εξουσιάζει έναντι των υποτελών σε αυτήν τάξεων, τόσο με τη χρήση βίας, όσο και με την απόσπαση συναίνεσης, δια της ιδεολογικής πειθούς. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Νίκος Πουλιαντζάς: *«η έννοια της ηγεμονίας μας δίνει τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πολιτικής απέναντι στις κυριαρχούμενες τάξεις, τις σχέσεις συναίνεσης που συναρθρώνονται με τις σχέσεις καταστολής, τις οποίες αποκρυσταλώνει η πολιτική εξουσία»* (Πουλιαντζάς 1984:66).

Οι παραπάνω προσεγγίσεις, όσο χρήσιμες είναι για την εισαγωγή μας στην γκράμισιανή προβληματική περι ηγεμονίας, άλλο τόσο ενέχουν τον κίνδυνο, λόγω της γενικότητας τους, απόκρυψης του πλούτου της σκέψης του Γκράμσι. Ο ίδιος, άλλωστε, δεν έδωσε ποτέ ένα γενικό ορισμό της ηγεμονίας· αντιθέτως, η αντίληψη του γι αυτή βρίσκεται διασκορπισμένη μέσα σε όλες τις σελίδες των *Τετραδίων της Φυλακής* και πάντα σε στενή σχέση, τόσο με ερωτήματα της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας, όσο και με ένα ολόκληρο σύστημα εννοιών. Εντέλει, μια ολοκληρωμένη αντίληψη για την ηγεμονία μπορεί να συναχθεί μόνο μέσα από τη μελέτη του συνολικού εννοιολογικού σύμπαντος του Γκράμσι, για το οποίο η ηγεμονία αποτελεί το επιστέγασμα μιας θεωρητικής αναζήτησης, που κινείται διευρευνητικά προς ευρύτερες θεματικές κατευθύνσεις, όπως η κουλτούρα, το κράτος, η κοινωνία των πολιτών, η λειτουργία των διανοουμένων κ.α. (Γκρούππι 1977:79). Η μελέτη της αντίληψης του Γκράμσι για τις πολιτικές σχέσεις των τάξεων, τη βία και τη συναίνεση απαιτεί από το μελετητή να αναμετρηθεί με μια σειρά δυσκολιών. Η δυσκολία νοηματικής προσπέλασης του έργου του Γκράμσι σχετίζεται με μια σειρά παραγόντων, που το καθιστούν επιδεικτικό των πιο αντιφατικών ερμηνειών. Η υπαινικτική λόγω λογοκρισίας γλώσσα του Γκράμσι (Γκράμσι χ.χ.: 154-155), η μετά θάνατον πολιτική αξιοποίηση αυτού του έργου από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας για να τεκμηριώσει θεωρητικά συγκεκριμένες πολιτικές του αποφάσεις (Harman 2007:64-66), οι ιδεαλιστικής χροιάς ερμηνείες της σκέψης του (Άντερσον 1985:5-6), αλλά εντέλει και ενδογενείς στη σκέψη του Γκράμσι αντιφάσεις, καθιστούν δύσκολη μια προσπάθεια ανασύστασης της σκέψης του περί ηγεμονίας και αξιολόγησής της.

Σε κάθε περίπτωση όμως, με την ηγεμονία ο Γκράμσι επιχειρεί, πριν από όλα, μια διερεύνηση των σχέσεων βίας και συναίνεσης, που διέπουν και συγκροτούν, σε τελική ανάλυση, την εξουσία της αστικής τάξης στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Για να επιτύχει αυτή τη διερεύνηση, ο Γκράμσι μελετά συστηματικά τον

ιστορικό δρόμο διαμέσου του οποίου αναδύθηκε η αστική τάξη, ούτως ώστε να εξαγάγει συμπεράσματα για το πώς εμπεδώνεται και σε αναπτυγμένη μορφή η εξουσία της. Αναλύοντας, όμως, την ηγεμονία ο Γκράμσι, έχει ως απώτερο στόχο την επεξεργασία της στρατηγικής της εργατικής τάξης για το σοσιαλισμό. Εστιάζοντας λοιπόν στο πώς γίνεται αντιληπτή η ηγεμονία από το Γκράμσι, πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να μπουκ στο επίκεντρο της σκέψης τρία θεμελιώδη ερωτήματα. Κατ'αρχάς, μέσω ποιού τρόπου η αστική τάξη εδραιώνει την ηγεμονία της στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας και κατ'επέκταση ποιο είναι το περιεχόμενο αυτής της ηγεμονίας; Δεύτερον, τι είναι αυτό που επιτρέπει στην αστική τάξη να εξουσιάζει ακόμα και όταν κλονίζεται η ηγεμονία της; Και τρίτον, δεδομένης της ηγεμονίας της αστικής τάξης μέσω της απόσπαση συναίνεσης, ποια είναι η κατάλληλη τακτική για την επιτυχή εκδήλωση και έκβαση της σοσιαλιστικής επανάστασης;

I. Σύμφωνα λοιπόν με τη σκέψη του Γκράμσι, η εξουσία μιας κοινωνικής τάξης βρίσκει την έκφρασή της με δύο τρόπους: είτε με την κυριαρχία (με την οποία εννοεί την επιβολή δια της βίας), είτε με την ηγεμονία (με την οποία προσδιορίζει τη συναινετική αποδοσχή της εξουσίας) (Gramsci 1986:57). Όπως έχει επισημανθεί από τους σημαντικότερους μελετητές του Γκράμσι (Anderson 2017, Buci-Glucksmann 1984), στη σκέψη του Ιταλού μαρξιστή η άσκηση της εξουσίας της αστικής τάξης, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, βασίζεται περισσότερο σε μια οργάνωση τέτοια που αποσκοπεί στην απόσπαση συναίνεσης, παρά στην απροκάλυπτη χρήση κατασταλτικής βίας. Αυτή ακριβώς η απόσπαση συναίνεσης κατακτάται στο βαθμό, που η άρχουσα κοινωνική τάξη κατορθώνει να προβάλλει τα ειδικά της ταξικά συμφέροντα ως καθολικά συμφέροντα όλης της κοινωνίας. Είναι φανερό ότι, για ένα μαρξιστή όπως ο Γκράμσι, αυτή η δυνατότητα δε γίνεται αντιληπτή ως διαδικασία που λαμβάνει χώρα απολειστικά στο επίπεδο της κίνησης των ιδεών, όπου η αστική τάξη κατορθώνει να πείσει, με απολύτως ιδεολογικούς όρους, για την αναγκαιότητα της διανοητικής και ηθικοπολιτικής ηγεσίας της.

Παρά τις διατυπωμένες κατά καιρούς αντίθετες απόψεις (Bobbio στο Mouffe 1979:21-47), ο Γκράμσι, κατά τη γνώμη μας, δεν αντιστρέφει τη σχέση βάσης-εποικοδομήματος, αλλά αντίθετα την επαναπροσδιορίζει, κατανοώντας τη διαλεκτική αλληλεπίδραση τους στη διαμόρφωση των πολιτικών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Άλλωστε, κατανοώντας τον ρόλο των ιδεών και της συνείδησης, τόνιζε: *«Αν και η ηγεμονία είναι ηθικοπολιτική, πρέπει επίσης να είναι οικονομική. Αναγκαστικά πρέπει να βασίζεται στην αποφασιστική λειτουργία, που ασκεί η ηγετική ομάδα στον αποφασιστικό πυρήνα της οικονομικής δραστηριότητας»* (Gramsci 1986:161). Υπό αυτή την έννοια, μόνον η τάξη που κυριαρχεί σε ένα καθορισμένο τρόπο παραγωγής, από τη θέση της σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής ως φορέας των οικονομικών σχέσεων που τον χαρακτηρίζουν, μπορεί να εξελιχθεί σε ηγεμονική δύναμη.

Για το Γκράμσι η οργάνωση της συναίνεσης ξεκινάει από έναν οικονομικό συμβιβασμό μεταξύ μιας κυρίαρχης τάξης και των υποτελών τάξεων. Η ηγεμονία μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο βαθμό, που η κυρίαρχη τάξη κατορθώσει να

συνδυάσει διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα (τα δικά της και των υποτελών τάξεων). Με άλλα λόγια, χρειάζεται να διαμορφώσει και να συντηρήσει ένα συνασπισμό κοινωνικών δυνάμεων με διαφορετικά και εν πολλοίς αντιφατικά συμφέροντα. Για να επιτύχει αυτό τον συμβιβασμό η κυρίαρχη τάξη, χρειάζεται, να λάβει σοβαρά υπόψη της τα συμφέροντα των υπολοίπων κοινωνικών δυνάμεων, που θέλει να θέσει υπό την ηγεμονία της και, ως ένα βαθμό, να τα εξυπηρετήσει, θυσιάζοντας κάποια από τα δικά της συμφέροντα. Παρόλα αυτά, ο συμβιβασμός και η υποχώρηση της κυρίαρχης τάξης δεν μπορεί να κινηθεί πέραν ορισμένου ορίου, που δεν είναι άλλο από τον πυρήνα των οικονομικών σχέσεων που τη συγκροτούν ως τάξη εξαρχής. Γι αυτό το λόγο, η άρχουσα τάξη είναι υποχρεωμένη να διατηρεί μια λεπτή ισορροπία συμφερόντων, στο βαθμό που δε θίγει τον πυρήνα των σχέσεων του τρόπου παραγωγής. Είναι σαφές ότι η αστική ηγεμονία είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, αφού η θέση και ο ρόλος της σε αυτές τις σχέσεις παραγωγής της δίνουν την αντικειμενική οικονομική δυνατότητα να αναπτυχθεί ως ηγεμονική δύναμη. Για τον Γκράμσι, όμως, αντικειμενική δυνατότητα ηγεμόνευσης δε μεταφράζεται αυτομάτως και σε πραγμάτωση της ηγεμονίας. Στην πραγματικότητα, ενώ θεωρεί τον οικονομικό προσδιορισμό συνθήκη εκ των ων ουκ άνευ για την ανάδυση της ηγεμονίας, η τελευταία αποτελεί προϊόν μιας μακράς και σύνθετης ιστορικής διαδικασίας (Σωτήρης 2013). Η εμφάνιση και ανάπτυξη των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων είναι ένα γεγονός που συντελείται ήδη με όρους αναγκαιότητας στο πλαίσιο της φεουδαρχικής κοινωνίας. Η ανάδυση, όμως, της ηγεμονίας της αστικής τάξης συμπεριλαμβάνει διεργασίες, για τις οποίες απαιτούνται, στο επίπεδο του εποικοδομήματος, αλλαγές, που σχετίζονται με σφαίρες όπως η εκπαίδευση, πολιτική, η τέχνη, οι διάφορες αντιλήψεις, με άλλα λόγια το σύνολο των τρόπων, με τους οποίους οι άνθρωποι προσλαμβάνουν ιδεατά και στοχάζονται την κοινωνική τους πραγματικότητα και που ο Μαρξ είχε προδιορίσει ως μορφές κοινωνικής συνείδησης. Αυτή τη διαδικασία μελετά ο Γκράμσι προσπαθώντας να ερμηνεύσει την αστική κοινωνία.

Για να γίνει πιο ευκρινής η αντίληψη του Γκράμσι για την ανάδυση της ηγεμονίας, η τελευταία πρέπει να γίνει αντιληπτή ως ένα ιστορικό προτσές που εκδιπλώνεται σε τρεις στιγμές. Η πρώτη στιγμή λαμβάνει χώρα στο πεδίο της οικονομίας, όπου η εν δυνάμει ηγεμονική αστική τάξη μετατρέπεται σε επαναστατική δύναμη λόγω της θέσης της σε ένα καθορισμένο σύστημα παραγωγής, δηλαδή από τη θέση που κατέχει στις σχέσεις παραγωγής. Η ίδια η εξέλιξη της οικονομίας την καθιστά ικανή, να μετασχηματίσει το σύνολο των σχέσεων που διέπουν την κοινωνία σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης της, ως φορέα νέων ανώτερων σχέσεων παραγωγής. Η δεύτερη στιγμή είναι αυτή, κατά την οποία τα οικονομικά συμφέροντα της τάξης συνειδητοποιούνται από την ίδια και μετατρέπονται σε πολιτικά αιτήματα. Κατά συνέπεια, η τάξη πλέον διεξάγει πολιτική πάλη, προκειμένου να κατακτήσει την κρατική εξουσία, να αναδιαμορφώσει την πολιτική δομή και να τη χρησιμοποιήσει προς όφελος των δικών της συμφερόντων. Σε αυτή τη στιγμή, κρίνεται η δυνατότητά της, να διαμορφώσει ένα συνασπισμό πολιτικών δυνάμεων με άλλες κοινωνικές

δυνάμεις στο έδαφος οικονομικών συμβιβασμών. Αυτοί οι οικονομικοί συμβιβασμοί είναι η απαραίτητη συνθήκη για την ενοποίηση πολιτικά όλων των υποτελών τάξεων με την κυρίαρχη κάτω από την πολιτική πρόταση εξουσίας της τελευταίας. Η τρίτη στιγμή που εντοπίζει ο Γκράμσι, πραγματώνεται στη σφαίρα της κίνησης των ιδεών και της ηθικής. Μέσω αυτής της σφαίρας, η κυρίαρχη τάξη αποκτά τη δυνατότητα να διαπαιδαγωγεί το σύνολο της κοινωνίας με μια τέτοια αντίληψη του κόσμου που αποκρύπτει την πραγματική φύση και το χαρακτήρα της ταξικής κυριαρχίας. Έτσι, στις συνειδήσεις των υπολοίπων υποτελών τάξεων η εξουσία της κυρίαρχης τάξης γίνεται συναινετικά αποδεκτή, σαν μια καθόλα φυσική τάξη πραγμάτων του κόσμου. Είναι κρίσιμο να συμπεράνουμε ότι, για τον Γκράμσι, η ιδεολογία, που παράγεται στη σφαίρα του εποικοδομήματος, αποτελεί το συνδετικό κρίκο, που ενοποιεί και οργανώνει τους οικονομικούς με τους πολιτικούς και ηθικούς στόχους μιας κοινωνίας. Έτσι μέσα από αυτή τη διαλεκτική κίνηση αυτή, αντιλαμβάνεται τη μορφοποίηση του ιστορικού μπλόκ και την ανάδυση της ηγεμονίας.

Ας εξετάσουμε, ωστόσο, πιο προσεκτικά και λεπτομερειακά πώς εκτυλίσσεται αυτή η διαδικασία ανάδυσης της αστικής ηγεμονίας. Για τον Γκράμσι, είναι αναγκαίο το πέρασμα από τη φάση που η αστική τάξη εμφανίζεται, έχοντας τα ιδιαίτερα οικονομικά της συμφέροντα και επιδιώκει με συντεχνιακό τρόπο να τα επιβάλει, στη φάση που καθιερώνεται ως καθολική τάξη, προβάλλοντάς τα ως συνολικά κοινωνικά συμφέροντα, αυτό το αποφασιστικό πέρασμα λαμβάνει χώρα στο επίπεδο του εποικοδομήματος, όπου η αστική τάξη συνειδητοποιεί τη θέση της και επιδιώκει να ασκήσει πολιτική, πνευματική και ηθική ηγεσία. Υπό αυτή τη έννοια, ο Γκράμσι επισημαίνει ότι η ηγεμονική στιγμή αναδύεται, όπως λέει και ο ίδιος, στο «*πέρασμα από τη σφαίρα της δομής, στη σφαίρα της σύνθετης υπερδομής*», με άλλα λόγια και με όρους κλασσικού μαρξισμού, από τη βάση στο εποικοδόμημα. Για την γκραμισιανή ανάλυση αυτό συνεπάγεται ότι, για την ηγεμονία, το ιδεολογικοπολιτικό εποικοδόμημα πρέπει να αλληλεπιδρά κατά τέτοιο τρόπο με τη βάση, ούτως ώστε να διατηρεί τον συνασπισμό των κοινωνικών δυνάμεων, που προκύπτει μέσω συμβιβασμού στην οικονομία. Πολύ περισσότερο, αυτό το εποικοδόμημα πρέπει να οργανωθεί με τρόπο που είναι συμβατός με αυτόν τον οικονομικό συμβιβασμό. Με άλλα λόγια, όλες οι μορφές κοινωνικής συνείδησης όπως η πολιτική, η θρησκεία, το δίκαιο κ.α. πρέπει να δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες, ούτως ώστε να παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα η συναινετική αποδοχή της εξουσίας της τάξης, που σε επίπεδο οικονομίας είναι ήδη κρατούσα. Η ολοκλήρωση ενός ηγεμονικού συστήματος επιτυγχάνεται, όταν η τάξη φορέας των σχέσεων παραγωγής αποκαθιστά μια νέα ενότητα μεταξύ οικονομικής και πολιτικοϊδεολογικής σφαίρας.

Με αυτή την ανάλυση, ο Γκράμσι εισάγει την έννοια του ιστορικού μπλοκ. Μια έννοια που, κατά τη γνώμη μας, είναι κρίσιμη για την κατανόηση της ηγεμονίας. Σύμφωνα με τα λογία του ίδιου, το ιστορικό μπλοκ υποδηλώνει τη «*σύνθετη, αντιφατική και ασύμφωνη ενότητα υπερδομής και δομής*» (Gramsci 1986:366). Έτσι, ενώ η οικονομία κατανοείται ως, σε τελευταία ανάλυση, καθοριστική για την άσκηση

ηγεμονίας, δεν μπορεί να ιδωθεί ξεχωριστά από την αντίστοιχη πολιτική και ιδεολογική οργάνωση που θα επιτρέψει την ανάδυση μιας τάξης ως ηγεμονεύουσας.

Κλιμακώνοντας λοιπόν την αντίληψή του περι ηγεμονίας ο Γκράμσι υποστηρίζει ότι δεν αρκεί για την αστική τάξη μόνον η διαμόρφωση ενός πολιτικού σχεδίου, αλλά χρειάζεται και η διαμόρφωση ενός νέου τύπου πολιτισμού, ο οποίος διασφαλίζει την αστική ηγεμονία και σε ένα ιδεολογικό επίπεδο. Είναι σαφές ότι, για τον Γκράμσι, η ηγεμονία δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσα από την ενότητα οικονομικών και πολιτικών στόχων, αλλά επίσης μέσα κι από μια ηθική και διανοητική ενότητα (οπ.π:181). Η ηγεμονία, βασισμένη σε ένα ταξικό συμβιβασμό στο οικονομικό επίπεδο, πρέπει να επεκταθεί και στη σφαίρα της ιδεολογίας, μέσω της οποίας *«οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση των αντιφάσεων του πεδίου της οικονομίας»* (οπ.π:181). Αν δεχτούμε ότι η οργάνωση της ηγεμονίας μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εξυπηρέτησης των υλικών συμφερόντων των υποτελών τάξεων τουλάχιστον ως ένα βαθμό, το ίδιο πρέπει να εφαρμοστεί και στην οργάνωση της ιδεολογικής ηγεμονίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, *«η συντεχνιακή συνείδηση»* δεν μπορεί να μετατραπεί σε ηγεμονεύουσα ιδεολογία. Η ηγεμονική ιδεολογία της αστικής τάξης πρέπει, να συγκροτεί ένα τέτοιο είδος συνείδησης, που θα λαμβάνει υπόψιν την ιδεολογική έκφραση των συμφερόντων των υποτελών τάξεων. Η ηγεμονική αστική τάξη πρέπει να υιοθετήσει και να προωθήσει μορφές συνείδησης για τις υποτελείς τάξεις, οι οποίες θα οδηγούν στη αποδοχή αυτής ακριβώς της θέσης υποτέλειας. Με άλλα λόγια, η ηγεμονία πρέπει να ωθήσει τη συνείδηση της κοινωνίας ως το σημείο εκείνο, *«όπου όλες οι εθνικές δυνάμεις θα αγνωρίζουν κοινά συμφέροντα»* (οπ.π:78). Έτσι, για την εδραίωση της ηγεμονίας, η κυρίαρχη αστική τάξη πρέπει να μορφοποιήσει μια ιδεολογική ενότητα, αίροντας τη συντεχνιακή συνείδηση του κάθε αστού ξεχωριστά. Αυτή η ενοποιητική ιδεολογία μάλιστα πρέπει να είναι τέτοιου είδους, ούτως ώστε φαινομενικά αλλά και αποτελεσματικά, να αναπαριστά τα γενικά συμφέροντα *«όλου του έθνους»*. Για τον Γκράμσι, είναι σαφές ότι η αστική τάξη δε μπορεί ποτέ να φτάσει στο επίπεδο της ηγεμονίας απλά και μόνο μέσω αφηρημένης καλλιέργειας ψευδούς συνείδησης στην εργατική τάξη, ούτε μέσω της τεχνητής διαστρέβλωσης της πραγματικότητας της κυριαρχίας (οπ.π:164). Η συναινετική αποδοχή της αστικής εξουσίας από τις πλατιές μάζες του πληθυσμού εξαρτάται από την επικύρωση της αστικής ηγεμονικής ιδεολογίας στην πραγματική καθημερινή ζωή. Για τον Γκράμσι, η λειτουργία της ιδεολογίας είναι *«να οργανώνει τις ανθρώπινες μάζες και να διαμορφώνει το πεδίο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι δραστηριοποιούνται, αποκτούν συνείδηση της θέσης τους στον κόσμο της οικονομίας»* (οπ.π:377). Ακριβώς σε αυτό το πεδίο της ιδεολογίας, οι υποτελείς τάξεις εκδηλώνουν τη συναίνεση τους στην αστική εξουσία στην καθημερινή ζωή τους. Επομένως, η ιδεολογία δεν μπορεί να λειτουργήσει, ως ένα συνονθύλευμα ιδεών καταστάσεων, αλλά συνεχώς πρέπει να επιβεβαιώνεται στην υλική πραγματικότητα της καθημερινής ζωής των μαζών (Mouffe 1980:186). Οι υλικές δυνάμεις είναι αυτές που επικυρώνουν την ιδεολογία. *«Ακριβώς οι υλικές δυνάμεις είναι το περιεχόμενο και οι ιδεολογίες είναι η μορφή, αν και αυτή η διάκριση μεταξύ μορφής και περιεχομένου έχει καθαρά διδακτική σημασία, από τη στιγμή που οι*

υλικές δυνάμεις θα ήταν ιστορικά αντιληπτές χωρίς μορφή και οι ιδεολογίες θα ήταν ατομικές φαντασιώσεις χωρίς υλική δύναμη» (οπ.π:377).

Η αντίληψη του Γκράμσι για τον ειδικό ρόλο της ιδεολογίας, ως συνεκτικού ιστού που οργανώνει και συνδέει σε μια συγκεκριμένη ολότητα βάση και εποικοδόμημα, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την κατανόηση της ηγεμονίας. Καταρχήν, ο Γκράμσι συλλαμβάνει την ιδεολογία, κατά τη γνώμη, μας ως έκφραση συμφερόντων μιας τάξης, της οποίας τα ιδιαίτερα συμφέροντα ταυτίζονται με τη συνολικότερη κοινωνική κίνηση στη διαδοχή των τρόπων παραγωγής. Και ακριβώς σε αυτό το σημείο, έγκειται η δυνατότητα αυτής της ιδεολογίας να εξυψώνεται σε ιδεολογία που γίνεται αντιληπτή ως έκφραση συνολικά των αναγκών όλης της κοινωνίας. Η τάξη, που, ως φορέας νέων σχέσεων παραγωγής, φέρνει εις πέρας το μετασχηματισμό του τρόπου παραγωγής, έχει τη δυνατότητα, να επιβάλλει τη δύναμη της επί του συνόλου της κοινωνίας, αφού ο μετασχηματισμός αυτός είναι πράγματι αίτημα όλης της κοινωνίας.

Μια δεύτερη σημαντική πλευρά στη σύλληψη του Γκράμσι για την ιδεολογία αφορά στον ρόλο της να δημιουργεί υποκειμένα. Η ιδεολογία είναι το πεδίο, όπως είδαμε, όπου οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση των αντιφάσεων της οικονομικής βάσης. Επομένως, σε αυτό το πεδίο είναι αναγκαίο το κέρδισμα των συνειδητών υποκειμένων.

Συνοψίζοντας, η αντίληψη του Γκράμσι για την ιδεολογία, στην οργανική συνάφειά της προς την κατάκτηση ηγεμονίας, βασίζεται κατά τη γνώμη μας σε δύο μεθοδολογικές παραδοχές: α)στη διαλεκτική αλληλεπίδραση βάσης και εποικοδομήματος και β)στον κρίσιμο ρόλο της συνειδητής ανθρώπινη πρακτικής και παρέμβασης για την αναπαραγωγή ή την ανατροπή ενός καθορισμένου τρόπου της κοινωνικής παραγωγής και των συμπαρομαρτούντων κοινωνικών σχέσεων.

II. Ως τώρα μας απασχόλησε προβληματική του Γκράμσι περι ηγεμονίας από τη σκοπιά της ανάδυσης της που απαιτεί μια τέτοια οργάνωση του ιδεολογικού και πολιτικού πεδίου, ούτως ώστε να βρίσκονται σε ενότητα με την οικονομική βάση. Όμως, ένα από τα κεντρικά ερωτήματα που απασχολούν τον Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής*, είναι το ποιος και με ποιο τρόπο οργανώνει αυτό το οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό σύστημα. Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, ο Γκράμσι στρέφει την προσοχή της ανάλυσής του στο εποικοδόμημα, και μάλιστα καταπιάνεται με ένα από τα πιο κεντρικά προβλήματα για την πολιτική θεωρία και φιλοσοφία, αυτό του κράτους. Όπως θα υποστηρίξουμε και στη συνέχεια, στο συλλογισμό του Γκράμσι ο πυρήνας του τρόπου συγκρότησης της αστικής εξουσίας και η σταθερότητά της πρέπει να αναζητηθούν στην αλληλεπίδραση αστικής ηγεμονίας, μέσω της οργάνωσης της συναίνεσης από συγκεκριμένους θεσμούς και μηχανισμούς από τη μια πλευρά, και μέσω ανοικτής κατασταλτικής βίας από τη άλλη (Τρικούκης 1985:84). Υπό αυτή την έννοια, η αστική ηγεμονία αποτελεί την άλλη όψη του νομίσματος από την αστική κυριαρχία.

Για να τεκμηριώσει θεωρητικά την αντίληψη του για τον τρόπο που αλληλεπιδρούν ηγεμονία και κυριαρχία, ο Γκράμσι προβαίνει σε μια ανατομία της διάρθρωσης του εποικοδομήματος της καπιταλιστικής κοινωνίας, προκειμένου να προσδιορίσει τις σφαίρες εκείνες εντός των οποίων αναπαράγονται. Έτσι, με τα λόγια του ίδιου:

«Μπορούν για την ώρα να καθοριστούν δύο μεγάλα «επίπεδα» του εποικοδομήματος: εκείνο που μπορεί να ονομαστεί «ιδιωτική κοινωνία», δηλαδή το σύνολο των οργανισμών που στην κοινή διάλεκτο λέγονται «ιδιωτικοί» και το επίπεδο της «πολιτικής κοινωνίας ή κράτους» και που αντιστοιχούν: Το πρώτο στη λειτουργία «ηγεμονία» που η κυρίαρχη κοινωνική ομάδα ασκεί σ' όλη την κοινωνία και το δεύτερο στην «άμεση κυριαρχία» τη διοίκηση που εκφράζεται με το κράτος και το νομικό καθεστώς. Αυτές οι λειτουργίες είναι οργανωτικές και συνδετικές. Οι διανοούμενοι είναι οι «υπάλληλοι» της κυρίαρχης ομάδας, για την άσκηση εξαρτημένων λειτουργιών της κοινωνικής ηγεμονίας και της πολιτικής διοίκησης, δηλαδή: 1) Της αυθόρμητης συγκατάθεσης μεγάλων μαζών πληθυσμού στην καθοδήγηση της κοινωνικής ζωής από τη βασική κυρίαρχη ομάδα, συγκατάθεση που γεννιέται «ιστορικά» απ' το κύρος(και κατά συνέπεια κι από την εμπιστοσύνη) που προσδίνουν στην κυρίαρχη ομάδα η θέση της κι η αποστολή της στον κόσμο της παραγωγής. 2) Του μηχανισμού κρατικής βίας, που εξασφαλίζει με «νόμιμο τρόπο» την πειθαρχία των ομάδων που δε «συγκατατίθενται» ούτε ενεργητικά ούτε παθητικά, μηχανισμός που δημιουργήθηκε για όλη την κοινωνία με πρόβλεψη για την περίοδο των κρίσεων στη διοίκηση και στην καθοδήγηση, όταν δηλαδή λιγοστεύει η αυθόρμητη συγκατάθεση» (Γκράμσι 2005:62-63)

Για το Γκράμσι το κράτος δε μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο σαν ένα όργανο για εκδήλωση ανοιχτής και κατασταλτικής βίας. Αντιθέτως, το κράτος είναι στη σκέψη του ένα τέτοιο πολιτικό και ιδεολογικό σύστημα, το οποίο διαμορφώνει επίσης όρους πειθούς, ενσωμάτωσης των υποτελών τάξεων στη θέληση της κυρίαρχης. Με άλλα λόγια, είναι ο οργανωτής της συναίνεσης στο αστικό σύστημα ηγεμονίας. Με αυτό τον τρόπο, κάθε θεσμός που προωθεί με τη λειτουργία του τη συναίνεση στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, εντάσσεται στην κατηγορία του κράτους. Πολύ περισσότερο, για τον Γκράμσι «ολοκληρωμένο κράτος» (stato integrale) είναι αυτό, που συμπυκνώνει τόσο τον καταναγκασμό, όσο και τη συναίνεση, την κυριαρχία και την ηγεμονία. Υπό αυτή την έννοια, είναι κατανοητό ότι στην γκράμισιανή ανάλυση το κράτος αποκτά ένα πολύ ευρύ περιεχόμενο. Δεν εξαντλείται στους στενά διοικητικούς μηχανισμούς, ούτε στους άμεσα κατασταλτικούς θεσμούς, όπως η αστυνομία ο στρατός κλπ. Αντιθέτως, θεσμοί, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ιδιωτικοί, αλλά η λειτουργία τους αναπαράγει τη συναίνεση, εντάσσονται και αυτοί οργανικά στη λειτουργία του κράτους. Χαρακτηριστικά επισημαίνει «κράτος= πολιτική κοινωνία+κοινωνία των πολιτών» (Gramsci 1986:242).

Για το Γκράμσι, συνεπώς, οι μαζικές δομές των ιδιωτικών θεσμών, όπως η εκκλησία, το σχολείο, ο τύπος κλπ, εντάσσονται στα όρια αυτής της διευρυμένης αντίληψης για το κράτος, ακριβώς επειδή οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν σε ένα ιδεολογικό και ηθικό επίπεδο νομιμοποιητικά για της ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας. Αναφέρει

χαρακτηριστικά: «*Ο εκπαιδευτικός και μορφοποιητικός ρόλος του κράτους: Ο στόχος του είναι συνεχώς να δημιουργεί νέο και ανώτερο τύπο πολιτισμού, να ενσωματώνει τον «πολιτισμό» και την «ηθική» των πλατιών μαζών του λαού, στις ανάγκες της συνεχούς ανάπτυξης του οικονομικού μηχανισμού παραγωγής. Ως εκ τούτου να αναπτύσσει ακόμα και απο άποψη φυσιολογίας νέους τύπους ανθρώπων»* (Gramsci 1986:242) Υπο αυτή την έννοια, το κράτος καθίσταται το κατεξοχήν πεδίο πάλης για ηγεμονία, καθώς σε αυτό το πεδίο γενικεύεται η ταξική κυριαρχία και θωρακίζεται η πολιτική εξουσία της άρχουσας τάξης.

Παρόλα αυτά, ο Γκράμσι κατανοεί, ότι η αέναη ανάπτυξη των θεμελιωδών αντιφάσεων της οικονομίας δεν επιτρέπει τη μόνιμη εκούσια στήριξη και συναίνεση των υποτελών τάξεων. Όταν οι μάζες του πληθυσμού δε συναινούν ενεργά ή παθητικά, τότε ο σκληρός πυρήνας του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού επιβάλλει «νόμιμα» την πειθαρχία στην εξουσία. Ετσι, κατά τον ίδιο, η αστική ηγεμονία είναι πάντα «προστατευμένη από την πανοπλία του καταναγκασμού» (οπ.π:261). Επομένως, στην γκραμισιανή ανάλυση, το στοιχείο του καταναγκασμού είναι συνεχώς παρόν ενδογενώς στην ηγεμονία. Αν και υπο κανονικές συνθήκες το στοιχείο του εξαναγκασμού βρίσκεται στη σκιά της συναίνεσης, πάντα θα προβάλλει επιθετικά, όταν η τελευταία δεν επαρκεί για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Και για να το καταστήσει ακόμα πιο σαφές «*ηγεμονία και δικτατορία είναι αξεχώριστες, η δύναμη και η συναίνεση είναι απλά ισοδύναμες*» (οπ.π:271). Άλλωστε, έχει ιδιαίτερη σημασία να επισημάνουμε ότι, στην ιστορική εξέταση της ανάδυσης της αστικής εξουσίας, ο Γκράμσι, καίρια επισημαίνει ότι η ηγεμονία και η κυριαρχία με τη μορφή κατασταλτικής δύναμης, συνυπάρχουν σε όλη την ιστορική αυτή διαδρομή. Συγκεκριμένα, τονίζει την αναγκαιότητα για την αστική τάξη όχι μόνο να ανατρέψει τη φεουδαρχική κοινωνία, αλλά παράλληλα να φροντίζει και για την καταστολή του εργατικού κινήματος, στο βαθμό που αυτό ανδρώνεται πολιτικά και θέτει στόχους, που ξεπερνούν τον ορίζοντα της αντιφεουδαρχικής συμμαχίας, αμφισβητώντας πλέον και την μέχρι κάποια εποχή σύμμαχο αστική τάξη. Σε αυτή τη βάση, χαρακτηριστικό για τον Γκράμσι, είναι το παράδειγμα του ιστορικού γεγονότος της Κομμούνας του Παρισιού το 1871 (οπ.π:179-180). Πρόκειται για ορόσημο αλλαγής εποχής, όπου πλέον τα συμφέροντα της αστικής τάξης, ως γενικά, αρχίζουν να αμφισβητούνται από την ανερχόμενη στο ιστορικό προσκήνιο εργατική τάξη. Η μέχρι πρότινος ηγεμονική αστική τάξη, που σε ένα καθορισμένο επίπεδο της κοινωνικής ανάπτυξης απολαμβάνει τη συναινετική αποδοχή της εξουσίας της πλέον συντηρικοποιείται και χρειάζεται δίπλα στην πειθώ και την καταστολή. Χαρακτηριστικά, ο Γκράμσι αναφέρει: «*Η γαλλική επανάσταση κατάργησε πολλά προνόμια, εξέγειρε πολλούς καταπιεσμένους, μα δεν έκανε τίποτα άλλο από το να αντικαταστήσει μια τάξη με μια άλλη στην κυριαρχία*» (Γκράμσι 1990:56)

III. Όπως έχουμε υποστηρίξει έως τώρα, η γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας πρέπει να γίνεται αντιληπτή με όρους ιστορικού μπλοκ. Η δομή της ηγεμονίας είναι ακριβώς αυτό το ιστορικό μπλοκ εντός του οποίου το οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό πεδίο

ενοποιούνται σε αυτή την «*σύνθετη, αντιφατική και ασύμφωνη ενότητα*». Η κρίση της ηγεμονίας επέρχεται, στο βαθμό που αυτή η ενότητα διαταράσσεται. Αλλά για τον Γκράμσι, μια οικονομική κρίση δε συνδέεται απαραίτητα και με κατάρρευση του καπιταλισμού. Υπό αυτή την έννοια, βρίσκεται ευθέως αντίθετος προς μια ρηχή οικονομίστικη ερμηνεία του μαρξισμού, κατά την οποία μια οικονομική κρίση του καπιταλισμού αυτομάτως παραλύει την κοινωνία και οδηγεί μηχανιστικά στο σοσιαλισμό. Αντιθέτως, επισημαίνει την πιθανότητα αντοχής της αστικής εξουσίας σε μια τέτοια κρίση ή, με άλλα λόγια, εάν για τον κλονισμό της αστικής εξουσίας απαιτείται μια διατάραξη της οικονομικής ζωής της κοινωνίας, αυτή η διατάραξη δεν οδηγεί απαραίτητα και σε κλονισμό της αστικής εξουσίας.

Αυτό συμβαίνει διότι μια σειρά παραγόντων επιδρούν ανασταλτικά στην απόσυρση της συναίνεσης των μαζών προς την αστική εξουσία. Προκειμένου μια κρίση οικονομική να μετατραπεί σε ουσιαστική κρίση ηγεμονίας, χρειάζεται να επηρεάσει και τις μορφές της κοινωνικής συνείδησης στη σφαίρα του εποικοδομήματος, εκεί που οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση της πραγματικότητάς τους. Επομένως, κρίση αστικής ηγεμονίας σημαίνει, πρώτον, σοβαρή δυσκολία διαχείρισης της καπιταλιστικής οικονομίας από μεριά της αστικής τάξης και, δεύτερον, επέκταση αυτής της δυσκολίας στη σφαίρα της πολιτικής διαχείρισης. Χαρακτηριστικά, ο Γκράμσι επισημαίνει: *«Αυτό σημαίνει, ότι ακόμα και οι πιο σοβαρές οικονομικές κρίσεις δεν έχουν άμεσο αντίκτυπο στη σφαίρα της πολιτικής. Η πολιτική, πάντα, στέκεται πίσω από την οικονομία, πολύ πίσω. Ο μηχανισμός τους κράτους είναι πολύ πιο σταθερός απ'ό,τι συνήθως πιστεύουμε και κατορθώνει, σε στιγμές κρίσης, να οργανώνει μεγαλύτερες δυνάμεις πιστές στο καθεστώς, απ'ότι το βάθος της κρίσης κάνει κάποιον να υποθέτει»* (Gramsci 1986:408-409).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κρίση ηγεμονίας γίνεται καναοητή σε μια γενικευμένη κρίση εξουσίας της αστικής τάξης, για την οποία είναι απαραίτητο να συντρέχουν δύο βασικές συνθήκες: α) Η αστική τάξη να αποτυγχάνει με το πολιτικό της πρόταγμα, να αποσπάσει τη συναίνεση από τις μάζες του πληθυσμού, αδυναμία που συνοδεύεται και από δυσκολία διαχείρισης της οικονομίας και β) απαγκίστρωση των μαζών από την αστική ιδεολογική οπτική του κόσμου και μετάβαση από μια κατάσταση παθητικής αποδοχής σε μια κατάσταση ενεργητικής συμμετοχής (οπ.π.:210,275-276).

Για τον Γκράμσι, η κρίση εμφανίζεται πρωταρχικά ως μια κρίση αντιπροσώπευσης: *«Σε μια συγκεκριμένη στιγμή της ιστορικής τους ύπαρξης, οι κοινωνικές τάξεις αποσπώνται από τα παραδοσιακά τους κόμματα. Με άλλα λόγια, τα παραδοσιακά κόμματα με τη συγκεκριμένη οργανωτική τους μορφή, με τους συγκεκριμένους ανθρώπους που τα συγκροτούν, τα εκπροσωπούν και τα καθοδηγούν, δεν αναγνωρίζονται πλέον από την τάξη (ή τμήμα της τάξης) ως δική της έκφραση»* (οπ.π.:210). Στο βαθμό που αυτή η κρίση αντιπροσώπευσης δεν περιορίζεται απλώς σε μια δυσκολία κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης, αλλά αγκαλιάζει το σύνολο των πτυχών του εποικοδομήματος, τότε πρόκειται για μια γενικευμένη κρίση του αστικού κράτους. Το αστικό ιδεολογικό μπλοκ καταρρέει και η αστική δημοκρατία δεν αναγνωρίζεται πλέον από τις μάζες ως καθολική αρχή οργάνωσης της κοινωνίας.

Σε αυτή την περίπτωση, τα ενδογενή στην ηγεμονία κατασταλτικά στοιχεία αναδύονται και αποκαθιστούν την απολεσθείσα πειθαρχία.

Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, ο Γκράμσι διαβλέπει τη δυνατότητα της αστικής εξουσίας να ξεπεράσει τη γενικευμένη κρίση, μεταμορφώνοντας τον τρόπο με τον οποίο ασκεί την ηγεμονία της. Για να τεκμηριώσει θεωρητικά το φαινόμενο αυτό, που εμπειρικά παρατηρεί, καταφεύγει στις μαρξικές διατυπώσεις του Προλόγου της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*. Πιο συγκεκριμένα παραθέτει τα εξής: «1. Κανένας κοινωνικός σχηματισμός δεν εξαφανίζεται στο βαθμό που οι παραγωγικές δυνάμεις που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό του βρίσκουν ακόμα χώρο για περαιτέρω ανάπτυξη. 2. Η κοινωνία δεν θέτει στον εαυτό της καθήκοντα για τον οποίων τη λύση οι αναγκαίες συνθήκες δεν έχουν ακόμα διαμορφωθεί κλπ.» (οπ.π.:106,177)

Ακόμα λοιπόν και κατά τη διάρκεια μιας κρίσης ηγεμονίας, ο Γκράμσι θεωρεί ότι η αστική τάξη μπορεί ακόμα να προωθήσει μια ανάπτυξη, που θα την καταστήσει εκ νέου ηγεμονική δύναμη, εάν υπάρχει «χώρος» για αυτή την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας και οι συνθήκες για τη σοσιαλιστική οικονομία δεν έχουν ωριμάσει στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται στην κρίση ηγεμονίας, ως μια κατάσταση κατά την οποία «το παλιό πεθαίνει και το νέο δε μπορεί να γεννηθεί» (οπ.π.: 276). Η κατάσταση δημιουργεί μια τέτοια ισορροπία δυνάμεων «κατά την οποία οι συγκρουόμενες δυνάμεις ισορροπούν με καταστροφικό τρόπο, έτσι μπορούμε να πούμε, ότι ισορροπούν η μία με τη άλλη κατά τέτοιο τρόπο, όπου η συνέχιση της διαμάχης μπορεί να τερματιστεί μόνο με τον αμοιβαίο αφανισμό τους» (οπ.π.:220). Για την αστική τάξη, αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να ηγηθεί, ενώ ταυτοχρόνως, μια εναλλακτική δύναμη δεν είναι ώριμη να αντικαταστήσει την ηγεμονία της αστικής τάξης. Στην κατάσταση αυτής της καταστροφικής ισορροπίας, η αστική τάξη μπορεί να εξουσιάζει ακόμα και χωρίς ενεργητική απόσπαση ηγεμονίας, πραγματοποιώντας μετασχηματισμούς τόσο στο επίπεδο της οικονομίας, όσο και στο επίπεδο του εποικοδομήματος. Ο Γκράμσι ονόμασε αυτούς τους μετασχηματισμούς «παθητική επανάσταση» (οπ.π.:59).

Η παθητική επανάσταση μπορεί να ιδωθεί ως διαδικασία, η οποία εμπεριέχει δύο αντιφατικές μεταξύ τους διαδικασίες. Μια διαδικασία με θετικό χαρακτήρα και μια διαδικασία με αρνητικό χαρακτήρα. Ο αρνητικός χαρακτήρας της παθητικής επανάστασης έγκειται στην προσπάθεια της αστικής τάξης να κρατήσει τη συνείδηση των υποτελών τάξεων σε ένα συντεχνιακό επίπεδο, εμποδίζοντας την ανάπτυξη μιας τέτοιας συνείδησης, που θα μπορούσε να καταστεί καθολική, όπως είχε συμβεί με την ίδια στην ιστορική διαδικασία μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Επειδή όμως αυτό δεν αρκεί, η αστική τάξη έχει ανάγκη από έναν τέτοιο μετασχηματισμό, του οποίου ο θετικός χαρακτήρας έγκειται στο γεγονός ότι θα της επιτρέψει δυνητικά τη σταθεροποίηση εκ νέου της ηγεμονίας της. Αυτή η διαδικασία με το θετικό χαρακτήρα λαμβάνει χώρα στο πεδίο της οικονομίας, όπου η αστική τάξη επαναστατικοποιεί τον χαρακτήρα της παραγωγικής διαδικασίας και ενσωματώνει στη δική της λογική τις δομικές αλλαγές του συστήματος.

Κατά τη διάρκεια της παθητικής επανάστασης, το κράτος για το Γκράμσι παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο. Όταν η κρίση πλήττει τη νομιμότητα της αστικής ηγεμονίας στις συνειδήσεις των μαζών του πληθυσμού, τότε τα κατασταλτικά όργανα του κράτους αναλαμβάνουν δράση. Το κράτος, σε αυτή την περίπτωση, προβαίνει σε ένα ευρύ φάσμα ανασχηματισμών και οργανώνει εκ νέου το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Έτσι, το κράτος αναδιαρθρώνει όχι μόνο το γραφειοκρατικό του μηχανισμό, αλλά συνολικά τα πολιτικά του όργανα, μια σειρά θεσμούς και οργανωτικά μορφώματα, ακόμα και της κοινωνίας των πολιτών, όπως κόμματα, συνδικάτα κλπ, ούτως ώστε να προφυλάξει την πολιτική και οικονομική κυριαρχία της άρχουσας τάξης (οπ.π:221). Για το ουσιαστικό βήμα, προς αυτή την κατεύθυνση, δεν επαρκεί όμως η πυγμή της κρατικής βίας. Το κράτος επεμβαίνει «από τα πάνω» στην σφαίρα της οικονομίας και αναδιαρθρώνει εκ νέου την καπιταλιστική οικονομία, βρίσκοντας νέους τρόπους οργάνωσης της εργασίας και των παραγωγικών διαδικασιών. Σύμφωνα με τον Γκράμσι, ο αμερικανισμός και ο φορντισμός, όπως όμως και η φασιστική συντεχνιακή οργάνωση της παραγωγής είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα παθητικής επανάστασης. Ο αμερικανισμός και ο φορντισμός είναι η παθητική επανάσταση της αστικής τάξης και του κράτους της στη φάση περάσματος στο μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού, όπου αναδεικνύεται η ανάγκη συγκράτησης της πρωτικής τάξης του μέσου ποσοστού κέρδους. Ο φασιστικός συντεχνιασμός είναι αναπροσαρμογή της καπιταλιστικής οικονομίας την επαύριο της μεγάλης καπιταλιστικής κρίσης του 1929.

Ο συλλογισμός όμως του Γκράμσι, ως προς την παθητική επανάσταση, δεν περιορίζεται στον εντοπισμό αναπροσαρμογών στο πεδίο της οικονομίας ή της πολιτικής, αλλά επεκτείνει τη σκέψη του και στον εντοπισμό ιδεολογικών και πολιτιστικών αναπροσαρμογών (Γκλυκμαν 1984:83). Οι ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας επιτάσσουν και ένα ολόκληρο πλέγμα αλλαγών σε επίπεδο ηθικής και ιδεολογίας. Επεκτείνοντας τη συλλογιστική του στο ζήτημα των παθητικών επαναστάσεων, ο Γκράμσι, επισημαίνει ότι για την εδραίωση τους χρειάζονται ως συμπλήρωμα μια νέα αντίληψη για την οικογένεια, για τη ρύθμιση των σεξουαλικών σχέσεων (ενίσχυση μονογαμίας), για το ρόλο του άνδρα κλπ. Αυτές οι ιδεολογικές και ηθικές αντιλήψεις πρέπει να εναρμονίζονται με τις αλλαγές που έχουν επέλθει στην διαδικασία της παραγωγής και να παράγουν έναν εργαζόμενο, του οποίου η καθημερινή ζωή θα είναι εναρμονισμένη με τις ανάγκες αυτής της αναδιαρθρωμένης καπιταλιστικής παραγωγής.

Έτσι, ο Γκράμσι βλέπει την παθητική επανάσταση σε επίπεδο εποικοδομήματος ως ολοκλήρωση της παθητικής επανάστασης σε επίπεδο οικονομίας και σε διαλεκτική αλληλεπίδραση, ούτως ώστε το ένα επίπεδο να εδραιώνει το άλλο. Όπως γίνεται αντιληπτό, με την παθητική επανάσταση ο Γκράμσι βλέπει να μορφοποιείται ένα νέο ιστορικό μπλοκ, με άλλα λόγια επαναπροσδιορίζεται η ηγεμονία της αστικής τάξης και οι υποτελείς σε αυτήν τάξεις υπάγονται εκ νέου στην πολιτική βούληση της.

IV. Παρά όμως την αντίληψη του για τη σταθερότητα της αστικής εξουσίας, ο Γκράμσι, αντιλαμβάνεται ότι η ηγεμονία δε μπορεί να αποτελεί μια παγιωμένη

κατάσταση, κι αυτό γιατί καθώς στέκεται στο έδαφος της ταξικής διαφοράς δεν μπορεί παρά να ακολουθήσει τη συγκρουσιακή αντικειμενική ανάπτυξη αυτής της διαφοράς. Με άλλα λόγια, η απόσπαση συναίνεσης και η συνεπαγόμενη ηγεμονία της αστικής τάξης είναι εξαρχής προορισμένη να προσκρούσει σε ένα αντικειμενικό όριο για την επίδραση των αστικών ιδεών στο σύνολο της κοινωνίας, όριο που δεν είναι άλλο από την αντικειμενική όξυνση των θεμελιωδών αντιφάσεων, που είναι εγγενείς στην καπιταλιστική οικονομία και κοινωνία. Οι περιοδικές καπιταλιστικές κρίσεις (Γκράμσι 1974:58) και η συνακόλουθη η συμπίεση του βιοτικού επιπέδου, είναι κατεξοχήν παράγοντες, που καθιστούν κατανοητό στη συνείδηση της εργατικής τάξης ότι η γενική ισονομία της αστικής δημοκρατίας είναι μια αφηρημένη και τυπική διακήρυξη, που μυστικοποιεί και αποκρύπτει την πραγματική, συγκεκριμένη και ουσιαστική διαφορά των ταξικών συμφερόντων (Gramsci 1986:336-337). Έτσι, οι αστικές ιδέες διαμέσου των οποίων η καπιταλιστική οικονομία παρουσιάζεται ως φυσική, βρίσκονται σε κατάφορη αντίφαση με αυτό που συμβαίνει στην απτή πραγματικότητα της κοινωνίας (οπ.π.:332-334) και, συνεπώς, και η εργατική τάξη για τον Γκράμσι περνάει από μια κατάσταση παθητικής υποταγής στην αστική εξουσία σε μια κατάσταση ενεργητικής εισόδου στο προσκήνιο της κοινωνικής ζωής, μέσα από μια διαδικασία συνειδητοποίησης του ρόλου της στην παραγωγή και άρα της αντικειμενικά καθορισμένης θέσης της προς τις άλλες τάξεις και στρώματα του πληθυσμού (οπ.π.:336-337).

Έχει ιδιαίτερη σημασία να παρακολουθήσουμε την εκδίπλωση της σκέψης του Ιταλού μαρξιστή, για την ανάπτυξη της ταξικής πάλης της εργατικής τάξης, καθώς είναι ενδεικτική για τη μεθοδολογία που ακολουθεί στη διερεύνηση του κοινωνικού και πολιτικού γίνεσθαι. Μεθοδολογία, που κατά τη γνώμη μας, στέρεα εδράζεται στις φιλοσοφικές πραδοχές της διαλεκτικής υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, ο Γκράμσι, παρακολουθεί με τη σκέψη του τη διαδρομή που ακολουθεί το εργατικό κίνημα, από την πρωταρχική του εμφάνιση ως την πολιτική του ωριμότητα. Στη νοητική ανασυγκρότηση αυτής της ιστορικής διαδρομής, ο Γκράμσι παρατηρεί μια κλιμάκωση του βαθμού ιδεατής πρόσληψης της πραγματικότητας από το κοινωνικό υποκείμενο εργατική τάξη. Σε ένα πρώτο επίπεδο, επισημαίνει, ότι η εργατική τάξη ως απόρροια της συμπίεσης του βιοτικού επιπέδου της, οργανώνει την πάλη της προτάσσοντας αιτήματα καθαρά οικονομικής φύσεως. Σε αυτή τη φάση, η εργατική τάξη βρίσκεται σε ένα επίπεδο συνείδησης που αποκαλεί συντεχνιακό. Αυτό το επίπεδο, όμως, για τον Γκράμσι, αυτή η συνδικαλιστική πάλη δεν οδηγεί αφεαυτής την εργατική τάξη στη συνειδητοποίηση των μακροπρόθεσμων συμφερόντων της, ούτε στην ουσιαστική κατανόηση της θέσης της μέσα στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και του ρόλου, που καλείται να παίξει για την κοινωνική ανάπτυξη εξαιτίας αυτής της θέσης. Στο επίπεδο της συντεχνιακής συνείδησης, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν αμφισβητείται συνολικά, αλλά αντιθέτως προϋποτίθεται σαν φυσικός, ενώ η εργατική τάξη γίνεται αντιληπτή σαν μια ακόμα συντεχνία, που διαπραγματεύεται το βαθμό εκμετάλλευσής της. Υπό αυτή την έννοια, η αστική συναίνεση δε διαρρηγνύεται και οι αστικές ιδέες εξακολουθούν να επηρεάζουν την εργατική τάξη με όρους ηγεμονίας (οπ.π.:159-160).

Ακόμη περισσότερο, ο Γκράμσι θεωρεί ότι, κάτω από προϋποθέσεις η κατάκτηση από την εργατική τάξη ορισμένων οικονομικών απολαβών μπορεί να οδηγήσει και σε περαιτέρω ενδυνάμωση της ηγεμονίας της αστικής τάξης και συνεπώς σε ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στο αστικό πολιτικό σύστημα, αφού καλλιεργείται η αυταπάτη ότι αμβλύνονται οι ταξικές αντιθέσεις χωρίς την κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (οπ.π.:310). Με άλλα λόγια, η εξυπηρέτηση ορισμένων οικονομικών αιτημάτων των υποτελών τάξεων και η αναδιάρθρωση της πολιτικής οργάνωσης με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενσωματώνει όλες τις τάξεις ως συντεχνίες στον καπιταλισμό, είναι βασική προϋπόθεση για τη συγκρότηση της αστικής ηγεμονίας, όπως ήδη έχουμε επισημάνει.

Η τοποθέτηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία. Ο τρόπος προσέγγισης της ταξικής πάλης της εργατικής τάξης αναδεικνύει εμμέσως πλην σαφώς την αντίληψη του Γκράμσι για την ίδια την ηγεμονία. Σε τελευταία ανάλυση, η ρίζα αυτής της αντίληψης αναφέρεται στον ίδιο τον τρόπο παραγωγής, σε αυτό που με κλασσικούς μαρξικούς όρους θα αποκαλούσαμε οικονομική βάση της κοινωνίας. Ωστόσο, διεκδικώντας το δικό της ηγεμονικό ρόλο, η εργατική τάξη, στην πάλη της, πρέπει να περάσει από την καθεαυτή οικονομική και συνδικαλιστική πρακτική στη σφαίρα της θεωρητικής και ιδεολογικής συνειδητοποίησης της πραγματικότητας, ούτως ώστε να αρθεί από το επίπεδο της συντεχνίας στο επίπεδο της κοινωνικής τάξης, διαμορφώνοντας το δικό της ηγεμονικό πολιτικό σχέδιο, που θα συμπαρασύρει και τα υπόλοιπα καταπιεσμένα από τον καπιταλισμό στρώματα του πληθυσμού. Στην ουσία, ο Γκράμσι μεταφέρει την ιστορική διαδικασία που ακολούθησε η αστική τάξη κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, στη δική του εποχή ως εποχή μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό.

Ως προς τη μεθοδολογία της ανάλυσής του ο Γκράμσι ακολουθεί κι εδώ τη μαρξική αντίληψη βάσης-εποικοδομήματος αξιοποιώντας και τις διατυπώσεις του Μαρξ στον Πρόλογο της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*. Θεωρεί ότι στο έδαφος της κυριαρχίας των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής η κοινωνική συνείδηση, που αναπτύσσεται και κυριαρχεί στις πλατιές μάζες του πληθυσμού, δεν μπορεί παρά να νομιμοποιεί ιδεατά αυτές ακριβώς τις σχέσεις παραγωγής (οπ.π.:366). Έτσι, η αστική ηγεμονία στο έδαφος της εμπειρικής εποπτείας της πραγματικότητας και μόνο δε μπορεί να αρθεί. Γι αυτό ακριβώς το λόγο, απαιτείται η νοητική απεικόνιση της βαθύτερης ουσίας της κοινωνίας, η επιστημονική διάγνωση της αντιφατικότητας τη κοινωνικής ανάπτυξης, πράγμα που μπορεί να συμβεί στο πεδίο της θεωρητικής δραστηριότητας, στο πεδίο των ιδεών (οπ.π.:365-366). Αυτή η θεωρητική δραστηριότητα, ακριβώς επειδή απαιτεί αυτόνομη επιστημονική έρευνα, δε μπορούσε παρα να είναι έργο, λόγω του καταμερισμού εργασίας, αστών διανοουμένων που έφτασαν στην κατανόηση των ιστορικών νόμων κίνησης της κοινωνίας, θέτοντας τους εαυτούς τους στην υπηρεσία του εργατικού κινήματος. Στη συνέχεια το ρόλο αυτό σύμφωνα με το συγγραφέα των *Τετραδίων της Φυλακής*, αναλαμβάνουν τα εργατικά επαναστατικά κόμματα (Γκράμσι 1974:103-104)

Ακολουθώντας εν προκειμένω τη συλλογιστική του Λένιν, ο Γκράμσι υποστηρίζει ότι το έργο του κόμματος είναι να εισαγάγει το μαρξισμό στους κόλπους του εργατικού κινήματος (Γκρουππι 1977:86-88) και πολύ περισσότερο να μορφοποιήσει τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της εργατικής τάξης σε συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο κοινωνικού μετασχηματισμού (Giannini στο Mouffe 1979:263-268). Γι ακόμα μια φορά, επισημαίνεται από το Γκράμσι, η αναγκαιότητα για την κάθε φορά ανερχόμενη τάξη να διαμορφώνει ένα τέτοιο πολιτικό σχέδιο με το οποίο θα παρουσιάζει τα ειδικά ταξικά της συμφέροντα σαν καθολικά, επιδιώκοντας την ηγεμονία τόσο στην πάλη για την κατάκτηση της εξουσίας όσο και για την εδραίωση της. Αναδεικνύεται, επίσης, κι από αυτήν την πλευρά ο αποφασιστικός ρόλος του συνειδητού υποκειμένου για τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Αυτός ο παιδαγωγικός και πολιτικός ρόλος του συλλογικού υποκειμένου δε συνιστά, κατά τη γνώμη μας, ούτε ιδεαλιστική, ούτε βολονταριστική τάση στη σκέψη του Γκράμσι. Κατανοώντας τη διαλεκτική αλληλεπίδραση οικονομικής αναγκαιότητας και ιδεατής πρόσληψής της, βάσης και εποικοδομήματος, περιγράφει τη διαδικασία συγκρότησης υποκειμένου όχι ως διαδικασία αυθαίρετης κατασκευής ιδεών, αλλά ως διαδικασία συνειδητοποίησης και νοητικής σύλληψης της θέσης, που κατέχει μια τάξη σε σχέση με τις υπόλοιπες τάξεις, μέσα στην αντικειμενικά προσδιορισμένη οικονομική αναγκαιότητα. Ο Γκράμσι προσδιορίζει τη στιγμή της μετάβασης από το πεδίο της οικονομίας στο πεδίο της ιδεολογικής κατανόησης της με τον όρο «κάθαρση» (catharsis) (οπ.π: 376-368). Ταυτοχρόνως, όμως, φωτίζει και την αντίθετη διαδρομή, την επενέργεια του εποικοδομήματος στην οικονομική βάση που το γέννησε και τη δυνατότητα του υποκειμένου, διαμέσου της γνώσης της πραγματικότητας, να κατευθύνει την κοινωνική κίνηση. Το συμπέρασμα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι τεκμηριώνει την άποψη του Γκράμσι, ότι εάν η ηγεμονία είναι η μια πλευρά που θεμελιώνεται στο έδαφος της οικονομικής πραγματικότητας, τότε η ίδια αυτή πραγματικότητα, στην κίνησή της, δημιουργεί τις προϋποθέσεις αμφισβήτησης της αστικής ηγεμονίας μέσω της ανάδυσης μιας αντι-ηγεμονίας από την πλευρά της εργατικής τάξης. Το εργατικό κόμμα, και πιο συγκεκριμένα το Κομμουνιστικό Κόμμα, ως σύγχρονος συλλογικός διανοούμενος και παιδαγωγός της εργατικής τάξης, ως φορέας μετασχηματισμού της συνείδησης της, είναι εκείνο το πολιτικό υποκείμενο, που αναδεικνύεται σε σύγχρονο ηγεμόνα. Δεν αποδέχεται παθητικά την αστική συναίνεση, αλλά αποσκοπεί να την ανατρέψει (οπ.π.:346) συγκροτώντας νέα συναίνεση εντός νέου κοινωνικού μπλοκ δυνάμεων, αυτού της εργατικής τάξης και των υπολοίπων εργαζομένων μαζών (οπ.π.: 327). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γκράμσι: *«Ο σύγχρονος ηγεμόνας, ο μύθος-ηγεμόνας, δεν μπορεί να είναι ένα πραγματικό πρόσωπο, ένα άτομο συγκεκριμένο· μπορεί να είναι μονάχα ένας οργανισμός· ένα σύνθετο στοιχείο της κοινωνίας, που σ' αυτό έχει ήδη αρχίσει να συγκεκριμενοποιείται μια συλλογική θέληση, αναγνωρισμένη και συγκεκριμενοποιημένη μερικά μέσα στη δράση. Τον οργανισμό αυτό τον έχει ήδη δώσει η ιστορική εξέλιξη και είναι το πολιτικό κόμμα: στον πρώτο του πυρήνα συνοψίζονται σπέρματα της συλλογικής θέλησης που τείνουν να γίνουν γενικά και συλλογικά.»* (Γκράμσι χ.χ.:11).

Εάν όμως, η διαδικασία ανάδειξης της εργατικής ηγεμονίας παρουσιάζει κοινούς τόπους με αυτή της ανάδειξης της αστικής ηγεμονίας, αυτό δε σημαίνει ότι ταυτίζονται. Η διαφορά του χαρακτήρα των μεταβάσεων από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό και από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό δεν μπορεί παρά να τροποποιεί και τη διαδικασία ανάδειξης μιας τάξης σε ηγεμονική δύναμη. Ο τρόπος που προσεγγίζει ο Γκράμσι το θέμα, δίνει τη δυνατότητα να υποστηριχθεί η δυνατότητα της εργατικής τάξης διαμέσου του ιδεολογικού αγώνα, να κατακτήσει την ηγεμονία πριν κατορθώσει να καταλάβει την εξουσία και διαμορφώσει της βάσης για μια νέα σοσιαλιστική κοινωνία.

Και όμως: αν δεχθούμε την πρόταση του Γκράμσι ότι μια τάξη, για να είναι ηγεμονική πρέπει ταυτοχρόνως να έχει μετατραπεί και σε κυρίαρχη σε επίπεδο οικονομίας, τότε καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η εργατική τάξη δεν μπορεί να είναι αληθινά ηγεμονική, με όλη τη σημασία του όρου, πριν από τη σοσιαλιστική επανάσταση και την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας, όπου καθίσταται πραγματικά και οικονομικά κυρίαρχη. Η ιδεολογία της εργατικής τάξης και ένας νέος προλεταριακός πολιτισμός δεν μπορούν να φτάσουν το status της καθολικότητας, εκτός και εάν η υλική πραγματικότητα της σοσιαλιστικής οικονομίας υποστηριζόμενη και από την ανάλογη πολιτική εξουσία παρέχει τέτοιο πλαίσιο παιδείας και ηθικής. Άλλωστε και ο ίδιος ο Γκράμσι, σε αρκετά σημεία των *Τετραδίων της Φυλακής*, επισημαίνει τη δυσκολία της εργατικής τάξης να αρθεί στο επίπεδο της ηγεμονίας πριν την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας:

«Από τη στιγμή που μια υποτελής ομάδα γίνεται πραγματικά αυτόνομη και ηγεμονική, επομένως καθιερώνεται ως μια νέα μορφή Κράτους, τότε βιώνουμε τη συγκεκριμένη γέννηση μιας ανάγκης για επεξεργασία μιας νέας διανοητικής και ηθικής τάξης, η οποία είναι ένας νέος τύπος κοινωνίας και επομένως ανακλυπεί η ανάγκη για ανάπτυξη πιο καθολικών εννοιών και πιο εκλεπτυσμένων και αποφασιστικών ιδεολογικών όπλων» (Gramsci 1986:388 η υπογράμμιση δική μας)

«Μόνο μετά τη δημιουργία του νέου Κρατους το πρόβλημα της κουλτούρας εμφανίζεται με όλη του την πολυπλοκότητα και κατευθύνεται προς μια μόνιμη λύση. Σε κάθε περίπτωση, η προταση να κατακτηθεί (η ηγεμονία), πριν το σχηματισμό του νέου Κράτους πρέπει να είναι κριτική-πολεμική, ποτέ δογματική» (οπ.π.:398 υπογράμμιση του Γκράμσι)

Υπό μία έννοια, η ηγεμονία μιας κυριαρχούμενης τάξης είναι αντίφαση εν τοις όροις. Παρότι ο Γκράμσι, κατά τη γνώμη μας, το διαισθάνεται αυτό, προσπαθεί να κρατήσει αποστάσεις από μια μοιρολατρική και στείρα ντετερμινιστική αντίληψη που παραπέμπει μηχανιστικά στην κατάρρευση του καπιταλισμού. Παρότι, όμως, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και η αστική εξουσία εμποδίζουν την ανάπτυξη μιας πραγματικής εργατικής ηγεμονίας στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας, αυτό δε σημαίνει ότι εξαλείφεται η πάλη για αυτή την ηγεμονία. Χαρακτηριστικά γράφει: *«Μια κοινωνική ομάδα μπορεί και μάλιστα πρέπει να ασκήσει «καθοδήγηση»*

προτού κερδίσει κυβερνητική εξουσία (αυτή είναι όντως μια θεμελιώδης συνθήκη για το κέρδιμα μιας τέτοιας εξουσίας)» (οπ.π.:57).

Κατά μία έννοια, στον Γκράμσι η ηγεμονία μιας κυρίαρχης τάξης βρίσκεται συνεχώς υπό αμφισβήτηση, από την εμφάνιση, λόγω της κοινωνικής οικονομικής κίνησης, μιας νέας κάθε φορά κοινωνικής τάξης στο προσκήνιο της ιστορίας. Ηγεμονία και δυνητική αντι-ηγεμονία συνυπάρχουν συνεχώς εντός ενός δοσμένου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Έτσι, ο Γκράμσι, ενώ διευρύνει τον όρο ηγεμονία σε σχέση με τη ρωσική χρήση του, ταυτοχρόνως διατηρεί την αφετηριακή στιγμή, αυτή της διεύθυνσης μιας υποτελούς τάξης εντός του συνασπισμού των υποτελών κοινωνικών δυνάμεων για την επαναστατική ανατροπή. Πρόκειται για δύο αυτοτελείς αλλά και αλληλοεξαρτώμενες διαδικασίες (Χρύσης 1992:69).

Αυτή η προσέγγιση του Γκράμσι δίνει καταρχήν το αντικειμενικό έδαφος, ώστε, εκ των πραγμάτων, να αναπτυχθούν απόψεις περί κατάκτησης της ηγεμονίας από την εργατική τάξη στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας (Πουλαντζας 1975:35). Όμως, κατά τη γνώμη μας, η διατύπωση αυτή πρέπει να εξεταστεί σε σχέση με τη συνολική πραγμάτευση της έννοιας ηγεμονίας από τον ίδιο τον Γκράμσι. Υποστηρίζουμε ότι ο Γκράμσι διακρίνει σαφώς μεταξύ της ηγεμονίας της αστικής τάξης επί του συνόλου της κοινωνίας και της ηγεμονίας της εργατικής τάξης εντός ενός συμμαχικού συνασπισμού κοινωνικών δυνάμεων πριν την κατάκτηση της εξουσίας (Χρύσης 1992:69).

Τούτων δοθέντων, διατυπώνουμε τη θέση ότι η αντι-ηγεμονία της εργατικής τάξης δε εξαντλεί στη σκέψη του Γκράμσι την προβληματική της ηγεμονίας. Περισσότερο η αντι-ηγεμονία προσιδιάζει σε μια κατάσταση ιδεολογικής και πολιτικής προετοιμασίας της εργατικής τάξης για την επαναστατική ανατροπή και την πραγματική της ηγεμονία. Προετοιμασία, που εξελίσσεται ως τάση στο πλαίσιο του καπιταλισμού χωρίς να ολοκληρώνεται με τη μορφή ενός παγιωμένου ποτελέσματος.

Ποιο είναι όμως το περιεχόμενο αυτής της προετοιμασίας; Σύμφωνα με τον Γκράμσι, η ιδεολογική και πολιτική πάλη για ηγεμονία στους κόλπους της καπιταλιστικής κοινωνίας στοχεύει, πριν από όλα, στην αμφισβήτηση και αποσταθεροποίηση του υπάρχοντος αστικού ιστορικού μπλοκ. Η αντίληψη του αυτή για την ηγεμονία και την αντι-ηγεμονία συμπυκνώνεται και σε συγκεκριμένα πολιτικά συμπεράσματα, η ερμηνεία των οποίων έχει κρίσιμες συνέπειες ως προς τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό. Ήδη σε αυτό το κεφάλαιο υπαινιχθήκαμε τις διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που επιδέχεται η πολιτική σκέψη του Γκράμσι και αναδείξαμε τη δική μας θέση σχετικά με τη γκράμσιανή θεωρία της ηγεμονίας. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εστιάσουμε την ανάλυση μας στη σημασία αυτής της θεωρίας στη συνάφεια της με τα πολιτικά προτάγματα ριζικού μετασχηματισμού της αστικής κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΜΑΣ.

Πραγματευθήκαμε ήδη αυτή καθεαυτή την έννοια της ηγεμονίας. Διαπιστώσαμε ότι ένα πρώτο σημείο της γραμσιανής ανάλυσης, γύρω από το οποίο αρθρώνονται διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με τη στρατηγική μετάβασης στο σοσιαλισμό, είναι το αίτημα του Γκράμσι για την οικοδόμηση, από πλευρά της εργατικής τάξης, μιας αντι-ηγεμονίας. Στο σημείο αυτό, υποστηρίξαμε ότι στη σκέψη του Γκράμσι το περιεχόμενο της αντι-ηγεμονίας της εργατικής τάξης δεν ταυτίζεται με αυτό της ηγεμονίας, όπως ισχύει για την αστική τάξη, αλλά αντιθέτως πρόκειται για μια προσπάθεια προετοιμασίας του αγώνα της εργατικής τάξης σε ιδεολογικό και ηθικο-πολιτικό επίπεδο για της κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας και την δημιουργία ενός νέου ιστορικού μπλοκ, όπου θα πραγματώνεται σε όλη της την έκταση η ηγεμονία της εργατικής τάξης.

Στο κεφάλαιο αυτό, θα μας απασχολήσει ακόμη ειδικότερα το περιεχόμενο αυτής της προετοιμασίας και η πολιτική στρατηγική που προτείνει ο Γκράμσι. Σε πρώτη φάση, θα καταπιαστούμε με την ανάλυση της ίδιας της σκέψης του Γκράμσι για την άσκηση πολιτικής από την πλευρά της εργατικής τάξης για την κατάκτηση της εξουσίας και, σε δεύτερη φάση, θα προβούμε σε μια κριτική ανάλυση της ευρωκομμουνιστικής οπτικής για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό στη συνάρτηση της με τη θεωρία της ηγεμονίας του Γκράμσι, αξιολογώντας και τη σημασία της για την εποχή μας.

I. Το γκραμσιανό πρόγραμμα στο βαθμό που αφορά στη δράση της εργατικής τάξης σε συνθήκες όπου η ίδια δε βρίσκεται στην εξουσία, είναι το σχέδιο ενός ιδεολογικού και πολιτικού αγώνα για ηγεμονία μέσα στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο αγώνας αυτός στοχεύει στην εξάρθρωση του αστικού ιστορικού μπλοκ και, την ίδια στιγμή, κατευθύνεται προς τη συγκρότηση ενός νέου ιστορικού μπλοκ. Παρόλα αυτά ο Γκράμσι έχει ήδη επισημάνει έναν μεγάλο περιορισμό στην προσπάθεια της εργατικής τάξης για την οικοδόμηση της ηγεμονίας της.

Σύμφωνα με την ανάλυσή του, οι σύγχρονες αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες (που οργανώνονται τόσο με τη μορφή του κράτους με τη στενή έννοια, όσο και με τη διευρυμένη μορφή σύνθετων ιδιωτικών οργανώσεων όπως είδαμε) στις οποίες βασίζεται η αστική ηγεμονία, αποτελούν ένα σύνθετο οικοδόμημα, εντός του οποίου εξασφαλίζεται η επιβίωση της αστικής ηγεμονίας, ακόμα και σε περιπτώσεις πολιτικής και οικονομικής κρίσης, κάνοντας έτσι εξαιρετικά δυσχερή οποιαδήποτε προσπάθεια ιδεολογικής και πολιτικής παρέμβασης από την πλευρά της εργατικής τάξης. Όπως επισημαίνει:

«Στην περίπτωση των πιο αναπτυγμένων κρατών, όπου η κοινωνία των πολιτών έχει μετατραπεί σε μια πολύ σύνθετη και δομή και τέτοια ώστε να είναι ανθεκτική στους καταστροφικούς τριγμούς του άμεσου οικονομικού στοιχείου (κρίσεις, υφέσεις κ.α.). Οι υπερδομές τις κοινωνίας των πολιτών είναι σαν το σύστημα χαρακωμάτων του μοντέρνου πολέμου. Το ίδιο πράγμα συμβαίνει με την πολιτική κατά τη διάρκεια μιας

μεγάλης οικονομικής κρίσης. Η κρίση δεν μπορεί να δώσει στις επιτιθέμενες δυνάμεις την ικανότητα να οργανωθούν στο χώρο και στο χρόνο». (Gramsci 1986:235).

Δεδομένου αυτού του περιορισμού, η στρατηγική της εργατικής τάξης για την δημιουργία της δικής της ηγεμονίας πρέπει, σύμφωνα πάντα με το Γκράμσι, να είναι αυτή του *πολέμου θέσεων* και όχι αυτή του *πολέμου ελιγμών*. Όταν οι εργάτες έρχονται αντιμέτωποι με την ύπαρξη αυτού του εκτεταμένου και σταθερού συστήματος χαρακωμάτων της αστικής ηγεμονίας και ταυτοχρόνως δεν έχουν τη δυνατότητα να ηγηθούν ενός αντι-ηγεμονικού αγώνα, τότε πρέπει να τροποποιηθεί η στρατηγική. Μία κατά μέτωπο επίθεση στο αστικό ηγεμονικό σύστημα (πόλεμος ελιγμών) αποδεικνύεται ακατάλληλη στρατηγική λόγω αυτού ακριβώς του περιορισμού. Αντιθέτως για τον Γκράμσι ο πόλεμος θέσεων είναι η πιο ενδεδειγμένη στρατηγική, τη σημασία της οποίας για τη δράση του σύγχρονου επαναστατικού πολιτικού υποκειμένου επιχειρεί να τεκμηριώσει.

Σύμφωνα με τον Γκράμσι, η θεωρία της κατά μέτωπον επίθεσης ή αλλιώς του πολέμου ελιγμών, προκύπτει στη βάση μιας ακραίας οικονομίστικης οπτικής σύμφωνα με την οποία μία οικονομική κρίση του καπιταλισμού οδηγεί αυτομάτως σε μία πολιτική και ιδεολογική νίκη της εργατικής τάξης διαμέσου του επαναστατικού αυθορμητισμού της εργατικής τάξης. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την οικονομίστικη αυτή αντίληψη, όποτε ξεσπά η οικονομική κρίση, η εργατική τάξη είναι πάντα προετοιμασμένη να δημιουργήσει ρωγμές στην αστική ηγεμονία και με αυτόν τον τρόπο να κατακτήσει το οχυρό του καπιταλιστικού κράτους. Παρόλα αυτά, η ιστορική εμπειρία του επαναστατικού εργατικού κινήματος αλλά και οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της εποχής μας αποδεικνύουν ότι η εργατική τάξη δεν είναι πάντα προετοιμασμένη να αναπτύξει τέτοια δράση σε στιγμές κρίσης της αστικής ηγεμονίας. Ως εκ τούτου η στρατηγική του πολέμου θέσεων στοχεύει περισσότερο στη δημιουργία εργατικής αντι-ηγεμονίας, παρά στην καταστροφή της αστικής ηγεμονίας. Ιστορικά η στρατηγική του πολέμου ελιγμών ήταν επιτυχημένη κατά την Οκτωβριανή επανάσταση, όπου οι μπολσεβίκοι μπόρεσαν να κατακτήσουν την κρατική εξουσία ακριβώς επειδή η προηγούμενη άρχουσα τάξη δεν είχε δημιουργήσει ένα εκτεταμένο δίκτυο ηγεμονίας μέσω των θεσμών της κοινωνίας των πολιτών. Η κατάκτηση του ρωσικού κράτους ήταν εφικτή μέσω αστραπιαίας επιθέσης στον πυρήνα του κρατικού μηχανισμού. Στη Δύση, όμως, όπου η άρχουσα τάξη όχι μόνο κατέχει την κρατική εξουσία, αλλά οργανώνει την ηγεμονία μέσω μιας αναπτυγμένης κοινωνίας των πολιτών, η κατά μέτωπον επίθεση στον κρατικό μηχανισμό δεν ενδείκνυται ως στρατηγική για την προλεταριακή επανάσταση: *«στη Ρωσία το κράτος ήταν τα πάντα η κοινωνία των πολιτών ήταν πρωτόγονη και ζελατινώδης. Στη Δύση υπήρχε μία κανονική σύνδεση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών και μόλις το κράτος κλονιζόταν τότε μία στιβαρή δομή της κοινωνίας των πολιτών αποκαλύπτονταν μεμιάς. Το κράτος ήταν μόνο ένα εξωτερικό χαντάκι πίσω από το οποίο στέκονταν ένα ισχυρό σύστημα από οχυρά και χαρακώματα»* (ο.π.:238)

Από γκραμσιανή άποψη λοιπόν, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες όπου η άρχουσα τάξη έχει στη διάθεσή της οργανωτικές εφεδρείες σε περιόδους κρίσης, η

πιθανότητα της επανάστασης δεν είναι ενεργή σε κάθε δομική κρίση του καπιταλισμού. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο, και για την εδραίωση μιας εργατικής αντι-ηγεμονίας απαιτείται μία πιο σύνθετη στρατηγική, αυτή του πολέμου θέσεων. Σε σύγχρονες συνθήκες η εργατική τάξη πρέπει να οικοδομήσει αντικαπιταλιστικά οχυρά, ούτως ώστε να εξαρθρώσει την αστική ηγεμονία και την ίδια στιγμή να διαμορφώσει τους όρους για τη δική της ιδεολογική και πολιτική ηγεσία ανάμεσα στις υπόλοιπες καταπιεσμένες λαϊκές μάζες. Έτσι, κατά τον Γκράμσι, ο πόλεμος θέσεων ως πολιτικός και ιδεολογικός αγώνας για ηγεμονία εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας απαιτεί *«τεράστιες θυσίες και εξαιρετικές ικανότητες υπομονής και εφευρετικότητας»*. Μόνο με ένα πόλεμο θέσεων μπορεί η εργατική τάξη να εξαρθρώσει το παρόν ιστορικό μπλοκ της αστικής τάξης και να δημιουργήσει το δικό το δικό της εναλλακτικό ιστορικό μπλοκ, συνασπίζοντας κάτω από την καθοδήγηση της τις διάφορες κοινωνικές ομάδες, που έχουν συμφέρον από την αντικαπιταλιστική πάλη, και διαμορφώνοντας ένα νέο ηγεμονικό πρόγραμμα σε οικονομικό πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Προκειμένου να κατασκευάσει ένα εναλλακτικό ιστορικό μπλοκ, η εργατική τάξη χρειάζεται να διατυπώσει ένα σύγχρονο πολιτικό και ιδεολογικό πρόγραμμα το οποίο θα προοικονομεί τις μελλοντικές σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής. Μόνον τότε, θα κατορθώσει να συσπειρώσει τμήματα του πληθυσμού γύρω από το εναλλακτικό αυτό ιστορικό μπλοκ. Ένα τέτοιο πρόγραμμα ηγεμονίας προσφέρεται για να δώσει λύσεις σε όλες τις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, που έχουν δημιουργηθεί ως δευτερεύουσες στο πλάι της βασικής αντίφασης κεφαλαίου-εργασίας. Εάν το πρόγραμμα δεν συμπεριλάβει τη λύση τέτοιων αντιφάσεων, τότε δεν θα μπορέσει να συμπεριλάβει και να προσελκύσει στις γραμμές του αντικαπιταλιστικού αγώνα και άλλες καταπιεσμένες από τον καπιταλισμό μάζες. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, η εργατική τάξη πρέπει να αρθεί πάνω από τα συντεχνιακά της όρια, που έχει ως καθαρά οικονομική τάξη, και να λειτουργήσει ως καθολική τάξη, αντιπρόσωπος των γενικών συμφερόντων όλων των υποτελών τάξεων

Σε αυτή την κατεύθυνση, προκύπτει η ανάγκη κατά το δυνατόν ολοκληρωμένων και συστηματικών απαντήσεων σε ορισμένα θεμελιώδη ερωτήματα: Ποιος ανήκει σήμερα στην εργατική τάξη; Ποιων άλλων κοινωνικών δυνάμεων τα συμφέροντα εκφράζει το εργατικό κίνημα και το πολιτικό υποκείμενό του; Πώς η εργατική τάξη οργανώνει τις οικονομικές πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις της με τις άλλες κοινωνικές τάξεις και κοινωνικές ομάδες;

Το πρώτο ερώτημα αφορά την κοινωνική οριοθέτηση της εργατικής τάξης. Μια τέτοια οριοθέτηση δεν μπορεί να καθοριστεί αποκλειστικά από τη θέση εντός του συστήματος παραγωγής. Ένας σύγχρονος ορισμός της εργατικής τάξης στην εποχή του καπιταλισμού του 21^{ου} αιώνα αποτελεί πάντως σύνθετο πρόβλημα, που εκφεύγει όμως των ορίων αυτής της εργασίας.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά στο πρόβλημα του περιεχομένου του ηγεμονικού προγράμματος. Όπως τονίσαμε ήδη, προκειμένου να προσελκύσει την πλειοψηφία

των υποτελών μαζών στο δικό της πρόγραμμα προλεταριακής ηγεμονίας, η εργατική τάξη πρέπει να συμπεριλάβει και να συνειδητοποιήσει τα συμφέροντα των σύμμαχων στρωμάτων. Έτσι, το πρόγραμμα ηγεμονίας πρέπει να απαντά, όχι μόνο στις ταξικές αντιθέσεις που συνδέονται ευθέως με τις σχέσεις παραγωγής, αλλά και στις αντιφάσεις μεταξύ της άρχουσας τάξης και των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων.

Το τελευταίο ερώτημα αφορά στο πρόβλημα της ηγεσίας εντός του νέου μπλοκ δυνάμεων. Συμπεριλαμβάνοντας στο πρόγραμμα διάφορα στοιχεία από άλλες καταπιεσμένες ομάδες του πληθυσμού, θα έλεγε κανείς ότι διαφαίνεται η δυνατότητα δημιουργίας πολλαπλών κέντρων σε αυτή την πάλη. Με άλλα λόγια η ηγεμονία της εργατικής τάξης εντός του συνασπισμού των υποτελών τάξεων συνιστά κοινωνικό και πολιτικό διακύβευμα. Από γκραμισιανή άποψη, ωστόσο, το περιεχόμενο της πολιτικής ηγεμονίας ενός επαναστατικού κοινωνικού μπλοκ δυνάμεων δεν μπορεί παρά να περιστρέφεται γύρω από τη λύση της θεμελιώδους αντίφασης, που εκπροσωπείται σε τελική ανάλυση από την εργατική τάξη. Η διαπίστωση αυτή εδράζεται στη θέση ότι όλες οι αντιφάσεις της κοινωνίας έχουν την πηγή τους στον πυρήνα των οικονομικών σχέσεων του τρόπου παραγωγής.

Υπό αυτήν έννοια, κατά τον Γκράμισι, η ανάπτυξη ενός εναλλακτικού προγράμματος ηγεμονίας γύρω από άλλες πτυχές, χωρίς να θίγεται η βασική πτυχή μετασχηματισμού της οικονομικής δομής, αδυνατεί να δώσει επαρκείς λύσεις για διάρρηξη της αστικής ηγεμονίας. Στα κείμενα του για τον αμερικανισμό και το φορντισμό, αλλά και σε άλλα τμήματα των *Τετραδίων της Φυλακής*, ο Γκράμισι καθιστά σαφές ότι συγκεκριμένα προβλήματα της καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως η οργάνωση της οικογένειας, των σεξουαλικών σχέσεων, του ελεύθερου χρόνου, της εκπαίδευσης και άλλων, είναι συνέπεια της οργάνωσής τους με τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να λειτουργούν επικουρικά στις ανάγκες της ανάπτυξης της παραγωγής. Στη βάση αυτή άλλωστε, όπως τονίσαμε και προηγουμένως, ο εκπαιδευτικός ο ρόλος του καπιταλιστικού κράτους συνίσταται στο να διαμορφώνει το νέο τύπο ανθρώπου, ο οποίος εθελοντικά ενεργεί και συμμορφώνεται με τις απαιτήσεις των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι αντιφάσεις είναι οργανικά συσχετισμένες με τις αντιφάσεις στα πλαίσια των σχέσεων παραγωγής και έτσι η επίλυσή τους, χωρίς την επίλυση της αντίφασης κεφαλαίου εργασίας είναι ουσιαστικά ανέφικτη.

Λιτά διατυπωμένο: στην γκραμισιανή ανάλυση, το πρόγραμμα αντι-ηγεμονίας είναι κατά βάση το πρόγραμμα της εργατικής τάξης για το μετασχηματισμό της κοινωνίας σε σοσιαλιστική-κομμουνιστική. Αυτό δε σημαίνει, ωστόσο, ότι η ηγεμονία της εργατικής τάξης στην πορεία προς τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό πρέπει να γίνει κατανοητή με έναν απλουστευτικό τρόπο. Η ηγεσία της στο νέο μπλοκ κοινωνικών δυνάμεων είναι εφικτή μόνο στο βαθμό, που καταφέρνει να ενιαιοποιήσει όλα αυτά τα στοιχεία σε μια πειστική προγραμματική αντίληψη για το σοσιαλισμό. Για αυτό ακριβώς το λόγο, η αντίληψη για το σοσιαλισμό πρέπει να είναι διευρυμένη με την

ικανοποιητική απάντηση στα προβλήματα που συνδέονται με όλων των ειδών τις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με αυτή την έννοια, οι Laclau και Mouffe εύστοχα επισημαίνουν τέτοια παραδείγματα διευρυμένου προγράμματος για το σοσιαλισμό, που θα συμπεριλαμβάνει τη λύση για την καταπίεση της γυναίκας, το οικολογικό πρόβλημα, τις ρατσιστικές διακρίσεις κλπ. (Laclau, Mouffe 1985:178).

Ωστόσο, και στο βαθμό που διάφορες κοινωνικές ομάδες που συνθέτουν ένα τέτοιο αντι-ηγεμονικό μπλοκ μπορούν να βρουν κοινά συμφέροντα σε μία τέτοια ακριβώς διευρυμένη αντίληψη για τον σοσιαλισμό, το αντι-ηγεμονικό πρόγραμμα δεν μπορεί να περιορίζεται σε μια απλή εξωτερική σύμπλευση υποκειμένων και αιτημάτων. Αντιθέτως, αυτή καθαυτή η συγκρότηση αντι-ηγεμονικού προγράμματος αποτελεί ένα πεδίο, μέσα στο οποίο ενοποιούνται αυτές οι κοινωνικές ομάδες και απαρτίζουν ένα συνεκτικό κοινωνικό υποκείμενο, μια ριζοσπαστική λαϊκή συλλογικότητα.

Η διαμόρφωση, όμως, σύμφωνα με τη γκραμισιανή ανάλυση, της λαϊκής συλλογικότητας δεν μπορεί να γίνει κατορθωτή μέσα από μια αυθόρμητη κίνηση των μαζών του πληθυσμού. Για να επιτευχθεί, είναι απαραίτητη η διαμεσολάβηση ενός πολιτικού υποκειμένου, το οποίο, κατέχοντας την επιστημονική γνώση, θα καθοδηγήσει την οργάνωση αυτής της αντι-ηγεμονίας. Εδώ ο Γκράμσι, ακολουθώντας κατά γράμμα την συλλογιστική του Λένιν, εισάγει την αναγκαιότητα του προλεταριακού κόμματος. Τονίζει μάλιστα, τον ειδικό διαπαιδαγωγικό ρόλο που το κόμμα πρέπει να έχει, επιφορτισμένο με τη λειτουργία μιας διανοητικής και ηθικής καθοδήγησης.

Από την πλευρά μας, αυτή η ηθική και διανοητική καθοδήγηση, γίνεται κατανοητή υπό την εξής έννοια: επειδή ο «κοινός νους» των μαζών δεν είναι κριτικός και συνεκτικός, αλλά αποσπασματικός, η εσωτερική διαφοροποίηση και οι αντιφάσεις του δεν μπορούν εξυψωθούν αυθόρμητα στο επίπεδο μίας ηγεμονικής συνείδησης, που είναι ικανή να διεισδύσει κριτικά στην πραγματικότητα της κοινωνίας. Υπογραμμίζοντας, λοιπόν, την αναγκαιότητα μετασχηματισμού της κατακερματισμένης και αντιφατικής κοινής λογικής σε μία συνεκτική και ενοποιημένη αντίληψη για τον κόσμο (οπ.π: 324). Ο Γκράμσι επιμένει στην ανάγκη τα στοιχεία του αυθορμητισμού των μαζών να απαλλαγούν από αστικές επιρροές (οπ.π: 198). Προς τούτο και η αναγκαιότητα ενός πολιτικού υποκειμένου-ηγεμόνα, ενός κόμματος-παιδαγωγού.

Για να είναι παιδαγωγός των μαζών, και να διαμορφώνει τη λαϊκή συλλογική θέληση, το εργατικό επαναστατικό κόμμα πρέπει και το ίδιο να μετασχηματιστεί, από ένα κόμμα που εκφράζει απλά, εργατικά, οικονομικά συμφέροντα, σε ένα κόμμα, που θα εκφράζει όχι απλά τα στενά ταξικά συμφέροντα της εργατικής τάξης, αλλά ταυτοχρόνως και συμφέροντα διαφόρων στοιχείων της λαϊκής μάζας, που καταπιέζονται από άλλες ανταγωνιστικές σχέσεις στο εσωτερικό της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μόνο αφού μεταμορφώσει τον εαυτό του σε ένα τέτοιο κόμμα το εργατικό κόμμα, είναι ικανό να συσπειρώσει την πλειοψηφία του πληθυσμού γύρω από ένα συλλογικό πρόγραμμα προς μία καινούργια αντί ηγεμονία.

II. Είναι εύκολα κατανοητό, ότι η αντίληψη του Γκράμσι για το πολιτικό σχέδιο της εργατικής τάξης, στη βάση της ανάλυσής του περί ηγεμονίας, δεν μπορεί παρά να επιδέχεται πολλαπλές και αντιφατικές αναγνώσεις. Η θεμελιακή, για την έννοια της ηγεμονίας, αναγνώριση της απόσπασης της συναίνεσης ως βασικού παράγοντα εδραίωσης της εξουσίας της αστικής τάξης, από την μία, και η λειτουργία του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού, ως έκφραση της βίας από την άλλη, δημιουργεί μία ένταση μεταξύ των δύο αυτών πόλων. Έτσι, η απολυτοποίηση της μιας ή της άλλης πλευράς οδηγεί σε διαφορετικά πολιτικά συμπεράσματα. Σε αυτή ακριβώς την ένταση, κατά τη γνώμη μας, πρέπει να αναζητηθεί η ουσία της αντινομικότητας της σκέψης του Γκράμσι. Η προσέγγιση της αντινομικότητας του Ιταλού μαρξιστή, που επιχειρεί ο σημαντικός μελετητής του, ο Άντερσον, μπορεί να συνοψιστεί με τον ακόλουθο τρόπο: παρά την προσπάθειά του να συνθέσει διαλεκτικά σε μία ενιαία θεώρηση των πραγμάτων τη συναίνεση με τη βία, ο Γκράμσι δεν καταφέρνει να δώσει μία ολοκληρωμένη απάντηση, δίνοντας τρεις διαφορετικές εκδοχές αυτής της σχέσης. Και στις τρεις αυτές εκδοχές της σχέσης η απόσπαση συναίνεσης φαίνεται να υπερέχει ως καθοριστικός παράγοντας (Άντερσον 1985:28-41).

Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, δεν είναι τυχαία η προσπάθεια διαφόρων ρευμάτων του κομμουνιστικού κινήματος στον 20ο αιώνα, να ιδιοποιηθούν ιδεολογικά τη γκραμισιανή σκέψη, προκειμένου να θεμελιώσουν και θεωρητικά τις πολιτικές τους επιλογές. Ιδιαίτερα τη δεκαετία του '70, παρατηρείται ένα σημαντικό ενδιαφέρον για τη σκέψη του Γκράμσι, με τη διαμόρφωση της ευρωκομμουνιστικής τάσης στα κομμουνιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης. Οι βασικές θέσεις του ευρωκομμουνισμού για το ρόλο της αστικής δημοκρατίας και τη δυνατότητα του δημοκρατικού δρόμου για το σοσιαλισμό, εν αντιθέσει με την παλιά λενινιστική αντίληψη για την επανάσταση, εμφανίζονται ως θεμελιωδώς γκραμισιανός συλλογισμός και σε ευθεία αντιστοιχία με τις αναλύσεις του για τη διαφορά Δύσης-Ανατολής και πολέμου θέσεων που ταιριάζει στην πρώτη και πολέμου ελιγμών που ταιριάζει στη δεύτερη. Έτσι, η γκραμισιανή θεωρία για την ηγεμονία έγινε το όχημα για την ακύρωση της σκέψης του Λένιν και της θεμελιώδους μαρξιστικής θέσης για την ιστορική αναγκαιότητα της επανάστασης και τη συντριβής του αστικού κράτους. Σε αυτό το πνεύμα, δεν είναι τυχαίες οι διατυπώσεις του σημαντικού ευρωκομμουνιστή ηγέτη Carrillo, ο οποίος αντλώντας από το Γκράμσι, εκφράζει χαρακτηριστικές για αυτό το πολιτικό ρεύμα απόψεις, σε σχέση με το παρωχημένο της μαρξιστικής αντίληψης για τη δημοκρατία (1977:14) και τη δυνατότητα υπέρβασης της ταξικής κοινωνίας χωρίς τη χρήση βίας(οπ.π:80)

Ο ευρωκομμουνισμός μπορεί να θεωρηθεί, ως μία προσπάθεια των δυτικών ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων να επαναπροσδιορίσουν τη στρατηγική της εργατικής τάξης σε μία κατεύθυνση διαφορετική από την πολιτική πρακτική του θεωρητικού ρεύματος, που έμεινε γνωστό ως μαρξισμός-λενινισμός. Στην προσπάθειά τους αυτή, αυτά τα κομμουνιστικά κόμματα και ένας κύκλος θεωρητικών πέριξ αυτών των κομμάτων, προκειμένου να διαμορφώσουν την οπτική τους, τόσο

για το πέρασμα στο σοσιαλισμό, όσο και για την ίδια τη φύση του σοσιαλισμού, αξιοποιούν τη σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι ως κομβικό σημείο αναφοράς. Άλλωστε, το ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, λόγω της ιστορικής του παράδοσης, συνδιαλέγεται με προνομιακό τρόπο με την γκραμισιανή σκέψη, θεωρώντας τον εαυτό του άμεσο απόγονο της κληρονομιάς του Γκράμσι.

Είναι όμως η αντίληψη του ευρωκομμουνισμού, που αναζητεί τη θεμελίωση της για μία κοινοβουλευτική πολιτική της εργατικής τάξης στη σκέψη του Γκράμσι, τεκμηριωμένη; Χρειάζεται εδώ να τονίσουμε, πριν προχωρήσουμε σε μία κριτική εξέταση βασικών θέσεων του Γκράμσι, που μπορούν να δικαιολογήσουν μία τέτοια αντίληψη, ορισμένα στοιχεία από την ίδια την ιστορική διαδρομή του Ιταλού μαρξιστή, που δεν συνηγορούν προς μία ευρωκομμουνιστική αντιμετώπιση του έργου του. Όπως επισημαίνει και ο Harman, ο Γκράμσι ήδη από την πρώτη του επαφή με το εργατικό κίνημα και το επαναστατικό εργατικό σοσιαλιστικό κίνημα, αντιμετώπιζε τις ρεφορμιστικές αντιλήψεις, αλλά και τις αντιλήψεις εκείνες που σχετίζονταν με τη δυνατότητα επαναστατικής χρησιμοποίησης του κοινοβουλίου για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, όχι μόνο με επιφύλαξη αλλά ενίοτε και με περιφρόνηση (2007:66-67). Άλλωστε, η πείρα του κινήματος των εργοστασιακών συμβουλίων, κατά την κόκκινη διετία της Ιταλίας το 1919 και το 1920, οδήγησαν αβίαστα τον Γκράμσι στο συμπέρασμα ότι η εργατική τάξη όχι μόνο δεν μπορεί να αξιοποιήσει τους θεσμούς του αστικού κοινοβουλίου για τον επαναστατικό μετασχηματισμό, αλλά αντίθετα η ριζοσπαστικοποίησή της και, κατ' επέκταση, η πάλη της για το σοσιαλισμό, αναγκαστικά πρέπει να βασίζεται σε θεσμούς έξω από το πλαίσιο του αστικού πολιτικού συστήματος και σε αντιπαράθεση προς αυτό. Χαρακτηριστικά, απευθυνόμενος ο Γκράμσι στην ηγεσία του ιταλικού σοσιαλιστικού κόμματος για τη στάση που κράτησε απέναντι στο κίνημα των εργοστασιακών συμβουλίων, αναφέρει: *«οι σοσιαλιστές έχουν απλά αποδεχτεί την ιστορική πραγματικότητα που παρήγαγε η καπιταλιστική δραστηριότητα. Πιστεύουν στη συνέχεια και τη θεμελιώδη σημασία των θεσμών του δημοκρατικού κράτους. Κατά την άποψή τους, η μορφή αυτών των δημοκρατικών θεσμών μπορεί να διορθωθεί, καλύτερεύσει εδώ κι εκεί, όμως, στη βάση της πρέπει να γίνει σεβαστή. Εμείς από την άλλη πλευρά παραμένουμε πεισμένοι, ότι το σοσιαλιστικό κράτος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από τους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους... το σοσιαλιστικό κράτος πρέπει να είναι μία θεμελιωδώς καινούρια δημιουργία»* (Gramsci 1977:43)

Την παραπάνω οπτική, ο Γκράμσι, την ακολούθησε πιστά σε όλη την πολιτική του πορεία, τόσο απέναντι στις αντιλήψεις του ρεφορμισμού, όσο και απέναντι στις αντιλήψεις ενός υπέρ-επαναστατικού δογματισμού (Harman 2007:67).

Η ευρωκομμουνιστική προσέγγιση του Γκράμσι, προκειμένου να τεκμηριώσει την αναγκαιότητα μιας άλλης στρατηγικής για τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη της Δυτικής Ευρώπης, βασίζεται, στην αντίληψη του Γκράμσι για τη διαφορά αναπτυγμένης αστικής Δύσης και καθυστερημένης τσαρικής Ρωσίας. Διαφορά που, άλλωστε επισήμανε και ο ίδιος ο Λένιν. Οι αντιλήψεις αυτές του Γκράμσι για έναν σχετικά μακρόχρονο πόλεμο θέσεων, φαινομενικά και μόνο βρίσκονται σε διάσταση

προς μια λενινιστική προβληματική για την επανάσταση. Με αυτή την έννοια, θα επιμείνουμε ότι οι προτάσεις του Γκράμσι για το πολιτικό σχέδιο της εργατικής τάξης, τουλάχιστον με βάση το στόχο της πρότασης του ίδιου τον Ιταλού επαναστάτη, δε συνηγορούν σε μια ρεφορμιστική-ευρωκομμουνιστική αξιοποίηση τους. Καίρια, από την άποψη αυτή, ο Harman υπογραμμίζει ότι, σε κάθε περίπτωση, ο πόλεμος θέσεων είναι πόλεμος και δεν είναι μία προσπάθεια αξιοποίησης των αστικών θεσμών, που καταλήγει σε μία ταξική συνεργασία, όπως κατέληξε να είναι η πολιτική του ευρωκομμουνισμού. Η κριτική του Γκράμσι στο ρεφορμισμό, που κήρυττε την ταξική συνεργασία, δε μειώθηκε μάλιστα ούτε στο ελάχιστο κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του. (οπ.π:81).

Επιπροσθέτως, κατά τη γνώμη μας, οι αντιλήψεις του Γκράμσι περί ηγεμονίας, πρέπει να εξετάζονται, πάντα, υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης θεωρητικής και πολιτικής συζήτησης και αντιπαράθεσης λαμβάνοντα σταθερά υπόψιν τα συμφραζόμενα αυτής της συζήτησης. Με άλλα λόγια, οι εμφάσεις του Γκράμσι για το ρόλο της ιδεολογίας στη συγκρότηση επαναστατικού πολιτικού υποκειμένου, δε σημαίνει αυτομάτως και ανáιρεση της κρίσιμης θέσης για την πρωτοκαθεδρία της οικονομικής κίνησης στην κοινωνική ανάπτυξη, όπως και αλλού καταδείξαμε. Ο Γκράμσι θέτει στο στόχαστρο της κριτικής του μια ρηχή οικονομιστική και μηχανιστική ερμηνεία του μαρξισμού. Άλλωστε, η πάλη για ηγεμονία της εργατικής τάξης δε σημαίνει παραίτηση από την πάλη για εξυπηρέτηση των οικονομικών συμφερόντων της ως τάξη, αλλά αντιθέτως, κατανόηση του γεγονότος ότι η εξυπηρέτηση αυτών ακριβώς των συμφερόντων είναι σύμφωνη με τις βαθύτερες ανάγκες της συνολικής κοινωνικής κίνησης. Πάντα, λοιπόν, η οικονομία και οι αντικειμενικές συνθήκες που αυτή δημιουργεί, είναι ο καμβάς πάνω στον οποίο εγγράφονται, και από τον οποίο εντέλει καθορίζονται, οι όποιες δυνατότητες επαναστατικής δράσης προς την κατεύθυνση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού.

Ανεξαρτήτως, όμως, των προθέσεων του Γκράμσι, χρειάζεται να στρέψουμε τον προβληματισμό μας και σε ένα άλλο κρίσιμο σημείο. Ανατρέχοντας κανείς στην ιστορία του επαναστατικού εργατικού κινήματος, αλλά και στη σκέψη των θεωρητικών του μαρξισμού, θα διαπιστώσει, ότι η απαίτηση για μια ευλίγιστη πολιτική τακτική, η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές αλλά και οικονομικές συνθήκες, όπως αυτές αντικειμενικά έχουν διαμορφωθεί, δεν είναι κάτι που εισάγεται για πρώτη φορά από το Γκράμσι. Όπως, πολύ εύστοχα, έχει παρατηρηθεί, ήδη από τον 19^ο αιώνα οι Μαρξ και Ένγκελς προσπαθούν με επιστημονικό τρόπο, να εξακριβώσουν τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, που συντελέστηκαν στην Ευρώπη μετά τον κύκλο επαναστάσεων που ξέσπασε και έκλεισε με ήττα το 1848-1849 (Χρύσης 2015: 23-24). Βασικό συμπέρασμα των κλασικών του μαρξισμού είναι, καταρχήν, ότι η επανάσταση δεν είναι μια βουλευσιαρχική πράξη, που μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε χρονική στιγμή, αλλά εκδηλώνεται μόνο στο έδαφος συγκεκριμένων οικονομικών και κοινωνικών διεργασιών της καπιταλιστικής κοινωνίας. Κατά συνέπεια, η προλεταριακή πολιτική πρέπει να λάβει υπόψη τις συνθήκες, και να είναι προετοιμασμένη για τη δράση σε

μη επαναστατικές, ειρηνικές περιόδους μακράς διάρκειας, αξιοποιώντας ακόμα και τη νομιμότητα της αστικής δημοκρατίας, προκειμένου να προετοιμαστεί για το επόμενο ξέσπασμα επαναστατικής κρίσης όταν οι τριγμοί της αστικής κοινωνίας το επιτρέψουν.

Αυτή η οπτική των κλασσικών, για την πολιτική ευελιξία και την εναλλαγήπολέμου θέσεων και πολέμου ελιγμών, δεν είναι απύσχα και από τη σκέψη του Λένιν. Όπως, ήδη, αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η διάκριση που εισάγει ο Λένιν, μεταξύ της επαναστατικής εποχής ως εποχής ωρίμασης των αντιφάσεων του καπιταλισμού, από τη μια πλευρά, και της δυνατότητας εκδήλωσης επανάστασης σε μια επαναστατική κατάσταση, από την άλλη, υποδηλώνει την ύπαρξη μιας μακράς περιόδου, κατά τη διάρκεια της οποίας το επαναστατικό κόμμα έχει χαρακτήρα συγκεντρώνει και προετοιμάζει δυνάμεις μέσω πολιτικής ζύμωσης και πειθούς. Αυτόν τον δρόμο ακολούθησε και το μπολσεβίκικο κόμμα μετά την ήττα του 1905, σε αυτό ακριβώς στοχεύει και η τακτική του ενιαίου μετώπου, όπως την επεξεργάστηκαν οι αντιπρόσωποι της Κομμουνιστικής Διεθνούς με την καθοδήγηση του Λένιν. Ήταν, ακριβώς, αναπροσαρμογή της επαναστατικής τακτικής σε περίοδο υποχώρησης της επαναστατικής ανόδου που είχε προηγηθεί.

Έτσι, λοιπόν, γίνεται κατανοητό, ότι παρόλο που δε χρησιμοποιούνται οι όροι «πόλεμος θέσεων» και «πόλεμος ελιγμών», η λογική τους υπάρχει ήδη στη θεωρία του μαρξισμού πριν την εισηγηθεί ο Γκράμσι. Κατά τη γνώμη μας, όμως, εδώ έγκειται και η βασική αδυναμία της σκέψης του Ιταλού επαναστάτη. Δεν οδηγεί σε ενσωμάτωση στην καπιταλιστική λογική η αναγνώριση της αναγκαιότητας πολέμου θέσεων σε σχέση με τον πόλεμο ελιγμών υπό ορισμένες συνθήκες. Μπορεί, ωστόσο, να οδηγήσει σε μεταρρυθμιστική ανάγνωση του έργου του, η σχεδόν απόλυτη ταύτιση, που επιχειρεί ο Γκράμσι του πολέμου θέσεων με τη Δύση, και του πολέμου ελιγμών με την Ανατολή. Αυτή ακριβώς η κάθετη διχοτόμηση είναι, κατά τη γνώμη μας, και η βάση στην οποία ο ευρωκομμουνισμός εδραιώνει το κεντρικό του επιχείρημα: στη Δύση όχι μόνο δεν είναι απαραίτητη η επαναστατική βία, αλλά είναι μάλιστα και επιζήμια. Υπό αυτή την έννοια, ο τρόπος που μεταχειρίζεται ο Γκράμσι τη σχέση Δύσης-Ανατολής αναδεικνύεται λειτουργικός και αξιοποιήσιμος στο πλαίσιο μιας ευρωκομμουνιστικής και ευρύτερα μεταρρυθμιστικής πολιτικής.

Παρόλα αυτά, χρειάζεται να τονίσουμε το εξής: παρά τις όποιες πτυχές της λογικής του Γκράμσι, που μπορούν να αξιοποιηθούν από μια ρεφορμιστική πολιτική αντίληψη, η θέση του για την ηγεμονία και η συνεπαγόμενη πολιτική πρόταση για πόλεμο θέσεων, έχει μια ουσιαστική διαφορά από τον τρόπο που αξιοποίησε ο ευρωκομμουνισμός αυτή τη θέση. Η γκραμσιανή θεωρία της ηγεμονίας και του πολιτικού υποκειμένου στοχεύει στη διάγνωση του δρόμου, που πρέπει να ακολουθήσει το επαναστατικό κίνημα σε σύνθηρες κάθε άλλο παρά επαναστατικές, ούτως ώστε να οδηγηθεί στην επανάσταση. Από ιστορική άποψη, χρειάζεται να υπενθυμίσουμε ότι ο Γκράμσι, σε δυσμενείς συνθήκες φυλάκισης, αντιλαμβάνεται την αλλαγή που έχει επέλθει για το επαναστατικό κίνημα. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, οι επαναστάσεις σε Γερμανία, Ουγγαρία, Ιταλία καταλήγουν σε

συντριπτική ήττα, ο αστικός κόσμος ανασυγκροτείται και τα αντιδραστικά του χαρακτηριστικά με την άνοδο του φασισμού ενισχύονται. Σε αυτό το πλαίσιο, στοχάζεται με γνώμονα την ανάγκη ότι το κίνημα πρέπει να δρα επαναστατικά και σε συνθήκες ήττας. Και σε κάθε περίπτωση, αξίζει να τονιστεί, ότι ο Γκράμσι είχε βαθειά επίγνωση των κινδύνων, που έκρυβε ο πόλεμος θέσεων προς μια ρεφορμιστική πολιτική (Gramsci 1986:239), γι αυτό και επεσήμανε: «*Το ερώτημα γίνεται ακόμα πιο πολύπλοκο και δύσκολο στον πόλεμο θέσεων... Μόνο μια πολύ επιδέξια πολιτική ηγεσία... μπορεί να αποτρέψει την αποσύνθεση και την ήττα.*» (Γκράμσι 2005:88).

Είναι βέβαιο ότι οποιαδήποτε αξιολόγηση της σκέψης του Γκράμσι δεν μπορεί να μη σταθεί σε αυτήν ακριβώς τη νοηματική φόρτιση και αντιφατικότητα των διατυπώσεων του ως ένα βήμα για την κατανόηση της σκέψης του μαρξιστή στοχαστή. Ο Άντερσον, στο κλασικό πλέον έργο του *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, έχει προχωρήσει σε μια λεπτομερή και επιμελή καταγραφή των διατυπώσεων του Γκράμσι, που είτε είναι αμφίσημες, είτε βρίσκονται σε ένταση μεταξύ τους, ιδιαίτερα σε συνάρτηση με τη θεματική της σχέσης συναίνεσης-βίας. Εάν όμως ο εντοπισμός των αντιφάσεων είναι ένα πρώτο βήμα για την κατανόηση της γκραμισιανής σκέψης, δεν είναι και η κατανόηση της αυτή καθεαυτή. Απαραίτητη συνιστώσα σε αυτή την κατεύθυνση, είναι ο προσδιορισμός της αιτίας της αντιφατικότητας.

Σε αυτό, κατά τη γνώμη μας, παρουσιάζουν έλλειμα όλες σχεδόν μέχρι τώρα οι μελέτες του γκραμισιανού έργου, συμπεριλαμβανομένης και αυτής του Άντερσον. Ο τελευταίος, παρά τη συμβολή του σε πλευρές της σκέψης του Γκράμσι, εξακολουθεί και αντιμετωπίζει τις απόψεις του στοχαστή ως εξωτερικά σχετιζόμενες μεταξύ τους, σαν ένα σύνολο μηχανικά συναρθρωμένων εννοιών και απόψεων, για την προσέγγιση και ερμηνεία των οποίων θα αρκούσε εντέλει μια φιλολογική καταγραφή.

Κατά τη γνώμη μας, η παραπάνω προσέγγιση δεν είναι ικανοποιητική. Δε χρειάζεται να υπενθυμίσουμε, ότι το έργο του Γκράμσι είναι μια ογκώδης συλλογή σημειώσεων, που εκτείνεται σε χιλιάδες σελίδες. Εντός του έργου αυτού μπορούν να ανευρεθούν κριτικές, πολεμικές, αναλύσεις και απόψεις για τα πιο διαφορετικά ζητήματα του πολιτικού και θεωρητικού γίγνεσθαι της εποχής του μεσοπολέμου. Οι σκέψεις αυτές μάλιστα, είναι γραμμένες μέσα σε δυσμενείς συνθήκες φυλάκισης, και με σταθερά άσχημη την κατάσταση υγείας του Γκράμσι. Επιπροσθέτως, το διαρκές φάσμα της λογοκρισίας που επιχειρεί να αντιμετωπίσει ο έγκλειστος μαρξιστής, καθιστά το έργο του κατανάγκη αποσπασματικό με εγγενές πρόβλημα ασαφειών, για την ερμηνεία και άρση των οποίων δε χωράει μια μονοσήμαντη μελέτη.

Πέραν όμως των παραπάνω δυσκολιών στις συνθήκες συγγραφής του Γκράμσι, θεωρούμε πως υπάρχει άλλος ένας λόγος για αυτή την αντιφατικότητα. Στη βάση όλης της ανάλυσης, που προηγήθηκε, θεωρούμε ότι ο Γκράμσι πρέπει να γίνει κατανοητός ως κρίκος μιας ευρύτερης θεωρητικής αλυσίδας. Ο μαρξισμός με όρους

διαλεκτικής μεθοδολογίας, δεν μπορεί παρά να αναπτύσσεται και ο ίδιος στη βάση της αντιφατικά αναπτυσσόμενης πραγματικότητας. Ο Γκράμσι, παρεμβαίνει με τόλμη στα φλέγοντα ζητήματα για το επαναστατικό κίνημα του καιρού του, προσπαθώντας, να αναπτύξει τη μαρξιστική θεωρία μέσα σε μια νέα για αυτή περίοδο. Αυτή την αντιφατική κίνηση των πραγμάτων θεωρούμε ότι αντανακλά στο βάθος και η αντιφατικότητα της σκέψης του Γκράμσι. Κι αν δεν κατόρθωσε ο ίδιος να επιλύσει την αντίφαση βίας και συναίνεσης στο πλαίσιο μιας θεωρίας της ηγεμονίας, αυτή καθαυτή η ύπαρξη της αντίφασης δεν πρέπει να γίνεται κατανοητή ως ένα ελλείμμα, αλλά, αντιθέτως, ως η κινητήρια δύναμη για την περαιτέρω ανάπτυξη της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θεματικό κέντρο αυτής της εργασίας αποτέλεσε η έννοια της ηγεμονίας. Αρχικά μας απασχόλησε η προϊστορία της έννοιας στο πλαίσιο της μαρξιστικής σκέψης πριν τον Γκράμσι. Πράγματι, υποστηρίζουμε ότι στη δυναμική της υλιστικής διαλεκτικής αντίληψης της ιστορίας, η ηγεμονία, όπως θα την επεξεργαστεί ο Γκράμσι, προοικονομείται μέσα από την διαλεκτική κατανόηση της σχέσης βάσης-εποικοδομήματος.

Εν συνεχεία, και περνώντας στην ανάλυση της γκραμσιανής σκέψης, εστιάζουμε αρχικά στη φύση και στο περιεχόμενο της αστικής ηγεμονίας. Η ανάλυση πάνω στην σκέψη του Γκράμσι περιστράφηκε γύρω από το εάν στη σκέψη του στοχαστή, η ηγεμονία, ως οργάνωση της συναίνεσης των υποτελών μαζών, είναι βασισμένη στις οικονομικές σχέσεις του τρόπου παραγωγής και κατ'επέκταση στην ιδεολογική υπεροχή της τάξης που κυριαρχεί στο πεδίο της οικονομίας. Υποστηρίξαμε ότι η ηγεμονία θεμελιώνεται στον ηγετικό ρόλο της κυρίαρχης τάξης στον κόσμο της οικονομίας. Κατέχοντας κυρίαρχο ρόλο στην οικονομία κατέχει και κυρίαρχο ρόλο στο επίπεδο της ιδεολογίας.

Παρόλα αυτά, επιβεβαιώσαμε την υπόθεση εργασίας ότι ο Γκράμσι δεν αντιμετώπιζε το μαρξισμό με μια μηχανιστική, οικονομίστικη αντίληψη. Για αυτόν, το εποικοδόμημα της κοινωνίας δεν είναι μία μηχανική αντανάκλαση της οικονομικής βάσης. Ο κυρίαρχος ρόλος και οι λειτουργίες μιας τάξης στην οικονομία είναι αναγκαία συνθήκη, αλλά όχι επαρκής όρος για την άσκηση ηγεμονίας. Προκειμένου να ασκήσει ηγεμονία, το πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα πρέπει να είναι οργανωμένο κατά τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να τραβάει την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή της κοινωνίας σε μία ευρύτερη σύμπλεξη με τις ανάγκες της οικονομίας. Η κρίσιμη γκραμσιανή θέση, ότι η αληθινή ηγεμονική φάση προκύπτει στο αποφασιστικό πέρασμα από τη δομή στη σφαίρα των σύνθετων υπερδομών, πρέπει να γίνεται κατανοητή σε αυτό το πνεύμα. Με αυτή την έννοια, η απολυτοποίηση μιας πλευράς της ηγεμονίας, είτε της πολιτισμικής είτε της υλικής, δεν μπορεί να οδηγήσει κατά κανένα τρόπο σε μία ολοκληρωμένη αντίληψη για το περιεχόμενό της. Υποστηρίζουμε, ότι το περιεχόμενο της ηγεμονίας πρέπει να γίνεται κατανοητό ως ενότητα οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής κυριαρχίας μιας δεσπόζουσας τάξης και με τον όρο «δεσπόζουσα» προσδιορίζουμε την τάξη που φέρει τις σχέσεις παραγωγής ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Ο Γκράμσι εξήγησε την ενότητα των τριών επιπέδων της ηγεμονίας του οικονομικού, του πολιτικού και του ιδεολογικού με την κρίσιμη έννοια του ιστορικού μπλοκ.

Στη σκέψη του Γκράμσι όμως, η αστική ηγεμονία δε διατηρείται μόνο και με τη συναίνεση των μαζών. Προστατεύεται συνεχώς από την πανοπλία της καταστολής. Αυτή η ενεργός παρέμβαση της οργανωμένης κρατικής βίας είναι κρίσιμης σημασίας για τη διατήρηση της αστικής ηγεμονίας σε μία περίοδο κρίσης όπως η δική μας. Και αυτή, όμως, η παρέμβαση της οργανωμένης κρατικής βίας, δεν είναι αρκετή για να αντιμετωπίσει την κρίση. Ο Γκράμσι, εντοπίζει τη δυνατότητα της άρχουσας αστικής

τάξηςνα επαναστατικοποιεί την οικονομία, την πολιτική και την ιδεολογία κατά τη διάρκεια της κρίσης και εξηγεί το φαινόμενο αυτό εισάγοντας την έννοια της παθητικής επανάστασης. Σε μια τέτοια περίοδο, ο ρόλος του κράτους γίνεται πιο κρίσιμος από ότι σε συνθήκες τρέχουσας ηγεμονίας. Το κράτος όχι μόνο προστατεύει την άρχουσα τάξη με τις κατασταλτικές του λειτουργίες, αλλά, πολύ περισσότερο, παρεμβαίνει, προκειμένου να ανανεώσει την οργάνωση του ηγεμονικού συστήματος οικονομικά, πολιτικά, και πολιτισμικά, τόσο με τη μέθοδο της πειθούς, όσο και με τη μέθοδο της καταστολής.

Σύμφωνα με τον Γκράμσι, το αστικό ηγεμονικό σύστημα είναι ένα τέτοιο οικοδόμημα, το οποίο παρεμποδίζει την ανάπτυξη μιας προλεταριακής πολιτικής ηγεμονίας μέσα στους κόλπους της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με αυτό ως δεδομένο, η γκραμισιανή πρόταση για άσκηση εργατικής ηγεμονίας πριν την αλλαγή τρόπου παραγωγής μπορεί να καταγραφεί ως αντίφαση εν τοις όροις. Υποθέτοντας ότι η κατοχή της κρατικής εξουσίας και η κυριαρχία συγκεκριμένων οικονομικών σχέσεων διαμορφώνουν το έδαφος πάνω στο οποίο διαμορφώνεται ηγεμονία, η προλεταριακή ηγεμονία είναι αδύνατη πριν την κατάκτηση της εξουσίας. Παρόλα αυτά, ο Γκράμσι επισήμανε την αναγκαιότητα διαμόρφωσης μιας αντι-ηγεμονίας, μιας εναλλακτικής πρότασης ηγεμονίας από την εργατική τάξη ακόμα και πριν αυτή κερδίσει την εξουσία.

Αυτή η πρόταση του Γκράμσι φαίνεται να αντιφάσκει με το σύνολο της πραγμάτευσης του περί ηγεμονίας, όπως την παραθέσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, και για αυτό το λόγο οδήγησε σε διαφορετικές πολιτικές πρακτικές στο πλαίσιο του κομμουνιστικού κινήματος. Υποστηρίζουμε, εντέλει, ότι ο Γκράμσι δεν είναι αντιφατικός και ότι αυτή η πρόταση του πρέπει να γίνει κατανοητή μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης του ανάλυσης. Ο Γκράμσι κατανοούσε πολύ καλά τις δυσκολίες και τους περιορισμούς εγκαθίδρυσης μιας προλεταριακής ηγεμονίας. Παρόλα αυτά, δεν εγκατέλειψε την πάλη για μία αντι ηγεμονία πριν τη στιγμή της κατάκτησης της εξουσίας. Κατά τη γνώμη μας, το γκραμισιανό πρόγραμμα αντι-ηγεμονίας πρέπει να γίνει αντιληπτό ως σχέδιο παιδαγωγικής και πολιτικής προετοιμασίας του προλεταριάτου και των κοινωνικών συμμάχων του για την επαναστατική ανατροπή της αστικής κυριαρχίας και ηγεμονίας. Κατανοώντας τον αναβαθμισμένο ρόλο του πολιτικού υποκειμένου στο μετασχηματισμό της κοινωνίας, σε διαλεκτική αλληλεπίδραση με τις αντιφάσεις και αντικειμενικές τάσεις της οικονομίας, ο Γκράμσι ανοίγει έναν διαφορετικό δρόμο από αυτό μιας στείρας οικονομίστικης αντίληψης.

Αντιπαραιθέμενος με τον μηχανιστικό οικονομισμό, ο Γκράμσι επέμεινε στον ενεργητικό και συνειδητό ρόλο του πολιτικού υποκειμένου στην προετοιμασία για τη στιγμή της κρίσης. Το πολιτικό του σχέδιο για την δημιουργία αντι-ηγεμονίας πριν τη στιγμή της κατάληψης της εξουσίας κατευθύνεται περισσότερο στη δημιουργία πολιτικών και ιδεολογικών προϋποθέσεων, παρά στην καταστροφή του αστικού ηγεμονικού συστήματος. Σε αυτό το πλαίσιο εισήγαγε την έννοια του πολέμου θέσεων. Το περιεχόμενο αυτού του πολέμου δεν είναι άλλο από την προσπάθεια της

εργατικής τάξης, και του κόμματος-ηγεμόνα να συγκροτήσουν συμμαχίες με τα υπόλοιπα καταπιεσμένα από τον καπιταλισμό στρώματα και να διαμορφώσουν ένα τέτοιο πρόγραμμα, μέσα από το οποίο θα γίνεται ευκρινές ότι η εξυπηρέτηση των μακροπρόθεσμων συμφερόντων όλης της κοινωνίας περνάει από την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων της εργατικής τάξης. Σε αυτή τη βάση, υποστηρίζαμε, ότι όλες οι παράγωγες αντιφάσεις, που ανακύπτουν στη ζωή της καπιταλιστικής κοινωνίας όπως οικολογικά προβλήματα, καταπίεση της γυναίκας κλπ, έχουν τη ρίζα τους στη βασική αντίφαση κεφαλαίου-εργασίας και μόνο με τη λύση αυτής της αντίφασης μπορούν να βρουν και εκείνες τη δική τους.

Φαινομενικά, οι αντιλήψεις του Γκράμσι περί πολέμου θέσεων μοιάζουν να δικαιώνουν μία ρεφορμιστική αντίληψη για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Πράγματι, τη δεκαετία του '70 το ρεύμα του ευρωκομμουνισμού επιδίωξε να θεμελιώσει τις θέσεις του περί δημοκρατικού δρόμου για τον σοσιαλισμό πάνω στη γκραμσιανή θεωρία της ηγεμονίας. Υποστηρίζαμε ότι αυτή η συσχέτιση είναι τουλάχιστον καταχρηστική. Κατά τη διάρκεια της δράσης του, ο Γκράμσι, απέδειξε την αντίθεσή του σε λογικές μετασχηματισμού με ειρηνικό τρόπο και μέσα από τους δημοκρατικούς θεσμούς του καπιταλισμού. Αντιθέτως, προέβαλε την αναγκαιότητα σοσιαλιστικής επανάστασης με καθοριστικό το ρόλο ενός κόμματος παιδαγωγού και οργανωτή του προλεταριακού κινήματος.

Η αδυναμία του Γκράμσι, που καθιστά ανοιχτό το έργο του σε μία ρεφορμιστική ανάγνωση, όπως αυτή του ευρωκομμουνισμού, είναι ότι δεν κατόρθωσε, λόγω και των συνθηκών στις οποίες ανέπτυξε τη θεωρητική του δραστηριότητα, να ενοποιήσει σε ένα συγκεκριμένο θεωρητικό σώμα τη συνολική του αντίληψη, τόσο για την δομή της αστικής κοινωνίας, όσο και για τη δράση της εργατικής τάξης. Με αυτή την έννοια καταλήξαμε στη θέση ότι η συνεισφορά του Γκράμσι στην εισαγωγή νέων τρόπων και μεθόδων κατανόησης της καπιταλιστικής εξουσίας, και κατ' επέκταση του ρόλου της εργατικής τάξης για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, πρέπει να γίνεται κατανοητή όχι με όρους μία ολοκληρωμένης θεωρίας, αλλά περισσότερο ως αφετηρία μιας σύγχρονης μαρξιστικής κριτικής απέναντι στην πολύμορφη κρίση του καπιταλισμού στην εποχή μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, P. (2017), *Η λέξη από «Η»*, Αθήνα, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Berlin, I. (2003), *Κόντρα στο ρεύμα*, Αθήνα, Scripta.
- Carrillo, S. (1977), *Eurocommunism and the state*, London, Lawrence and Wishart.
- Eagleton, T. (1994), «Οι έννοιες της ιδεολογίας και της ηγεμονίας στον Γκράμσι» , Αθήνα, *Ουτοπία*.
- Gramsci, A. (1977), *Selections from the political writings 1910-1920*, London, Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (1986), *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence and Wishart.
- Harman, C., Bamberg, C. (2007), *Αντόνιο Γκράμσι: Η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη*, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Laclau, E., Mouffe, C. (1985), *Hegemony and socialist strategy*, London, Verso.
- Mouffe, C. (1979), *Gramsci and Marxist Theory*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Thomas, P. (2018), «Η διαλεκτική της ηγεμονίας», Αθήνα, *Τετράδια Μαρξισμού*, τεύχος 5.
- Αλτουσέρ, Λ. (1992), *Η μοναξιά του Μακιαβέλι – Ο μετασχηματισμός της φιλοσοφίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πολίτης.
- Άντερσον, Π. (1985), *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, Αθήνα, Μαρξιστική Συσπείρωση.
- Αξελός, Λ. (2012), *Ξαναδιαβάζοντας τον Γκράμσι*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γεντέ, Α. (1994), *Η φιλοσοφία της κρίσης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Γκλυκσμάν, Κ. (1984), *Ο Γκράμσι και το κράτος*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Γκράμσι, Α. (1974), *Παρελθόν και παρόν*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α. (1990), *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α. (2005), *Διανοούμενοι*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α. (2005), *Η οργάνωση της κουλτούρας*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α. (χ.χ.), *Για το Μακιαβέλι*, Αθήνα, Ηριδανός.
- Γκράμσι, Α. (χ.χ.), *Γράμματα από τη φυλακή*, Αθήνα, Ηριδανός.

- Γκρούπτι, Λ. (1977), *Η έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Κονδύλης, Τ. (1984), *Machiavelli έργα*, τόμος 1, Αθήνα, Κάλβος.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Απόφαση για το αγροτικό ζήτημα», *Άπαντα*, τ.31, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Για την προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση» *Άπαντα*, τ.10, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Δύο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση», *Άπαντα*, τ.11, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Εργατική και Αστική Δημοκρατία», *Άπαντα*, τ.9, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Θέσεις για το II συνέδριο ης Κομμουνιστικής Διεθνούς», *Άπαντα*, τ.41, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Κάτω από ξένη σημαία», *Άπαντα*, τ.26, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Οι εκλογές για τη συντακτική συνέλευση και η δικτατορία του προλεταριάτου», *Άπαντα*, τ.40, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Οι καταλύτες μας», *Άπαντα*, τ.20, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1986), «Τι να κάνουμε», *Άπαντα*, τ.6, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1994), *Η χρεοκοπία της Δεύτερης Διεθνούς*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (2012), *Οι θέσεις του Απρίλη*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μακιαβέλι, Ν. (1996), *Ο Ηγεμόνας*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.
- Μαρξ, Κ. (1978), *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, Αθήνα, Παπαζήση.
- Μαρξ, Κ. (1978), *Το Κεφάλαιο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2010), *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ, Ενγκελς, Φ. (2017), *Για την προκαπιταλιστική κοινωνική εξέλιξη*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ., Ενγκελς, Φ. (1951), «Ο Ένγκελς στο Μπλοχ», *Διαλεχτά Έργα*, τ.2, Μόσχα, Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ
- Μαρξ, Κ., Ενγκελς, Φ. (1997), *Η γερμανική ιδεολογία*, Αθήνα, Gutenberg.

Μπαλιμπάρ, Ε. (1984), «Κρίση του Μαρξισμού, επικαιρότητα του μαρξισμού», Αθήνα, *Θέσεις*, τεύχος 6, ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=72.

Νούτσος, Π. (1983), *Niccolo Machiavelli , πολιτικός σχεδιασμός και φιλοσοφία της ιστορίας*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος.

Παπασταύρος, Κ. (2011), «Οκτώβρης 1917: συμπεράσματα για τη στρατηγική», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τεύχος 6, ανακτήθηκε από <https://www.komer.gr/2011-teyχος-6/oktobrhs-1917-symperasmata-gia-th-strathgikh>.

Πλάγγεσης, Γ. (2009), *Νεότερη κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία*, Αθήνα, University Studio Press.

Πουλαντζάς, Ν. (1975), *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Πουλαντζάς, Ν. (1984), *Για το Γκράμσι*, Αθήνα, Πολύτυπο.

Σωτήρης, Π. (2013), «Πολιτική, διανοητικότητα, ηγεμονία: Ξαναγυρνώντας στον Γκράμσι», *Θέσεις*, τεύχος 6, ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1245&Itemid=29.

Τρικούκης, Μ. (1985), *Πολιτική και Φιλοσοφία στον Γκράμσι*, Αθήνα, Εξάντας.

Χρύσης, Α. (1992), «Ηγεμονία και Πολιτική Συμμαχιών: Σκέψεις και σχόλια στο φως της γκραμσιανής διάκρισης πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας των πολιτών», Αθήνα, *Θέσεις*, τεύχος 40.

Χρύσης, Α. (2015), «Η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΩΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗ. Η σημασία της Εισαγωγής του Engels στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία* για ένα σύγχρονο μεταβατικό πολιτικό πρόγραμμα προς το σοσιαλισμό», *Θεωρία της μετάβασης και σοσιαλιστική εναλλακτική*, Αθήνα, Τόπος.

Χρύσης, Α. (2018), «Ο Γκράμσι ως θεωρητικός της ηγεμονίας», Αθήνα, *Τετράδια Μαρξισμού*, τεύχος 5.